

Kulturmiljöanalys Gnesta tätort

Med riksintresset Gnesta [D 44]

2023-06-07

wsp

BESTÄLLARE

Gnesta kommun

KONSULT

WSP Samhällsutformning

WSP Sverige AB
121 88 Stockholm-Globen
Besök: Arenavägen 7
Tel: +46 10 722 50 00

Org nr: 556057-4880
www.wsp.com

KONTAKTPERSON

Johanna Bergmark
johanna.bergmark@wsp.com

DATUM

2023-01-16
Rev. 2023-06-07

UPPDRAGSNAMN

Gnesta kulturmiljöanalys

UPPDRAGSNUMMER

10322946

UPPDRAGSLEDARE

Johanna Bergmark

FÖRFATTARE

Hugo Nyman, byggnadsantikvarie
Johanna Bergmark, bebyggelseantikvarie

GRANSKARE / EXPERTSTÖD

Helena Wärnhjelm, bebyggelseantikvarie
Sakkunnig kulturvärden KUL2

Emil Bergstén-Lilja, bebyggelseantikvarie
Sakkunnig kulturvärden KUL2

Innehåll

<i>Sammanfattning</i>	<i>4</i>
<i>Inledning</i>	<i>8</i>
<i>1. Planera i kulturmiljö</i>	<i>11</i>
<i>2. Gnesta tätort – karaktär, värden och identitet</i>	<i>15</i>
Miljöbeskrivning: Gnestas karaktär	16
Kulturhistoriska värden i Gnesta	22
<i>3. Riksintresset Gnesta [D 44]</i>	<i>27</i>
Introduktion	28
Värdebeskrivning: riksintressets fysiska uttryck och egenskaper	30
Känslighetsanalys	35
Rekommendationer för bevarande och utveckling	38
<i>4. Särskilt värdefulla områden</i>	<i>41</i>
Industrimiljöer	43
Stadsmässig bebyggelse	48
Järnvägens miljöer	52
Stationssamhällets bostadsbebyggelse	56
Agrara miljöer och landskapsrum	60
<i>5. Historisk fördjupning: Gnestas framväxt</i>	<i>63</i>
<i>6. Lagar, planer & program</i>	<i>73</i>
Befintliga ställningstaganden	74
Lagstiftningens krav	78
<i>Referenser</i>	<i>83</i>

Sammanfattning

Nedan sammanfattning innehåller ett urval av kultur- miljöanalysens olika kapitel.

Följande kulturmiljöanalys har tagits fram för att kartlägga Gnestas kulturhistoriska värden och att tydliggöra hur dessa kan värnas i den framtida utvecklingen av tätorten. Rapporten ska utgöra ett kunskapsunderlag och stöd i kommunens fysiska planering, exempelvis vid detaljplanering och bygglovsfrågor.

Planera i kulturmiljö

Kommuner har ett särskilt ansvar att skydda och förvalta kulturmiljön genom den fysiska planeringen. Det är viktigt att i ett tidigt planskede klargöra miljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att det kulturhistoriska värdet påtagligt förändras eller skadas. I den framtida utvecklingen bör kulturmiljön betraktas som en värdefull resurs som kan användas för att stärka ortens attraktionskraft som boendemiljö och besöksmål.

Gnestas karaktär och identitet

Gnestas framväxt under drygt 170 års tid har resulterat i en plan- och bebyggelsestruktur där årsringar från olika tider och utbyggnadsfaser sammanflätats. Dessa speglar tätortens olika historiska skeenden och utbyggnadsfaser och berättar om varför Gnestas stadslandskap ser ut som det gör idag.

Stadsbilden i Gnestas centrala delar präglas av det tidiga järnvägssamhället med stationsområdet och stadsmässig bebyggelse som en front mot järnvägen. Bebyggelsen har övergripande en småstadskaraktär med en blandning av villor och flerbostadshus från samhällets första utbyggnadsfaser. I dess utkanter finns ett fåtal

öppna jordbruks- och betesmarker bevarade som utgör kontrasterande landskapsrum. Närheten till Frösjön liksom topografin och grönskan utgör bärande inslag i stadsbilden, där flera be vuxna höjdparter har lämnats orörda som naturområden.

Gnestas kulturmiljöer

I Gnesta finns unika kulturmiljövärden i form av byggnader, miljöer och landskap som utgör en bärande del i tätortens identitet. Kulturmiljöerna hjälper oss att förstå Gnestas historia och är viktiga att bevara. Genom att tillvarata det som är unikt för Gnesta och bygga vidare på kulturmiljöns värden i byggandet av framtida Gnesta kan orten utvecklas i samklang med historien samtidigt som nya värden tillförs.

Gnestas kulturmiljöer kan i stora drag delas in i fyra övergripande bärande berättelser som speglar dess utveckling från jordbrukssamhälle till stationssamhälle:

- *Byar, gårdar och agrara landskap:* De äldre gårdsmiljöerna berättar om hur socknen och jordbrukssamhället var uppbyggt innan stationssamhällets tid.
- *Viktigt knutpunkt och kommunikationsled:* Gnesta by hade ett strategiskt läge då några av landets viktiga vägar passerade här. Verksamheter som gästgiveri, post- och skjutsstation etablerades till följd.
- *Gnesta stationssamhälle:* Gnesta är en del av Västra stambanans tidiga historia och speglar järnvägens betydelse för samhällsutvecklingen och Sveriges industrialisering, samt de samhällen som utvecklades i anslutning till järnvägen.

- *Industrins betydelse för Gnesta:* Industrins utveckling är starkt kopplad till anläggandet av järnvägen och har varit betydande för tätortens framväxt under 1800-talet och fortsatta utbyggnad 1900-talet.

Riksintresse för kulturmiljövården

Stora delar av stadskärnan är utpekade som riksintresse för kulturmiljövården, vilket innebär att det finns höga värden på nationell nivå här. *Läs mer om riksintresset Gnesta [D 44] på nästa uppslag på s. 6-7.*

Särskilt värdefulla områden

I denna rapport har ett antal särskilt värdefulla områden identifierats som är viktiga för Gnestas utveckling på kommunal nivå. Dessa områden har ett värde som motsvarar plan- och bygglagens begrepp *särskilt värdefulla bebyggelseområden*. Urvalet utgår från vilka miljöer som på ett särskilt tydligt sätt belyser Gnestas kulturhistoriska utveckling, sammanhang och identitet. Miljöernas avgränsning tar hänsyn till landskapets bärande strukturer, markanvändning och bebyggelsens karaktär.

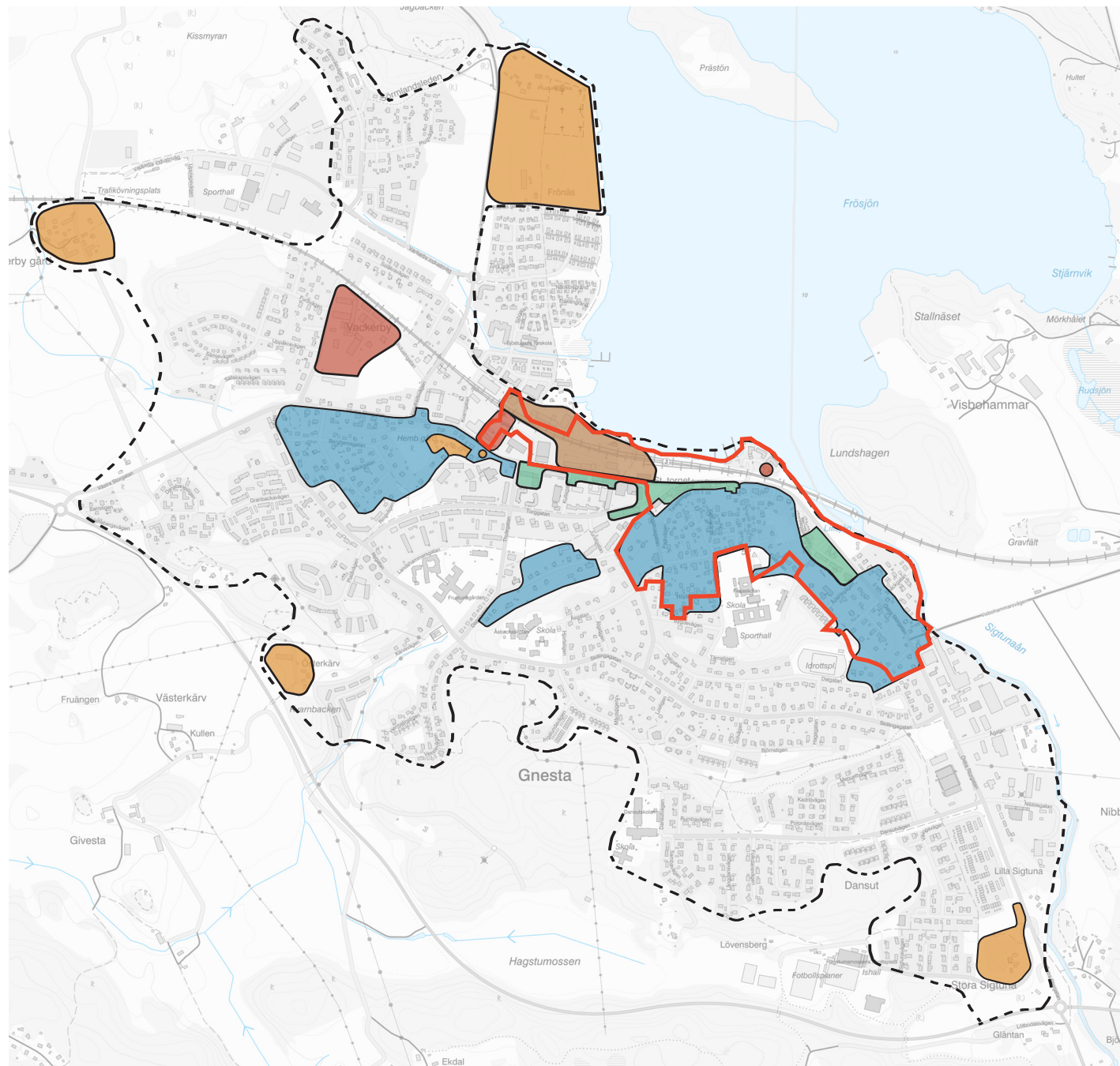
De värdefulla områdena är indelade i fem teman som speglar de olika berättelser som går att utläsa i Gnesta idag. Dessa teman är: 1) *industrimiljöer*, 2) *stationssamhällets bostadsbebyggelse*, 3) *järnvägsmiljön*, 4) *stadsmässig bebyggelse* och 5) *agrara bebyggelsemiljöer och landskapsrum*.

Varje avsnitt innehåller en kort beskrivning, motiv till bevarande, värdebärande karaktärsdrag samt råd och riktlinjer för hur området ska förvaltas.

Kartan på nästa sida visar avgränsningen för de utpekade områdena enligt ovan teman.

TECKENFÖRKLARING

- Utredningsområdesgräns
- Riksintresseområdets avgränsning
- Särskilt värdefullt område
- Industrimiljöer
- Stationssamhällets bostadsbebyggelse
- Järnvägsmiljön
- Stadsmässig bebyggelse
- Agrara bebyggelsemiljöer och landskapsrum

Karta som visar den tematiska och geografiska avgränsningen av de särskilt värdefulla områdena. Karta: Lantmäteriet

Riksintresset Gnesta [D 44]

Gnesta är utpekad som område av riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. miljöbalken och ska enligt lagstiftningen skyddas mot påtaglig skada. Den ansvariga myndigheten, Riksantikvarieämbetet, har tagit fram en kort motivering och värdetext som beskriver dess kulturhistoriska sammanhang. För riksintresset Gnesta är dess motivering kopplat till dess funktion som stations-samhälle. I värdetexten är följande uttryck angivna:

- *Plan med stadsmässiga drag med bebyggelsen vänd mot järnvägen och bostadsbebyggelse från järnvägens först tid till decennierna kring sekelskiftet.*
- *Småskalig oregelbuden bebyggelse från samhällets första tid.*

Värdebärande uttryck och egenskaper

Länsstyrelsen har tagit fram ett fördjupat kunskapsunderlag där riksintressets värden och uttryck preciseras. Det är dessa värden som ska skyddas mot påtaglig skada. Här ingår bland annat *gatunätet, bebyggelsestruktur, topografi, äldre bostadsbebyggelse, industrimiljöer och järnvägens bebyggelse*, samt *strukturer* som är viktiga för förståelsen av samhället. Här ingår även *visuella och funktionella samband* mellan exempelvis järnväg, industri och stadsmiljön, liksom *utblickar* över Frösjön. En utförlig sammanställning över riksintressets värdebärande uttryck finns i kartan på nästa sida.

Känslighet och potential

För att utreda riksintressets känslighet och potential för förändring har en känslighetsanalys gjorts. Analysen klargör kulturmiljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess kulturhistoriska värde påtagligt

förändras eller minskar. Olika miljöer inom riksintresset är olika känsliga för exempelvis exploatering och ändring på grund av platsens specifika värden och karaktär. *Resultatet av analysen redovisas i text och kartor på s. 34-37.*

Bevara och utveckla

Som ett stöd i den framtida planeringen av Gnesta tätort har rekommendationer för bevarande och utveckling av riksintresset tagits fram. Dessa syftar till att visa på hur en god förvaltning och utveckling av riksintresset kan planeras och genomföras, utan att riksintresset tar skada. Riksintressets värden kan användas för att stärka Gnestas identitet och bidra till att öka platsens attraktionskraft för såväl invånare som besöksnäring. Genom varsamma åtgärder och förändringar inom riksintresset kan dessa bidra till att kulturmiljöns värden stärks och berikas. *För att läsa avsnittet i sin helhet se sida 38-40.*

Övergripande förhållningssätt

Riksintresset ska värnas i den framtida utvecklingen av Gnesta och dess värden fortsatt kunna upplevas. Kommunen bör säkerställa detta genom att ge värdefulla byggnader och strukturer skydd vid planläggning, samt kräva antikvariska underlag i samband med ändring inom och i anslutning till riksintresset. Viktiga samhällsfunktioner som är viktiga för att förstå riksintresset, t.ex. järnväg och handel, ska ges förutsättningar att fortleva.

Riktlinjer för att bevara värdebärande uttryck

För att värna riksintresset behöver de fysiska uttrycken som är viktiga för att dess kulturhistoriska sammanhang ska kunna upplevas och förstås, bevaras för framtiden. Nedan följer en sammanfattning med exempel på uttryck och egenskaper som bör bevaras.

- **Plan- och bebyggelsestruktur:** Terränganpassat gatunät, funktionsseparerad struktur med järnväg/industri åtskild från bostäder, Stora torgets funktion som handelsplats, bebyggelsens enhetliga småskaliga volym, stadsmässig bebyggelse vänd mot gaturummet i centrala Gnesta.
- **Bebyggelse, vegetation och andra strukturer:** Bebyggelsens särpräglade karaktär och arkitektoniska utformning med årsringar från Gnestas olika utbyggnadsfaser, bebyggelsens ursprungliga funktion kopplat till t.ex. handel och järnväg, landskapsbilden och stadsfront mot järnvägen.
- **Visuella samband, siktlinjer och vyer:** Viktiga siktlinjer, vyer och utblickar som pekats ut i rapporten ska värnas och bör inte byggas för. Visuella samband mellan järnväg och industri. Landmärken och symbolbyggnaders synlighet i stadsbilden.

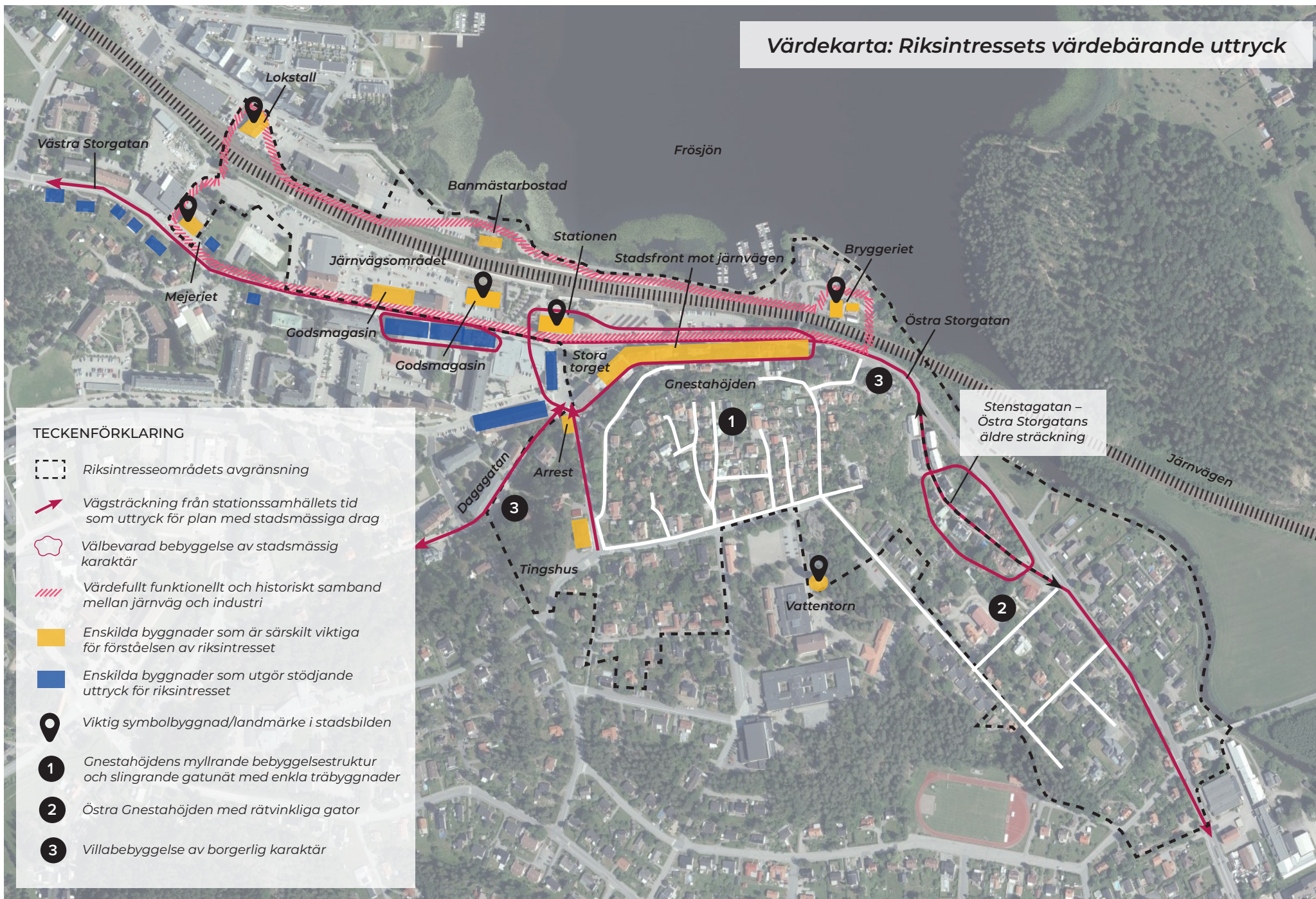
Riktlinjer vid exploatering

Vid nya tillägg inom och i anslutning till riksintresset ska hänsyn tas till stads- och landskapsbilden. Detta innebär att ny bebyggelse ska anpassas till områdets skala, bebyggelsestruktur och topografiska förutsättningar, samt att de i särskilt känsliga miljöer ska underordnas befintlig bebyggelse avseende skala, placering och utformning.

Stärkande åtgärder

Kulturmiljön kan stärka och berika projekt, likaså kan projektet stärka och berika kulturmiljön. Förslag på stärkande åtgärder som kan bidra till att främja ett fortsatt bevarande och levandegörande av riksintresset har tagits fram. *Dessa går att läsa på s. 40.*

Värdekarta: Riksintressets värdebärande uttryck

Inledning

Bakgrund

I Översiktsplan – Gnesta kommun 2050 fastställs en förtätningsstrategi för Gnesta som innebär ett ökat bebyggelsestryck på tätorten i framförallt dess centrala delar. Stora delar av stadskärnan och utredningsområdet ligger inom riksintresse för kulturmiljövården *Gnesta [D44]*, vilket innebär att det finns höga kulturhistoriska värden som behöver beaktas vid framtida exploatering och ändring. I översiktsplanen anges även att en kulturmiljöanalys för tätorten ska tas fram.

Uppdrag & syfte

WSP har fått i uppdrag av Gnesta kommun att ta fram en kulturmiljöanalys för Gnesta tätort. Syftet med utredningen är att förutsättningslöst beskriva Gnestas kulturhistoriska värden och att identifiera och tydliggöra hur Gnestas kulturmiljöer kan värnas i den framtida utvecklingen av Gnesta. Detta för att säkerställa att de kulturhistoriska värdena beaktas och skyddas i enlighet med lagstiftningens krav. Syftet är även att skapa förutsättningar för hur Gnestas kulturmiljöer kan tillvaratas och utvecklas. Ett särskilt fokus läggs på att utreda värdena som kopplar mot riksintresset Gnesta [D 44] och att förtydliga riksintressets värden och uttryck, samt att ta fram rekommendationer för hur riksintressets värden kan hanteras i framtiden.

Utredningen är ett oberoende kunskapsunderlag och ska fungera som stöd i den fysiska planeringen, bland annat i detaljplanering och bygglovsfrågor. Rapporten riktar sig framförallt till kommunens tjänstepersoner och exploatörer.

Metod & genomförande

Som en del av metoden för den kulturhistoriska värderingen ingår en avgränsning av vilka kulturhistoriska sammanhang och vilken historia miljön representerar och berättar. Värderingen görs enligt Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* (2015) samt *Handbok för kulturmiljövårdens riksintressen* (2017). Utredningen tar även stöd i Boverkets råd kring värdering (PBF 2016:6, 1:2213). Genom den kulturhistoriska värderingen avgränsas de berättelser som finns representerade i Gnesta och hur väl det går att utläsa berättelsen samt hur väl landskapet ger en hel och fullständig bild av berättelsen. För att utreda riksintressets känslighet för förändring har en känslighetsanalys gjorts. Analysen klargör kulturmiljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess kulturhistoriska karaktär eller värde påtagligt förändras eller minskar. Bedömningen utgår från de identifierade karaktärsdragen, egenskaperna, uttrycken och särarterna.

Platsbesök med inventering och fotodokumentation har genomförts vid två tillfällen: 14/9 och 24/10 2022.

Källor & litteratur

Som underlag för texterna om Gnestas historia har litteratur om Gnesta samt kulturhistorisk bebyggelseinventering av Sörmlands museum (1980) utgjort de huvudsakliga källorna. Även länsstyrelsens kunskapsunderlag för riksintresset Gnesta [D44] och tidigare antikvariska utredningar har använts. För att kartlägga utredningsområdets historiska utveckling har även historiskt bildmaterial och lantmäteriets historiska kartor studerats. WSP står för nytagna fotografier där inget annat anges.

Gnestas kulturmiljöer – en viktig del i tätortens identitet

I Gnesta finns unika kulturmiljövården i form av byggnader, miljöer och landskap som tillsammans utgör en bärande del i tätortens identitet. Kulturmiljöerna återspeglar de skeenden som format Gnesta och är viktiga för att invånare och besökare ska kunna förstå hur samhället vuxit fram och varför det ser ut som det gör idag. Genom att tillvarata det som är unikt för just Gnesta och bygga vidare på kulturmiljöns värden i byggandet av framtida Gnesta kan orten utvecklas i samklang med historien samtidigt som nya värden tillförs. Att öka kunskapen om och skapa engagemang för Gnestas kulturmiljöer kan även skapa stolthet för orten bland dess invånare. Att värna Gnestas kulturmiljöer och kulturhistoriska värden är att investera i ett hållbart samhälle som i förlängningen skapar attraktivitet och bidrar till en ökad inflyttning.

Riksintressebeskrivning Gnesta [D 44]

Motivering: Stationssamhälle från Västra stambanans tillkomst, med stadsmässig bebyggelse som speglar järnvägsortens framväxt från 1857 till modern tid.

Uttryck för riksintresset: Plan med stadsmässiga drag med bebyggelsen vänd mot järnvägen och bostadsbebyggelse från järnvägens första tid till decennierna kring sekelskiftet. Bakom detta ett område med småskalig oregelbunden bebyggelse från samhällets första tid.

Källa: Riksantikvarieämbetet

Läsanvisning & disposition

Utredningen består av sex olika kapitel. Nedan följer en kort beskrivning av innehållet i respektive avsnitt.

1. Planera i kulturmiljö

Introduktionskapitel som kortfattat redogör för kulturmiljöns roll i samhällsplaneringen. Här tydliggörs vem som ansvarar för kulturmiljön, vilka lagar som styr och varför kulturmiljön ska värnas i den fysiska planeringen.

2. Gnesta tätort – karaktär, värden och identitet

Avsnittet beskriver Gnestas övergripande karaktär avseende landskap- och stadsbild, bebyggelsestrukturer och -karaktärer. Här ingår även en sammanfattande beskrivning av Gnestas kulturhistoriska värden med en precisering av hela tätortens värdebärande karaktärsdrag och bärande berättelser.

3. Riksintresset Gnesta [D 44]

I avsnittet ingår en värdebeskrivning som tydliggör riksintresset värdebärande uttryck, karaktärsdrag och egenskaper. Därefter följer en känslighetsanalys som klargör kulturmiljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess kulturhistoriska karaktär eller värde minskar. Slutligen följer rekommendationer för hur kommunen kan förvalta riksintressets värden och uttryck i den framtida utvecklingen av Gnesta.

4. Särskilt värdefulla områden

Avsnittet beskriver ett antal identifierade särskilt värdefulla områden i Gnesta tätort. Varje avsnitt innehåller en kort beskrivning, motiv till bevarande, värdebärande karaktärsdrag och råd och riktlinjer.

5. Historisk fördjupning: Gnestas framväxt

Historisk översikt av tätortens framväxt, utbyggnadsfaser och skeenden som tydliggörs genom historiska fotografier och kartor.

6. Lagar, planer & program

Sammanfattning av befintliga ställningstaganden i form av planer och program samt byggnadsminnesförklaringar m.m. Gällande lagstiftning enligt kulturmiljölagen, miljöbalken och plan- och bygglagen.

1. Planera i kulturmiljö

2. Gnesta tätort – karaktär, värden och identitet

3. Riksintresset Gnesta [D 44]

4. Särskilt värdefulla områden

5. Historisk fördjupning: Gnestas framväxt

6. Lagar, planer & program

Förtydligande begrepp

Kulturmiljö – den av människan påverkade fysiska miljö som innehåller uttryck för tidigare händelser och utvecklingsförlopp. Kan omfatta allt från enskild byggnader till ett landskapsutsnitt. En specifik kulturmiljö avgränsas ofta genom ett historiskt funktionellt system av större eller mindre omfattning och komplexitet.

Kulturhistoriskt värde – de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang, samt människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag.

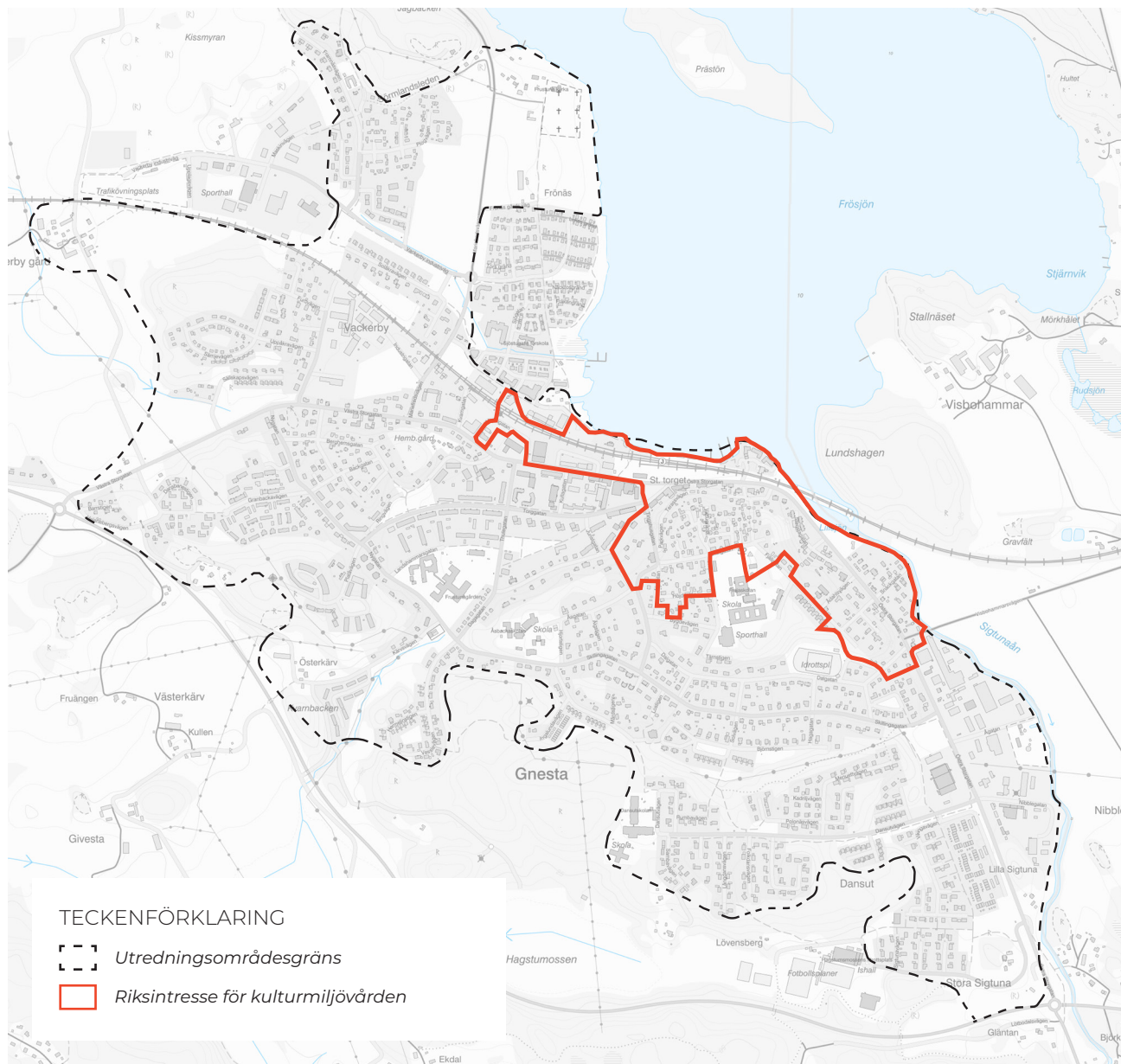
Riksintressen för kulturmiljövården – sammanhängande miljöer där landskap, bebyggelse och strukturer bildar en komplex helhetsmiljö som särskilt väl belyser ett visst historiskt skeende eller händelseförlopp som är viktig för förståelsen av landets samhällsutveckling. De fysiska uttrycken som gör det möjligt att utläsa och uppleva den riksintressanta berättelsen i dagens landskap som utgör grunden till riksintresset.

Värdebärande karaktärsdrag, uttryck, egenskaper – det kulturhistoriska värdet uttrycks i den fysiska miljön genom värdebärande karaktärsdrag, uttryck och egenskaper. I rapporten används olika begrepp som har samma innebörd men delvis kopplar mot olika lagstiftningar.

Kulturhistoriskt sammanhang – ett avgränsat historiskt förlopp med ingående verksamheter eller aktiviteter som på olika sätt haft en präglade inverkan på ett område. Områdets kulturhistoriska sammanhang och uttryck bildar utgångspunkt för bedömning av områdets kulturhistoriska värden. Flera kulturhistoriska sammanhang kan tillskrivas ett och samma område.

Läsbarhet – möjligheten att utifrån företeelsens fysiska innehåll och egenskaper utläsa, förstå och kommunicera väsentliga delar av samhällets kulturhistoriska bakgrund och utveckling, dess kulturhistoriska sammanhang.

Källa: Riksantikvarieämbetet, Boverket

Karta över utredningsområdet. Källa: Lantmäteriet

Utredningsområde & avgränsning

Utredningsområdets geografiska avgränsning sammanfaller ungefärligen med den geografiska gränsen för Gnesta tätort. Ett nybyggt bostadsområde samt ett verksamhetsområde norr om järnvägen har uteslutits på grund av dess unga ålder och dess placering i utkanten av utredningsområdet. Nyare bebyggelse och bostadsområden som ligger mitt inne i utredningsområdet ingår dock. Områdets geografiska avgränsning utgör inte alltid en skarp gräns – det kan finnas kulturhistoriska värden som ingår i ett kulturhistoriskt eller landskapligt sammanhang som sträcker sig utanför dess gränser.

Utredningen omfattar inte arkeologi.

1. Planera i kulturmiljö

Planera i kulturmiljö

Kulturmiljöer – hållbara livsmiljöer att vårda och utveckla

Våra kulturmiljöer är viktiga för förståelsen av vår gemensamma historia och har ett betydande allmänintresse. Kulturmiljön är en ändlig resurs som behöver förvaltas och bevaras till kommande generationer – om miljön en gång förvanskats kan värdet sällan återställas helt. Kulturmiljövård handlar om respekt för det som varit, men även om möjligheten för kommande generationer att förstå sin samtid genom kopplingar bakåt i tiden. Vid planering i områden med kulturhistoriska värden bör värdena betraktas som en grundförutsättning för hur och var komplettering eller exploatering kan ske.

Integrera kulturmiljön i tidigt planskede

Kommunerna har ett särskilt ansvar för att skydda och förvalta kulturmiljön genom den fysiska planeringen. Riksintressen ska skyddas mot påtaglig skada, vilket kräver särskild hänsyn vid planering inom och i anslutning till ett riksintresse. Det är viktigt att i ett tidigt planeringsskede klargöra miljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess kulturhistoriska värde påtagligt förändras eller skadas. Utgångspunkten bör vara att värna de värdebärande uttryck, strukturer och samband som är viktiga för miljöns fortsatta läsbarhet. Att integrera kulturmiljöfrågorna i ett tidigt planeringsskede skapar goda förutsättningar för en smidig planprocess och man kan därigenom undvika att dyra kostnader uppstår om planer stoppas eller försenas i ett senare skede.

Kulturmiljö och hållbar utveckling

Hållbar utveckling handlar bland annat om att förvalta våra befintliga resurser. Att ta hand om kulturmiljön och de värden som finns i det redan byggda kulturarvet är därigenom en viktig del i omställningen till ett hållbart samhälle. Med kulturmiljön som grund finns goda möjligheter att skapa attraktiva och hållbara livsmiljöer. Kulturmiljöer kan tillföra både miljömässiga, ekonomiska, sociala och kulturella värden till en plats och bidrar därmed till en hållbar samhällsutveckling. Att se kulturmiljövärden som en möjlighet och drivkraft kan skapa en ökad attraktivitet.

Sociala, ekonomiska och miljömässiga värden

De sociala värdena som kulturmiljön tillför handlar exempelvis om hur platsidentitet och attraktiva livsmiljöer kan skapa ett ökat välbefinnande hos människor. De miljömässiga värdena kan bland annat bidra till en ökad biologisk mångfald och besparingar på resurser som material, råvaror och energi. Att vårda och återbruka befintliga byggnader är ett konkret exempel på hur de miljömässiga värdena kan uppnås. Kulturmiljön kan också skapa ekonomiska värden genom turism och besöksnäring, samtidigt som det bidrar till värdefulla kringverksamheter och arbetstillfällen.

Tvålfabriken i utkanten av Gnesta har höga kulturhistoriska värden bland annat genom dess särpräglade och lekfulla arkitektur.

I den framtida utvecklingen av Gnesta bör kulturmiljön betraktas som en värdefull resurs som kan användas för att stärka ortens attraktionskraft som boendemiljö och besöksmål.

Roller och ansvar

Ansvaret för våra kulturmiljöer delas av alla: såväl enskilda fastighetsägare som myndigheter ska visa hänsyn till kulturmiljön. Det finns ett antal centrala instanser och myndigheter som har det övergripande ansvaret för att skydda Sveriges kulturmiljöer. Huvudansvar på nationell nivå har myndigheten **Riksantikvarieämbetet (RAÄ)**, som leder och stödjer arbetet med att bevara, använda och utveckla vårt gemensamma kulturarv. **Länsstyrelsen** ansvarar för kulturmiljöarbetet i länet, dels genom att verka för och bevaka att länets riksintressen för kulturmiljövården tillgodoses i den kommunala planeringen, dels som tillsynsmyndighet för kulturmiljö skyddad enligt kulturmiljölagen.

Kommunernas ansvar

Kommunen har enligt plan- och bygglagen ett särskilt ansvar att skydda kulturvärden vid planläggning och bygglovsärenden. Det är deras ansvar att det allmänna intresset bevakas och prioriteras och frågan om kulturmiljö måste testas i alla ärenden enligt plan- och bygglagen. Detta innebär att kommunen inte kan utarbeta en detaljplan eller lämna ett lov som skadar den särskilt värdefulla kulturmiljön. I detaljplaner ska kommunen besluta om lämpliga bestämmelser som garanterar ett fullgott skydd för miljön. Kommunen har även ett ansvar för att tillgodose riksintressen för kulturmiljövården i den kommunala samhällsplaneringen. Hur detta ska göras ska framgå i kommunens översiktsplan.

Flera olika lagar styr

Kulturmiljön skyddas av flera lagstiftningar. De viktigaste är miljöbalken, plan- och bygglagen och kulturmiljölagen. Kommunerna har huvudansvar för plan- och bygglagen, medan huvudmannskapet för de övriga vilar på länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet.

Miljöbalken (MB)

Miljöbalkens syfte är att främja en hållbar utveckling som innebär att nu levande och kommande generationer ska kunna bo och verka i en god och hälsosam miljö. Lagen ska tillämpas så att särskilt värdefulla natur- och kulturmiljöer vårdas och skyddas. Detta kräver dock ett kommunalt ansvar genom plan- och bygglagen. Kulturmiljövårdens riksintressen skyddas genom miljöbalkens hushållningsbestämmelser.

Plan- och bygglagen (PBL)

Plan- och bygglagen reglerar planläggning och frågor gällande bygglov. Lagen ställer krav på fastighetsägaren att underhålla sin fastighet och att visa varsamhet och hänsyn till värdefulla kulturvärden på platsen. Lagen innehåller också förbud mot förvanskning av särskilt värdefulla byggnader och områden.

Kulturmiljölagen (KML)

Kulturmiljölagen är en skyddslag som innehåller bestämmelser om bland annat fornlämningar, fornfynd, kyrkliga kulturminnen och byggnadsminnen.

Bryggeriet – en av Gnestas många särskilt värdefulla byggnader som berättar om industrins betydelse för stationssamhällets framväxt och utveckling.

Stadsfronten mot järnvägen med påkostad bebyggelse av representativ karaktär från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

2. Gnesta tätort – karaktär, värden och identitet

Miljöbeskrivning: Gnestas karaktär

Ovan: Stadsmässig bebyggelse utmed Östra Storgatan med centrum och järnvägsstationen till höger i bild.

Nedan: Utsikt mot Frustuna kyrka från Bergshemsgatan i västra Gnesta med kyrkspiran som tornar i landskapet. Här synliggörs bebyggelsens varierade karaktär med en blandning av agrara miljöer och tätortsbebyggelse.

De spår i form av fysiska uttryck och strukturer som finns bevarade i landskapet utgör en bärande del av Gnestas karaktär och identitet. Tätortens framväxt under drygt 170 års tid har resulterat i en plan- och bebyggelsestruktur där årsringar från olika tidsepoker och utbyggnadsfaser är sammanflätade. Nya områden och enstaka hus har inackorderats bland äldre bebyggelse allt eftersom, vilket gör gränserna delvis otydliga. Tätorten kännetecknas än idag av järnvägen som löper genom samhällets centrala delar i öst-västlig riktning utmed Frösjöns södra strand. Bebyggelsen har en övergripande småstadskaraktär med en blandning av villor och flerbostadshus som starkt präglas av stationssamhällets första utbyggnadsfaser.

Landskapets förutsättningar

Gnesta är beläget intill Frösjöns sydvästra strand och kännetecknas av det karaktäristiska sörmländska småbrutna sprickdalslandskapet. Landskapet närmast sjön är öppet och låglänt, likaså i samhällets utkanter. De flacka partierna omges av flera höjdparter av varierande storlek, delvis bebyggda och bevuxna med barrskog. I samhällets östra delar ligger flera större höjdparter samlade, varav det sydvästra utgörs av ett större sammanhängande skogsområde. Utanför bebyggelsens gränser består landskapet omväxlande av skogsmarker och öppna jordbruksmarker. Skogsmarkerna domineras av blandskog.

Stads- och landskapsbild

Stadsbilden präglas i Gnestas centrala delar av det tidiga järnvägssamhället med stationsområdet och stadsmässig bebyggelse som utgör en front mot järn-

vägen. Järnvägen i sig utgör även ett viktigt inslag i stadsbilden. Intill järnvägsstationen finns en torgbildning som sammanbinder stationen med centrumbebyggelsen. Genom centrum sträcker sig Storgatan som ett tydligt stråk med bebyggelse som vänder sig mot gaturummet med butiker och verksamheter i bottenplan.

Från öster sluttar samhället brant ned mot Frösjöns strand dit järnvägsstation och centrum är lokaliserat. Bakom stadsfronten framträder Gnestahöjden med sin lummiga grönska och oregelbundna småskaliga bebyggelse i skarp kontrast till den stadsmässiga bebyggelsen nedanför. Kontakten med vattnet är påtaglig i stora delar av samhället – från järnvägen och delar av Storgatan har man öppna utblickar mot Frösjön. I bakgrunden tornar kyrkspiran tillhörande Frustuna kyrka i norr. Den kuperade topografin och låga bebyggelsen möjliggör för vyer och långa siktlinjer över sjön och det omgivande stadslandskapet. Stadens siluett präglas även av vattentornet som utgör ett landmärke på Gnestahöjden.

Stadsbilden präglas även av mycket grönska: flera bevuxna höjdparter har lämnats orörda som naturområden och utgör viktiga inslag i stadslandskapet. I samhällets utkanter finns ett fåtal öppna jordbruks- och betesmarker bevarade som utgör kontrasterande landskapsrum till tätortsbebyggelsen. I öst, väst och syd möter tätortsbebyggelsen jordbruks- och skogsområden.

Gnestas bebyggelseutveckling

Landskapets förutsättningar har satt en tydlig prägel på Gnestas bebyggelseutveckling, vilket är tydligt läsbart än idag. Den äldsta agrara bebyggelsen från förindustriell tid är i huvudsak placerad på de lägre höjddpartierna i dalgångar i anslutning till bördig jordbruksmark samt betes- och åkermark. De agrara miljöerna med gårdar ligger än idag som små kluster i landskapet.

När stationssamhället etablerades byggde man i huvudsak på kuperad skogsmark, samt på marken intill sjön, då åkermarken ansågs för värdefull att bebyggas. Det tidiga stationssamhällets bebyggelse är därför koncentrerad till området närmast järnvägen och på Gnestahöjden, samt i anslutning till den gamla landsvägen. Successivt har fler höjddartier tagits i anspråk för bostadsbebyggelse.

I samband med tätortens expansion under 1900-talet har även de mer bördiga låglänta markerna som åkermark tagits i anspråk för bebyggelse. Utbyggnaden skedde under större delen av 1900-talet framförallt söder om järnvägen, för att under 2000-talet expandera norrut mot Frustuna kyrka. Många äldre landskapliga sammanhang är idag brutna till följd av senare tiders expansion.

Bilden visar Gnestas belägenhet intill Frösjön, med järnvägen dragen strax intill sjöns södra strand. Här syns även några av tätortens många skogsbeklädda höjddartier. Till höger i bild kan man ana bostadsbebyggelsen utmed Gnestahöjdens slänt.

Övergripande bebyggelsestruktur

Stationssamhällets funktionsseparering

Den separering av bebyggelsens funktioner som etablerades vid stationssamhällets grundande är fortfarande avläsbar i samhället idag. Norr om Storgatan, på bägge sidor om järnvägen, ligger järnvägens och industrins bebyggelse utspridd. I dessa miljöer saknas en tydlig struktur. Söder om Storgatan ligger i huvudsak bostäder, handel och samhällsfunktioner. Det förekommer även bostadsbebyggelse norr om järnvägen, bortanför och i anslutning till industri och järnväg. Bebyggelsen i centrum ligger förhållandevis tätt, men är uppdelad i mindre kluster som delvis avgränsas av grönytor vilket skapar en känsla av luftighet. I samhällets utkanter ligger bebyggelsen löstare.

Gatunät

Gatunätet följer till stora delar stadsplanen från 1924, med ett terränganpassat gatunät och oregelbunden utformning. I planen finns drag av kvartersstadens struktur med rätvinkligt gatunät, vilket traditionellt var mer typiskt för stationssamhällen. Planen har senare frångåtts framförallt i centrum. Detta är särskilt tydligt mellan Dagagatan och Storgatan, där strukturen istället präglas av 1960- och 1970-talets utbyggnad. Utanför planen finns även områden från 1960-talet och framåt, där gatunätet är mer rätvinkligt. Det tidiga stationssamhällets gatunät är fortfarande avläsbart genom Storgatans, Dagagatan och Tingshusgatans sträckning samt den oregelbundna bebyggelsestrukturen på Gnestahöjden och de något mer rätvinkliga gatunäten sydöster därom.

Kvarters- och tomtstruktur

Kvarters- och tomtstrukturen i Gnestas centrala delar är till stora delar öppen och uppbruten. Bebyggelsen är placerad omväxlande med gavlar och långsidor mot gatan. Utmed Storgatan och kring Stora torget har bebyggelsen en mer stadsmässig karaktär med husen placerade i linje med gatan med långsidorna mot gaturummet, vilket skapar ett tydligt definierat gaturum. På Storgatans norra sida, väster om stationen, har bebyggelsen dock en avvikande struktur med orgelbundet placerade byggnadsvolymer omgivna av stora öppna ytor, delvis nyttjade för parkering. Direkt öster om stationen finns ett busstorg.

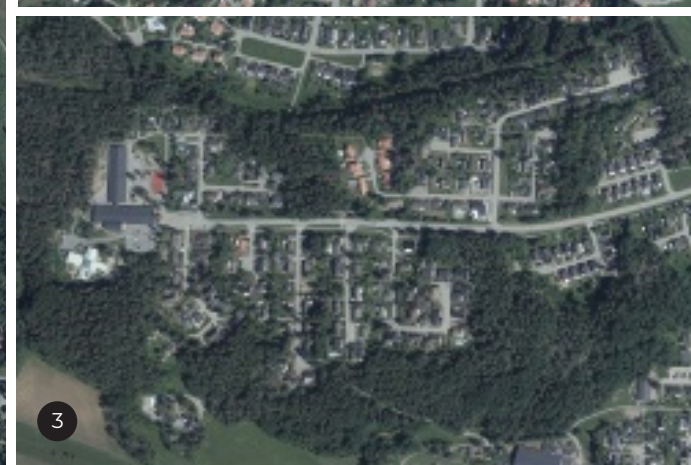
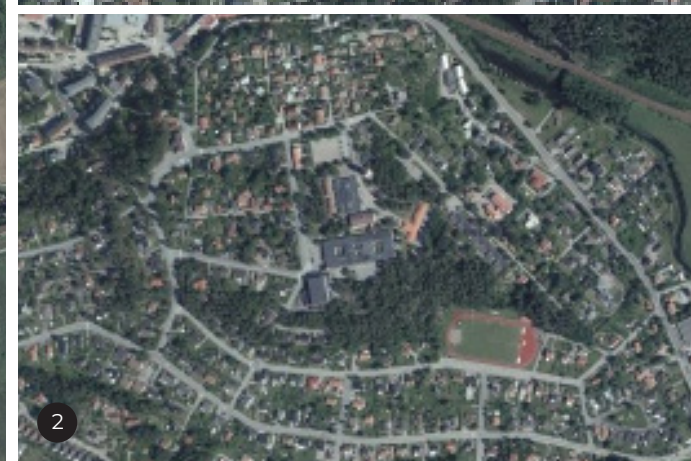
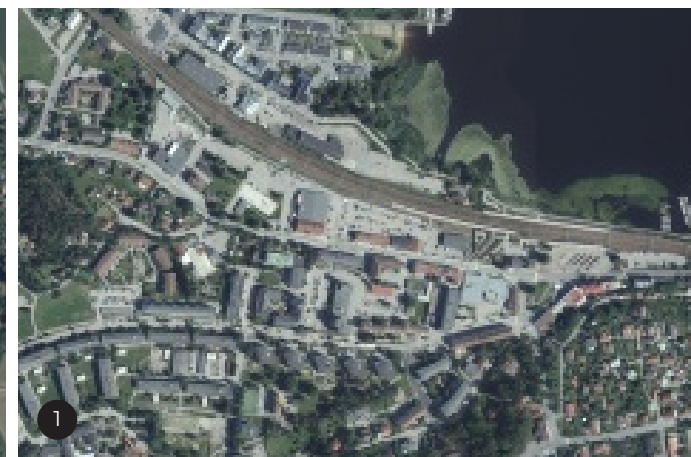
Flerbostadshus: Stenstad och centrumbebyggelse

Kring stationen och Stora torget har bebyggelsen en övergripande karaktär av stenstad från tiden kring sekelskiftet 1800/1900. Torget i sin nuvarande form med damm, gångar och planteringar är en senare årsring från 1950-talet. Jämte den äldre bebyggelsen finns centrumbebyggelse av skiftande karaktär från 1930–1980-talet, samt ett antal hus av yngre ålder. Alla flerbostadshus med butiker och verksamheter i bottenplan. Det äldre byggnadsbeståndet har en volym om 2-3 våningar med dekorativa fasader i puts och tegel. De modernare flerbostadshusen består av lamellhus och punkthus med en volym om 2-4 våningar, merparten putsade. Bebyggelsen i centrum har en övergripande låg volymverkan om 2-3 våningar, med enstaka volymer på 4 våningar.

Villabebyggelse: Trädgårdsstad och grupphus

I Gnestas villaområden syns flera olika planeringsideal. Den tidigaste villabebyggelsen på Gnestahöjden från 1860-talet och framåt har vuxit fram organiskt vilket medfört en ostrukturerad och myllrande bebyggelsestruktur. De något yngre villaområdena som omgärdar Gnestahöjden samt området söder om Västra Storgatan har karaktär av trädgårdsstad. Villorna är i huvudsak uppförda mellan 1910–1960. Även här följer tomtindelningen vägnät och terräng, men tomterna är större.

Här finns allt från mindre småhus till mer påkostade individuellt utformade villor i panelarkitektur och 1930-talsfunktionalism. I tätortens utkanter, i områden med plan terräng, finns senare årsringar med enhetligt utformad bebyggelse från 1960–1970-talet. Bebyggelsen är här uppförd enligt en mer ordnad struktur med ett rätvinkligt gatunät. Både grupphusområden och individuellt utformade villor förekommer. Villabebyggelsen har en övergripande skala om 1-1,5 våningsplan. Bostadsområdena präglas överlag av mycket grönska i form av lummiga trädgårdar och bevarade skogspartier.

1 Funktionsseparering sedd från ovan. I princip ingen bostadsbebyggelsefinns i området mellan Storgatan och järnvägen. Detta på grund av att marken tidigare upptogs av spår och andra järnvägsrelaterade byggnader.

2 Gnestahöjden i bildens överkant med sin myllrande och organiskt framvuxna gatunät ställt emot det planerade grupphusområdet i området runt Skillinggatan.

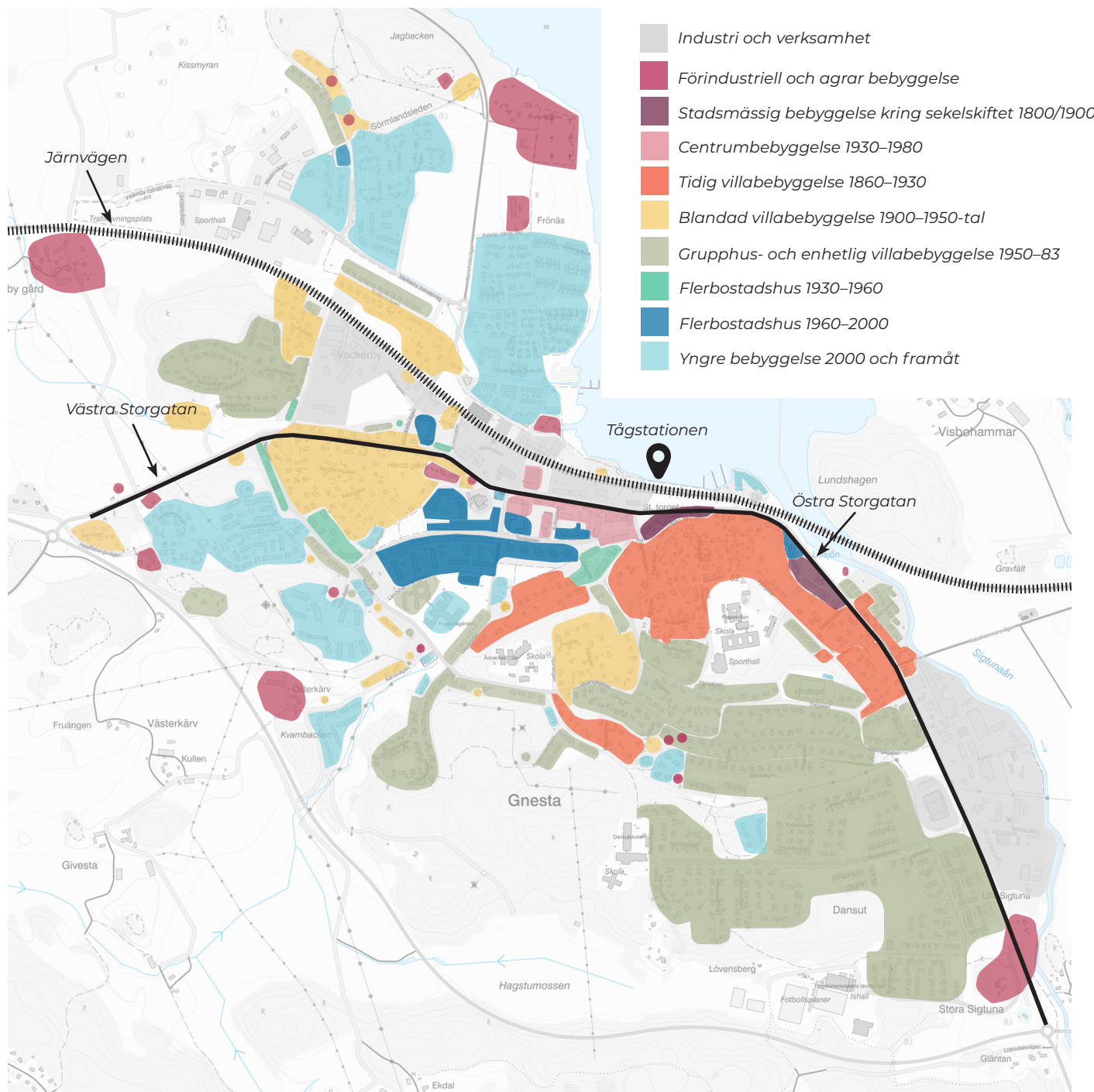
3 Under 1970-talet uppfördes ny grupphusbebyggelse vid Dansut. Planmönstret här skiljer sig från resterande delar av Gnesta.

Bebyggelsekaraktärer

Gnestas bebyggelse kan grovt delas in i ett antal bebyggelsekaraktärer, vilka är utmärkta på kartan till höger. Karaktärerna representerar de olika typer av bebyggelse som finns inom tätorten idag och som även utgör Gnestas årsringar. Indelningen grundar sig på bebyggelsens ålder, vilken utbyggnadsfas de tillhör, vilken typ av byggnad det är (*småhus, flerbostadshus*), dess funktion (*industri, bostadshus*), samt den sammantagna karaktären som är avläsbar i området idag.

Den geografiska avgränsningen för de olika karaktärerna bör dock inte läsas som en absolut gränsdragning. I Gnesta finns många överlappande årsringar och det är stundvis svårt att utläsa en tydlig eller enhetlig bebyggelsestruktur eller karaktär. Inom karaktärerna kan det således inrymmas bebyggelse med avvikande ålder, karaktär eller funktion. Flera byggnader kan även ha en förändrad eller otydlig karaktär till följd av ombyggnation.

På efterföljande sida följer en kort beskrivning av respektive bebyggelsekaraktär.

Industri och verksamhet

Industri- och verksamhetsområdena är utspridda i hela tätorten. Industriernas utveckling har historiskt varit beroende av järnvägen och många ligger i anslutning till järnvägsspåret. De olika industrierna skiljer sig i karaktär och ålder men förenas av ett gemensamt industriellt formspråk. Flera av industrierna fortfarande verksamma idag, medan andra är nedlagda.

Förindustriell och agrar bebyggelse

Den agrara bebyggelsen i Gnesta utgör de äldsta bebyggelsestrukturerna i tätorten. Byarna och gårdarna har än idag en tydlig agrar prägel med bebyggelse som representerar äldre tiders byggnadsskick från 1700-, 1800- och 1900-talet. Några av dem har bevarade jordbruksmarker. Bebyggelsen består av små gårds- och byenheter utsprida i framförallt samhällets utkanter.

Stadsmässig bebyggelse kring sekelskiftet 1800/1900

Gnesta stadskärna är särskilt präglad av de flerbostadshus med verksamheter som uppfördes under 1800-talets slut och i början av 1900-talet. De påkostade byggnaderna med karaktär av klassicism och jugend har sedan uppförandet utgjort stadens representativa fasad mot järnvägen.

Centrumbebyggelse 1930–1980

Från 1930-talet till och med 1980 moderniserades centrumbebyggelsen i Gnesta. Ett flertal lägre butikshus med bostäder på ovanvåningen uppfördes tillsammans med bibliotek, kommunhus och brandstation. Bebyggelsen har stildrag av funktionalism och modernism.

Tidig villabebyggelse 1860–1930

Gnestahöjden och dess bebyggelse hör till de tidigaste bostadsområdena i Gnesta. Bebyggelsen är till stor del uppförd under 1800-talet och tidigt 1900-tal. Miljön präglas av små trähus i en myllrande bebyggelsestruktur. Bebyggelse av liknande karaktär och ålder förekommer även på andra

Blandad villabebyggelse 1900–1950-tal

En stor del av villabeståndet i Gnesta har uppkommit i skilda tider samtidigt som en del byggnader rivits. Här återfinns bebyggelse från sekelskiftet i samma område som modernare bebyggelse uppförd under 1930- och 1940-talet. Miljöns planeringsstruktur präglas särskilt av trädgårdsstadens ideal med ett slingrande gatunät.

Grupphus- och enhetlig villabebyggelse 1950–83

Från och med 1960-talet till och med 1980-talet byggdes Gnesta ut med ett flertal grupphusområden i framförallt östra Gnesta. Miljöerna präglas av låg modernistisk bebyggelse som är mycket enhetlig i karaktär och placering.

Flerbostadshus 1930–1960

Under 1940- till och med 1950-talet byggdes ett antal flerbostadshus runt om i Gnesta. Bebyggelsen omfattar flerbostadshus på två till tre våningar med en tydlig folkhemskaraktär. Byggnaderna ligger i koncentrerade grupper i nära anslutning till villabebyggelsen och centrum.

Flerbostadshus 1960–2000

Från 1960-talet bebyggdes Gnestas centrala delar med flerbostadshus. Marken nyttjades länge som jordbruksmark och utgör bland de yngsta bebyggda delarna av Gnesta. Byggnaderna finns i koncentrerade områden som präglas av modernismen och postmodernismens stilideal med bland annat skivhus och punkthus.

Yngre bebyggelse 2000 och framåt

Under 2000-talet har i huvudsak tidigare oexploaterad jordbruksmark tagits i anspråk för bostadsbebyggelse i tätortens utkanter. Undantaget är bryggeriholmen som bebyggdes i början 2000-talet på mark som tidigare använts för industriella ändamål. Bebyggelsen består av både grupp- och flerbostadshus.

Kulturhistoriska värden i Gnesta

Gnesta har som helhet höga kulturhistoriska värden kopplade till dess utveckling från jordbrukssamhälle till stationssamhälle. Delar av Gnesta är utpekade som riksintresse för kulturmiljövården, vilket innebär att det finns höga värden även på nationell nivå. Genom att värna de miljöer, uttryck och karaktärsdrag som gör det möjligt att utläsa de berättelser och kulturhistoriska sammanhang som format dagens Gnesta, kan tätorten utvecklas samtidigt som de kulturhistoriska värdena består.

Värden på kommunal och nationell nivå

I den här rapporten har en uppdelning mellan de kommunala respektive nationella värdena gjorts för att tydliggöra vilka värden som kopplar mot vilken lagstiftning. Kommunala värden skyddas genom plan- och bygglagen (PBL) och nationella värden genom miljöbalken (MB). En del värden överlappar och skyddas därmed av båda lagstiftningarna.

De nationella värdena utgörs i det här fallet av riksintresset Gnesta [D 44], vars värden redovisas i avsnitt 3 (se sida 23). De kommunala värdena utgörs av ett antal identifierade särskilt värdefulla områden som redovisas i avsnitt 5 (se sida 37).

Till höger i detta uppslag finns en karta som visar gränserna för riksintresset respektive de särskilt värdefulla områdena. På nästa uppslag följer en sammanställning av hela Gnesta tätorts övergripande värden och de bärande berättelser som går att utläsa i landskapet idag.

Läs mer om kulturmiljövårdens lagstiftning i avsnitt 6. *Lagar, planer och program.*

Den kulturhistoriska utredningen och värderingen genomförs enligt Riksantikvarieämbetets **Plattform Kulturhistorisk värdering och urval**. Värderingen görs i tre steg:

1. I det första steget avgränsas en berättelse, denna utgörs av en tids- eller processkontext eller en blandning av dessa båda.
2. I det andra steget identifieras vilka uttryck som är bärande och möjliggör att berättelsen är utläsbar. I detta steg ingår även en bedömning i vilken grad miljön återspeglar berättelsen och hur relevant berättelsen är.
3. I det tredje steget bedöms det kulturhistoriska värdet utifrån lagstiftningens begrepp.

VÄRDEN PÅ KOMMUNAL NIVÅ – SÄRSKILT VÄRDEFULLA OMRÅDEN LAGSTIFTNING: **PLAN- OCH BYGGLAGEN**

VÄRDEN PÅ NATIONELL NIVÅ – RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN LAGSTIFTNING: **MILJÖBALKEN**

KULTURHISTORISKT
SAMMANHANG /
BERÄTTELSE

Byar, gårdar och
agrara landskap

Viktig knutpunkt
och kommunika-
tionsled

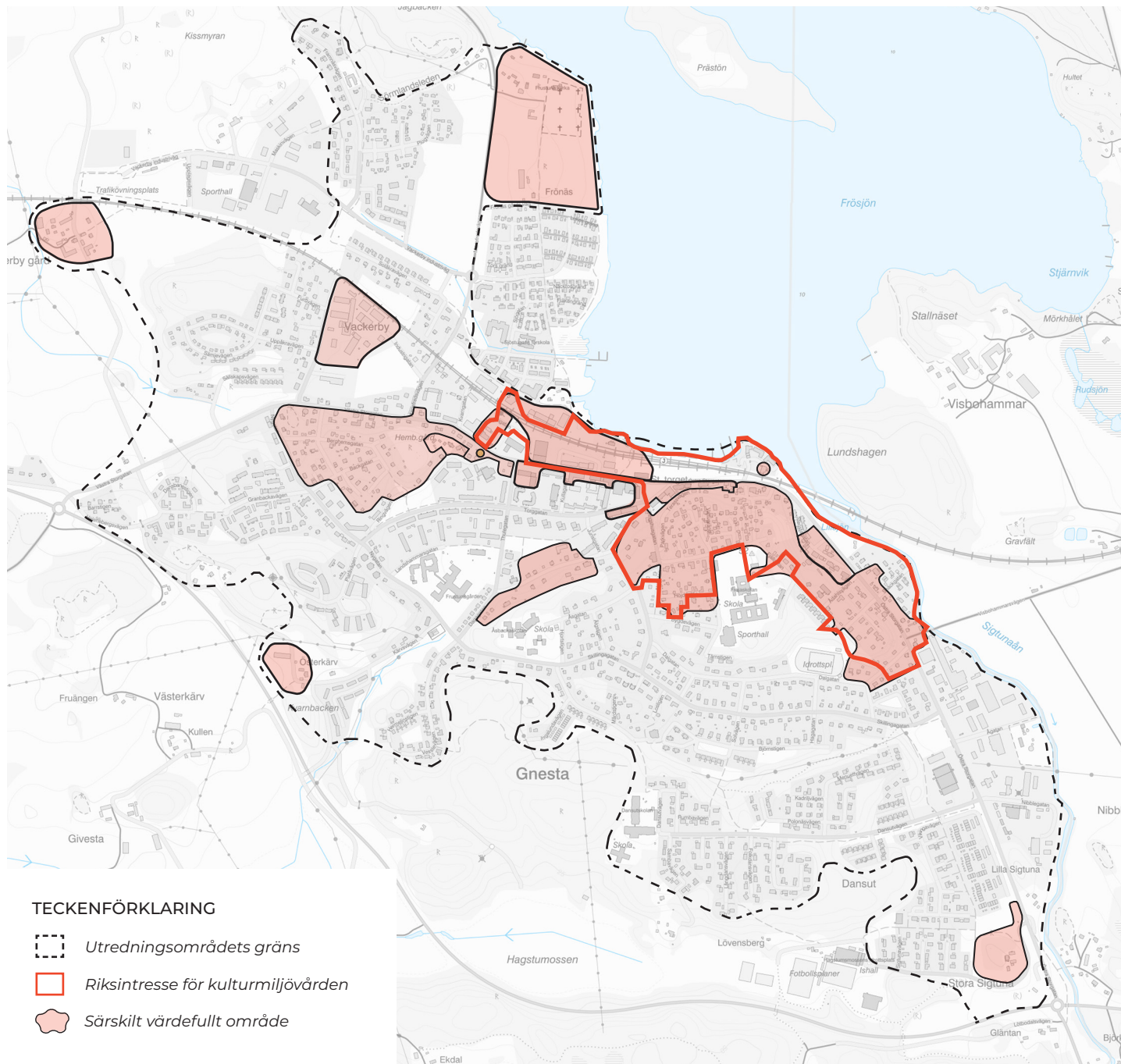

Industrins
betydelse för
Gnesta

Gnesta
stationssamhälle

Illustration som tydliggör hur de kulturhistoriska värdena och lagstiftningen överlappar.

Karta som visar gränserna för utpekade särskilt värdefulla områden, samt riksintresset Gnesta [D 44].

Karta: Lantmäteriet

Kulturmiljövärden och landskapets bärande berättelser

I stadsbilden och landskapet går det idag att utläsa flera viktiga berättelser som speglar Gnestas historiska skeenden och utbyggnadsfaser i olika tider. Här finns spår efter det förindustriella landskapet med byar och gårdar såväl som stationssamhällets industrianläggningar och stads- och villa-bebyggelse från 1800-tal och tidigt 1900-tal. Bebyggelsen och strukturerna som finns bevarade målar tillsammans upp en tydlig bild av samhällets framväxt och berättar om hur orten bibehållit sin betydelse som stationssamhälle under 1900-talets förra hälft. Här finns även senare årsringar som speglar ortens fortsatta utveckling under efterkrigstiden.

Byar, gårdar och agrara landskap

By- och gårdsmiljöerna, till merparten placerade i samhällets utkanter, berättar om hur socknen och jordbrukssamhället var uppbyggt innan stations-samhällets framväxt. Många av dem har medeltida anor. Kyrkomiljön med Frustuna kyrka, prästgård och sockenstuga berättar om hur samhället var organiserat i äldre tid. Gårdarna utgör tydliga exempel på 1700- och 1800-talets byggnadsskick och bebyggelse-strukturer. De få kvarvarande jordbruksmarkerna är viktiga för förståelsen av det äldre agrara landskapet.

Viktig knutpunkt och kommunikationsled

Gnesta var länge en viktig knutpunkt och kommunikationsled. Några av landets viktigaste vägar har passerat genom trakten sedan åtminstone 1600-talets slut, vilket medfört att Gnesta by haft ett värdefullt strategiskt läge intill vägen till Stockholm. Riks- och landsvägen sträckte sig ungefär utmed dagens Skillingagatan, med en avfart till Gnesta by via Ringvägen. Vägarna bevarar till stor del sina äldre

sträckningar. Det gamla gästgiveriet Oppgården från 1700-talet finns ännu kvar på platsen för Gnesta by och vittnar om dess viktiga funktion som post- och skjutsstation. Tillsammans utgör vägmiljöerna och Oppgården värdebärande uttryck för Gnestas äldre historia som återspeglar samhällets organisation innan moderna kommunikationer etablerades.

Gnesta stationssamhälle

Gnesta stationssamhälle är en del av Västra stambanans tidiga historia och speglar järnvägens betydelse för samhällsutvecklingen och Sveriges industrialisering. Järnvägens och industrins miljöer såväl som den tidiga stads- och ståndsmässiga bebyggelsen intill stationen och småhusbebyggelsen på och kring Gnestahöjden är särskilt viktiga uttryck för läsbarheten av stations-samhällets framväxt och har höga upplevelsevärden. De senare utbyggda bostadsområdena och industrierna berättar om ortens expansion under 1900-talet och dess fortsatta betydelse som stationssamhälle.

Den funktionsseparerade bebyggelsestrukturen, som var typisk för stationssamhällena, med bostads- och handelsbebyggelse söder om Storgatan och station med godsmagasin samt industri på norra sidan är fortfarande tydligt avläsbar. Detta illustrerar på ett pedagogiskt sätt de bebyggelsemönster som var rådande för stationssamhällena, med en tydlig fram- och baksida.

Den tidiga bebyggelsen och gatunätet har tydliga drag av olika planeringsideal med en stadsmässig struktur. Samhällets representativa bebyggelse är centraliserad

till området kring Storgatan och Stora torget framför järnvägsstationen medan den oregelbundna och brokiga arbetarbebyggelsen breder ut sig på Gnestahöjden ovanför. Tillsammans målar de upp en tydlig bild av tidens samhälle som socialt skiktat utifrån klasstillhörighet. Variationen av arkitekturstilar speglar genom sitt tidstypiska formspråk samhällets utveckling över tid.

Andra viktiga uttryck är de byggnader som inrymt viktiga samhälleliga funktioner som tingshus, arrest och vattentorn, vilka återspeglar stationssamhällets institutionalisering under tidigt 1900-tal. Det före detta ålderdomshemmet från 1876 och barnhemmet från tidigt 1900-tal, som representerar den tidiga välfärden samt berättar om hur traktens centrum flyttades från kyrkan till det nya framväxande samhället vid stationen. Kommunhuset och samlingslokalen Elektron från 1960 är ytterligare en årsring som speglar både ortens administrativa funktion och nöjesliv.

Industrins betydelse för Gnesta

Gnestas industriella verksamheter har varit betydande för tätortens framväxt och utbyggnad under 1800- och 1900-talet. Industriernas utveckling är starkt kopplade till anläggandet av järnvägen och Västra stambanan. Industrimiljöerna representerar olika skeden i Gnestas historia och i dess yttre går det tydligt att utläsa arkitekturidealens skiftande ideal och årsringar: från det sena 1800-talets historicerande tegelarkitektur i form av exempelvis Bryggeriet till Ralph Erskines modernistiska Tvålfabrik från 1950-talet.

Vackerby bymiljö som i äldre tid bestod av fyra gårdar. Bebyggelsen härrör sannolikt från 1800- och 1900-talet.

Före detta sockencentrum vid Frustuna kyrka med sockenstuga och kyrkstall och prästgården Frönäs söder därom.

Ralph Erskines modernistiska Tvålfabrik som kommit att bli ett arkitektoniskt landmärke.

Läget för Gnesta by i äldre tid. Flera äldre gårdsbyggnader finns bevarade på platsen idag, bl.a. Uppgården där man länge bedrev gästgiveri och skjutstrafik. Strax sydväst därom gick gamla landsvägen till Stockholm som var en viktig kommunikationsled. Det strategiska läget gjorde Gnesta till en betydelsedull knutpunkt.

TECKENFÖRKLARING

- Utredningsområdets gräns
- Landskapsrum
- Viktigt symbolbyggnad/landmärke i stadsbilden
- Visuellt/funktionellt samband
- Värdebärande struktur
- Viktiga utblickar
- Värdefull historisk vägsträckning och kommunikationsled
- Sockenkyrka
- By- eller gårdsmiljö

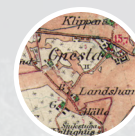
Gården Österkärv med medeltida anor. Idag består gården av ett bostadshus och lada, sannolikt från 1800-talet eller tidigt 1800-tal.

Värdekarta: Gnesta tätort

Värdekartan är schematisk och redovisar Gnestas övergripande kulturhistoriska värden. Symbolerna kopplar platserna till de olika berättelserna/kulturhistoriska sammanhangen. Samma plats/miljö kan ingå i flera berättelser. Det kan även finnas värden och rumsliga sammanhang som sträcker sig utanför utredningsområdets gränser men som inte inkluderas här.

Byar, gårdar och agrara landskap

Viktig knutpunkt och kommunikationsled

Gnesta stations-samhälle

Industrins betydelse för Gnesta

Inom det blåmarkerade området finns höga värden knutna till Gnesta stations-samhälle. Här finns bebyggelse från i huvudsak 1850-tal till och med 1950-tal som speglar samhällets framväxt, exempelvis i form av järnvägs- och industrimiljöer, stadsmässig bebyggelse och villabebyggelse av varierad karaktär. Andra värdebärande uttryck är bl.a. bebyggelsesstrukturen och gatunätet som speglar olika tiders arkitektur- och planeringsideal. Här finns även flera värdefulla landmärken och byggnader med höga symbolvärden.

Stora Sigtuna är en gård med anor från 1300-talet som idag består av bebyggelse från 1800-talet. Här finns även gröna värden i form av gamla ekträd och allé.

Ovan/Mitten: Småhusbebyggelse från stationssamhällets första tid på Gnestahöjden. Bebyggelsen här har höga värden, liksom den omgivande grönstrukturen och miljöskapande symbolbyggnader som vattentornet.

Nedan: Jugendvilla av högborgerlig karaktär på stor naturtomt utmed Dagagatan, sannolikt uppförd för en högre uppsatt tjänsteman.

Ovan: Stadsmässig bebyggelse med påkostade fasader utmed Östra Storgatan utgör en stadsfront mot järnvägen.

Mitten: Uppgård i Gnesta by som både utgör ett uttryck för det agrara landskapet och Gnestas betydelse som knutpunkt och kommunikationsled.

Nedan: Välbevarad bostadsbebyggelse från samhällets första tid utmed Västra Storgatan.

Ovan: Stenstasgatans något enklare bostadsbebyggelse av småstadskaraktär som tidigare innehöll industrier och verksamheter i bottenplan.

Mitten: Lokstallet i Gnesta. Industrin var länge beroende av transportmöjligheterna som järnvägen erbjöd och byggnadernas nära samband med järnvägen visar på detta förhållande.

Nedan: Ralph Erskines modernistiska tvålfabrik som har höga industriella och arkitektoniska värden.

3. Riksintresset Gnesta [D44]

Riksintresset Gnesta [D 44] – Introduktion

Riksintressets uttryck och avgränsning

Gnesta är klassat som ett område av riksintresse för kulturmiljövården, enligt 3 kap. miljöbalken. Detta innebär att värdena bedöms vara så höga att de är viktiga ur ett riksperspektiv. För varje riksintresse har Riksantikvarieämbetet tagit fram en beskrivning som övergripande redogör för områdets riksintressanta kulturhistoriska sammanhang. I Gnesta är motiveringen för riksintresset kopplat till dess roll som stationssamhälle. I riksintressebeskrivning för Gnesta är följande uttryck angivna:

- *Plan med stadsmässiga drag med bebyggelsen vänd mot järnvägen och bostadsbebyggelse från järnvägens första tid till decennierna kring sekelskiftet.*
- *Småskalig oregelbunden bebyggelse från samhällets första tid.*

Riksintressebeskrivning Gnesta [D 44]

Motivering: Stationssamhälle från Västra stambanans tillkomst, med stadsmässig bebyggelse som speglar järnvägsortens framväxt från 1857 till modern tid.

Uttryck för riksintresset: Plan med stadsmässiga drag med bebyggelsen vänd mot järnvägen och bostadsbebyggelse från järnvägens första tid till decennierna kring sekelskiftet. Bakom detta ett område med småskalig oregelbunden bebyggelse från samhällets första tid.

Källa: Riksantikvarieämbetet (RAÄ)

Att tolka riksintressebeskrivningen

För att tydliggöra hur riksintressets värden ska värnas i den fysiska planeringen har länsstyrelsen tagit fram ett fördjupat kunskapsunderlag som tydliggör riksintressets värden och uttryck samt tillhandahåller mål för att tillgodose riksintresset. Underlaget är en vägledning för att tolka riksintresset. Länsstyrelsen har ett övergripande ansvar för att riksintressena tillgodoses i samband med planerings- och beslutsprocesser. Det är också länsstyrelsen som bedömer om en åtgärd kan medföra påtagligt skada på ett riksintresse.

I kunskapsunderlaget från 2014 gör länsstyrelsen en uttolkning av gränsen för riksintresset som innebär att riksintresset *tidsmässigt* avgränsas till ”de fysiska samhällsfenomen från den utpekade tidsperioden under järnvägsortens framväxt från 1800-talets mitt till ca 1940 [...]”. Detta innebär att företeelser som är yngre än ca 1940 eller äldre än ca 1850 inte omfattas av riksintresset.

Läsanvisning för detta avsnitt

På nästa uppslag följer en precisering av de värdebärande uttryck, karaktärsdrag och egenskaper som gör riksintressets berättelse läsbar i landskapet. Först görs en precisering som utgår från riksantikvarieämbetets riksintressebeskrivning, följt av en mer utförlig beskrivning som utgår från länsstyrelsens kunskapsunderlag. Därefter tillkommer stödjande uttryck för riksintresset som ligger utanför riksintressområdet.

För att utreda riksintressets känslighet för förändring har en känslighetsanalys gjorts. Analysen klargör kulturmiljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess kulturhistoriska karaktär eller värde påtagligt förändras eller minskar. Som ett stöd i den framtida planeringen av Gnesta tätort har rekommendationer för bevarande och utveckling av riksintresset tagits fram. Dessa tar utgångspunkt i resultatet av känslighetsanalys. Här tydliggörs hur kommunen kan förvalta riksintressets värden och uttryck och undvika påtaglig skada på riksintresset.

Uttryck för riksintresset – är sådana inslag i landskapet som är ett resultat av den kulturhistoriska utveckling som legat till grund för utpekandet av riksintresset och som anges i riksintressebeskrivningen. Uttrycken kan bestå av hela miljöer, mindre områden, markslag, byggnader, anläggningar, lämningar, egenskaper och karaktärsdrag samt visuella, funktionella eller andra samband mellan dessa.

Stödjande uttryck för riksintresset – Riksintressets geografiska avgränsning fastställer ramarna för det fysiska området som skyddas genom miljöbalken. Det kan dock finnas uttryck som kopplar mot den riksintressanta berättelsen men som ligger utanför det geografiska området. Dessa kan i sin tur fungera som stödjande uttryck för riksintresset. De kan understryka, nyansera och förstärka den berättelse som ligger till grund för riksintresseanspråket. Det är dock viktigt att understryka att dessa uttryck inte utgör regelrätta uttryck enligt lagen och därför inte skyddas av miljöbalkens förbud mot påtaglig skada. Däremot skyddas de genom plan- och bygglagen.

Källa: Riksantikvarieämbetet (RAÄ)

Länsstyrelsens kunskapsunderlag för riksintresset fastställer följande:

Mål för att tillgodose riksintresset - kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

De tydliga strukturer som än idag är avläsbara i samhället från dess grundläggande under andra halvan av 1800-talet och under dess blomstringstid i början av 1900-talet ska vara avläsbara och gott förvaltade. Välbevarade bebyggelsemiljöer inom Riksintresset ska underhållas på ett sådant sätt att bebyggelsens struktur och byggnadernas karaktär bevaras.

Samhällets placering med dess olika komponenter där naturgeografin givit förutsättningarna ska bevaras.

Bibehållen funktion som kommuncentra med järnvägs kommunikation, handel i centrum, bostäder i de historiska delarna av Gnesta. Till exempel lättare tillverkningsindustri eller andra till bebyggelsen anpassade verksamheter bör kunna införlivas i de historiska industribyggnaderna för att skapa återanvändning av dessa.

Det innebär att:

- Järnvägstrafik genom samhället ska vidmakthållas.
- Centrala kommunala funktioner bör ligga kvar i samhället,
- Handel i centrum ska ges förutsättningar att leva vidare,
- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i det historiska Gnesta ska underhållas kontinuerligt så att människor kan bo kvar och eller nyttja denna.
- Kulturhistoriskt värdefulla samhällskomponenter bör i det längsta bevaras och ges en användning.
- Viktiga betydelsebärare vad gäller bebyggelse, stadsplan, kommunikations- och infrastrukturstråk som vägar och järnvägar ska bevaras och underhållas.
- Grundläggande stadsplanestrukturer från etablerings- och blomstringstiden ska bibehållas men kan kompletteras om kulturhistoriska värden beaktas.

Värdebeskrivning – riksintressets fysiska uttryck och egenskaper

Uttryck som kopplar direkt mot RAÄ:s riksintressebeskrivning:

Plan med stadsmässiga drag med bebyggelsen vänd mot järnvägen och bostadsbebyggelse från järnvägens första tid till decennierna kring sekelskiftet.

- Gatusträckningarna Östra och Västra Storgatan, Stenstagatan, Dagagatan, Tingshusgatan, samt torgbildning vid Stora torget. Stadsmässig bebyggelsestruktur med byggnader utmed en huvudgata (Storgatan/Stenstagatan).
- Flerbostadshus från ca 1870-1910 med handel och verksamhet i bottenplan utmed Östra Storgatan och Dagagatan. Byggnader om 2-3 våningsplan med en representativ stenstadskaraktär som bildar stadsfront mot järnvägen. Varierade arkitekturstilar som jugend, nationalromantik och nyklassicism.
- Stationsbyggnad i nationalromantisk stil från 1907.
- Bostads- och verksamhetsbebyggelse av blandad karaktär från ca 1870-1910 utmed Stenstagatan. Byggnader i form av både flerbostadshus och villor med trädgårdar och ekonomibyggnader/uthus mot gatan. Fasadmateriäl i puts och trä. Bebyggelse placerad i linje med gatan vilket skapar tydligt avgränsade gaturum.

Bakom detta ett område med småskalig oregelbunden bebyggelse från samhällets första tid.

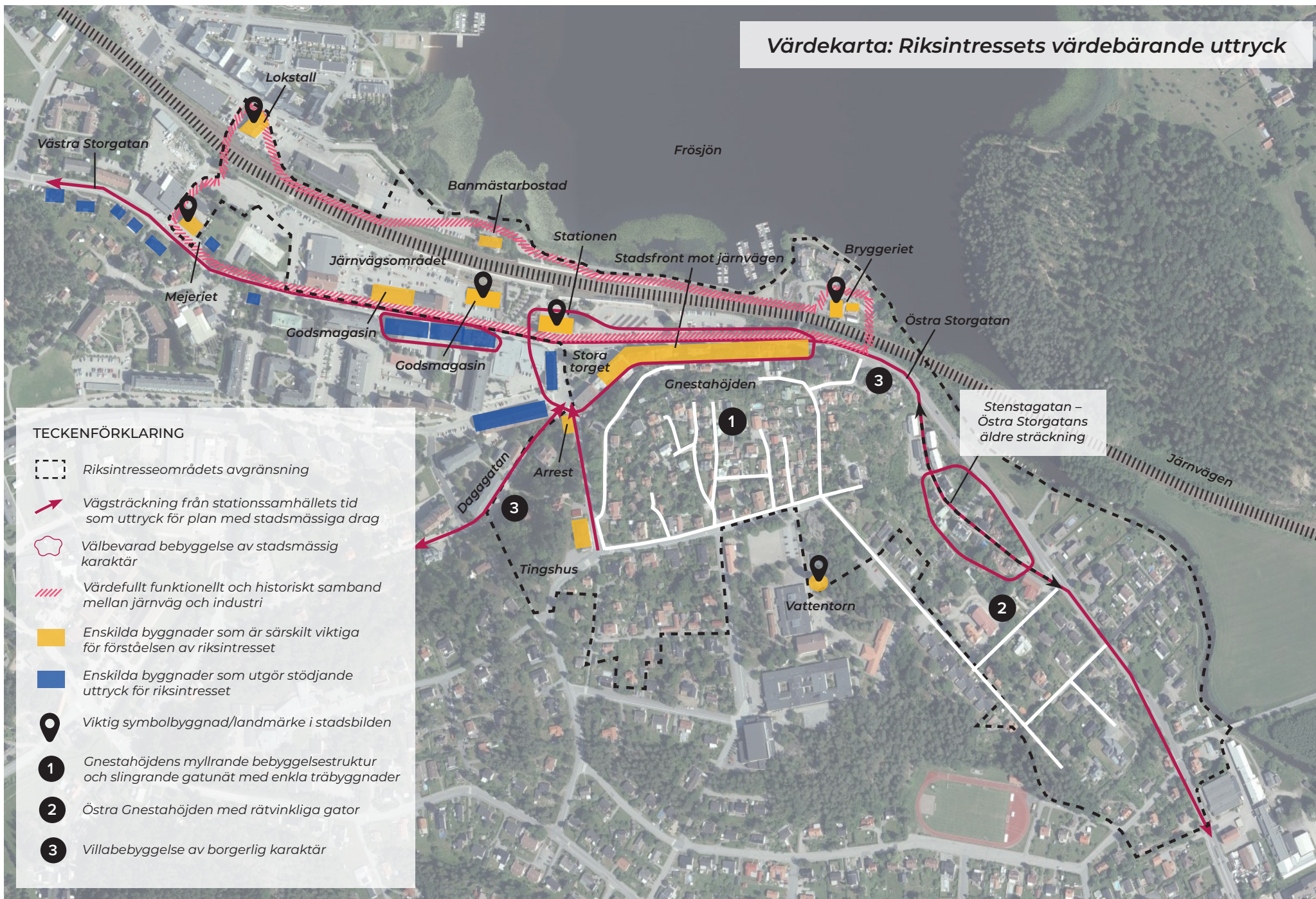
- Arbetarbebyggelse av enklare karaktär från ca 1860-1930-tal med en gyttrig bebyggelsestruktur som slingrar sig upp på Gnestahöjden. Terränganpassat gatunät med smala gator/stigar. Små tomter med oregelbunden tätliggande bebyggelse. Villor om 1-1,5 våningsplan med uthus. Fasadmateriäl huvudsakligen träpanel i ljusa kulörer och tak av lertegel. Lummiga trädgårdar med äldre fruktträd omgivna av trästaket. Bebyggelsen delvis vänd med långsidan mot gatan vilket ramar in gaturummet.
- Villabebyggelse av borgerlig karaktär från ca 1860-talet och 1900-talets första decennier i östra Gnestahöjden utmed Östra Storgatan samt Dagagatan. Planstruktur efter trädgårdsstadens ideal med stora kuperade naturtomter och vägnät som följer platsens naturliga förutsättningar. Panelarkitektur som speglar tidens arkitekturideal i form av jugend och nationalromantik.

Uttryck som belyses i länsstyrelsens kunskapsunderlag:

- Gnestas karaktäristiska landskap med bevuxna höjdparter och bebyggelse som anpassar sig efter landskapets förutsättningar.
- Den direkta kontakten mellan samhället och Frösjön.

- Övergripande bebyggelsesstruktur med funktionsseparering med järnväg- och industrimiljöer norr om Storgatan och handel och bostäder i huvudsak söder om Storgatan.
- Stora torget med funktion som handelsplats.
- Järnvägen och dess tillhörande byggnader och strukturer som lokstallar, godsmagasin, banmäs-
tarbostad och vattenhäst.
- Äldre industrimiljöer längs med järnvägen som speglar olika verksamheter och näringar som varit betydande för stationssamhället, t.ex. mejeri och bryggeri.
- Vattentornet med placering på Gnestahöjden, väl synligt i landskapet.
- Tingshuset och arresten i tingshusbacken, samt en äldre tall med spår efter en järnring där besökande vid Gnestas marknader band fast sin häst.
- Stenmurar, trappor och andra bevarade strukturer från det tidiga stationssamhällets tid utmed Östra Storgatan. Särskilt trappan upp till Gnestahöjden.
- Visuella och funktionella samband mellan järnväg och industri. Vyer och utblickar över samhället och Frösjön, t.ex. från Gnestahöjden och Östra Storgatan.

Värdekarta: Riksintressets värdebärande uttryck

Värdebeskrivning – riksintressets fysiska uttryck och egenskaper

Ovan: Stadsmässig bebyggelse utmed Östra Storgatan.

Nedan: Bostads- och verksamhetsbebyggelse av blandad karaktär från ca 1870-1910 utmed Stenstagatan.

Ovan: Järnvägen med stationsbyggnad samt stadsmässig bebyggelse intill Gnestahöjden och Stora torget.

Nedan: Tinghusbackens vy mot järnvägsstationen och Stora torget, med utblick över Frösjön och Frustuna kyrka i bakgrunden. I bakgrunden syns Frustuna kyrka.

Ovan/Nedan: Exempel på arbetarbebyggelse av enklare karaktär från ca 1860-1930-tal med en gyttrig bebyggelsestruktur som slingrar sig upp Gnestahöjden.

Stödjande uttryck utanför riksintresseområdet:

- Stadsmässig bebyggelse/centrumbebyggelse med butiker och verksamhet i bottenplan från ca 1900-50-tal vid Stora torget, Dagagatan och utmed Västra Storgatan.
- Villabebyggelse i samhällets västra delar som speglar trädgårdsstadens ideal från ca 1900-1950 med en liknande karaktär som villorna i Östra Gnestahöjden och på Dagagatan. Här finns en blandning av enklare småhus och mer påkostade villor. Bebyggelsen som ligger mot Västra Storgatan har delvis en stadsmässig karaktär med bebyggelsen vänd mot gatan med butik/verksamhet i bottenplan.
- Den f.d. mejeriboden tillhörande mejeriet, med placering öster om denna, med en tydlig funktionell koppling till mejeriet.

Vissa byggnader har förändrats sedan uppförandet, men deras äldre karaktär går ännu att avläsa i volym och utformning.

Ovan/Nedan: Centrumbebyggelse från 1930-1950-tal med funktionalistisk utformning som är exempel på senare årsringar från stationssamhällets senare utbyggnadsfaser. De två gula längorna är tillkomna på 1930- och 40-talen och den gråa på 1950-talet.

Ovan: Den f.d. mejeriboden där mjölken från mejeriet såldes. Byggnaden har byggts om och fått nya tillbyggnader men bidrar ändå till förståelsen för riksintresset.

Mitten/Nedan: Stadsmässig bebyggelse på Västra Storgatan. Byggnaden till vänster på den mittersta bilden är från sent 1800-tal och bevarar äldre volym och karaktär, trots att fasaden är ändrad.

Känslighetsanalys – Riksintresset Gnesta [D 44]

Riksintresset har redan utsatts för stora påfrestningar till följd av bland annat rivning av värdefull bebyggelse. Detta har medfört att läsbarheten av områdets historiska funktion och viktiga samband har försvagats. Ändring av enskilda byggnader inom och i anslutning till riksintresset har även medfört att byggnader förvanskats vilket gör det svårare att koppla den individuella byggnadens uttryck mot riksintressets berättelse. Hela riksintresset är därför känsligt för ytterligare påfrestningar som försvårar möjligheten att uppleva riksintresset. Nedan följer en sammanställning av riksintressets känslighet illustrerat med text och kartor.

Exploatering och tillägg

Riksintresseområdet är som helhet känsligt för exploatering och ingrepp som inte tar hänsyn till riksintressets övergripande skala, bebyggelsestruktur och karaktär. Eftersom riksintressets värden och uttryck är kopplade till en specifik tidskontext (ca 1860-1940) är riksintresset känsligt för dominerande nya tillägg i och i anslutning till området. Sammanfattningsvis har riksintresset en känslighet för:

- tillägg inom och i anslutning till riksintresset som avviker från bebyggelsens enhetliga låga skala
- tillägg och ingrepp som inte är anpassade efter områdets topografiska förutsättningar, t.ex. sprängning och markutfyllnad
- tillägg som avviker från, eller ingrepp som påverkar, befintlig bebyggelsestruktur
- dominerande tillägg i stadsbilden

Rivning och ändring

Generellt är all bebyggelse och värdebärande strukturer inom och i direkt anslutning till riksintresset från perioden 1860-1940 känsliga för rivning. Detta gäller även om en byggnad genomgått exteriöra ändringar men bevarar en äldre karaktär. När det gäller ändring har bebyggelsen olika grad av känslighet beroende på hur välbevarad byggnaden är, hur homogen miljö den tillhör och hur unik den är i sammanhanget. Enskilda byggnader som haft en viktig samhällsfunktion är exempelvis särskilt känsliga för rivning och ändring, t.ex. järnvägsstationen och industriell bebyggelse.

Sammanfattningsvis har riksintresset en känslighet för:

- ovarsamma ändringar och ingrepp som inte tar hänsyn till den enskilda byggnaden eller strukturens värdebärande uttryck och karaktär
- ovarsamma ändringar och ingrepp som inte tar hänsyn till områdets övergripande bebyggelsestruktur och karaktär
- rivning av bebyggelse från perioden 1860-1940 i allmänhet, samt rivning av enskilt viktiga byggnader inom och i anslutning till riksintresset som försvårar läsbarheten av riksintressets funktion som stationssamhälle i synnerhet
- rivning/avlägsnande av värdebärande strukturer och andra uttryck som kopplar mot riksintresset, t.ex. stenmurar, trappor och äldre trädgårdar

Område med hög känslighet för exploatering

Området är som helhet mycket känsligt för att ta emot nya tillägg på grund av dess öppna bebyggelsestruktur och framträdande läge i stadsbilden. Inom området finns även betydelsefulla visuella och funktionella samband som är känsliga för att brytas. Miljön kring stationen och Stora torget är särskilt känslig för ingrepp då den enhetliga miljön utgör själva kärnan i riksintresset och några av riksintressets viktigaste symbolbyggnader/stadsfront ligger där. Även Storgatan och Stenstagatan har en hög känslighet för exploatering på grund av dess sammanhållna karaktär. Känsligheten innebär att få nya tillägg kan uppföras inom området utan att det riskerar att skada riksintresset.

Område med känslighet för exploatering

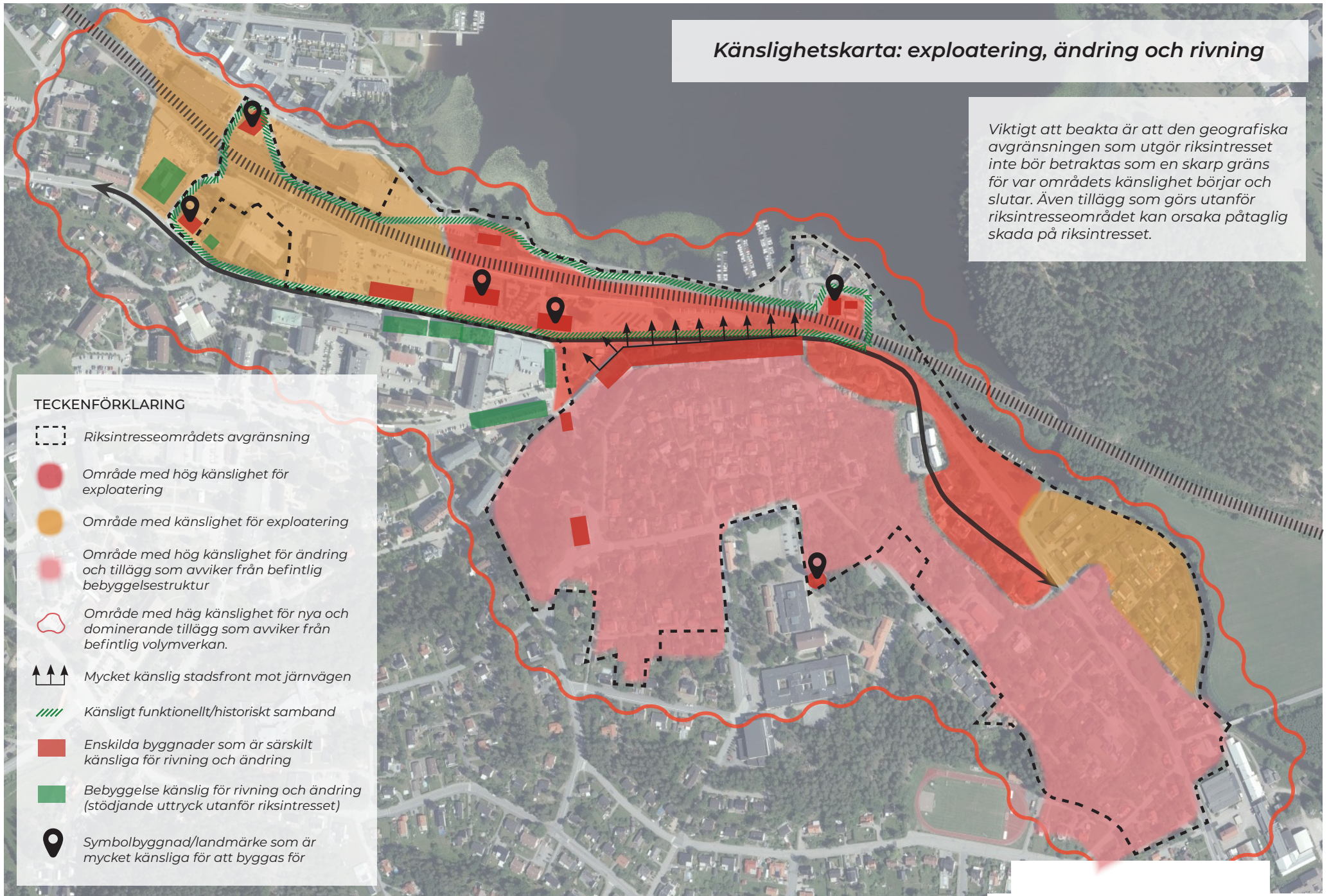
Området är som helhet känsligt för storskalig exploatering. Viss exploatering bedöms vara möjlig men miljön är känslig för att ta emot nya tillägg som inte ansluter till den befintliga bebyggelsens skala och karaktär, samt nya tillägg som utgör dominerande inslag i stadsbilden. Området är även känsligt för ingrepp som bryter viktiga funktionella och visuella samband mellan bebyggelse och järnvägen. Särskilt sambandet mellan mejeriet och lokstallarna är känsligt för att brytas. Miljöns särpräglade karaktär med äldre järnvägs- och industribebyggelse kräver att stor hänsyn tas till befintlig skala, karaktär, visuella samband och siktlinjer vid eventuella tillägg.

Känslighetskarta: exploatering, ändring och rivning

Viktigt att beakta är att den geografiska avgränsningen som utgör riksintresset inte bör betraktas som en skarp gräns för var områdets känslighet börjar och slutar. Även tillägg som görs utanför riksintresseområdet kan orsaka påtaglig skada på riksintresset.

TECKENFÖRKLARING

- Riksintresseområdets avgränsning
- Område med hög känslighet för exploatering
- Område med känslighet för exploatering
- Område med hög känslighet för ändring och tillägg som avviker från befintlig bebyggelsestruktur
- Område med hög känslighet för nya och dominerande tillägg som avviker från befintlig volymverkan.
- Mycket känslig stadsfront mot järnvägen
- Känsligt funktionellt/historiskt samband
- Enskilda byggnader som är särskilt känsliga för rivning och ändring
- Bebyggelse känslig för rivning och ändring (stödjande uttryck utanför riksintresset)
- Symbolbyggnad/landmärke som är mycket känsliga för att byggas för

Funktionella samband

Riksintresseområdet är som helhet känsligt för ingrepp som försvårar möjligheten att uppleva stationssamhällets äldre bebyggelsestruktur med en funktionsseparerad uppdelning. Detta innebär bland annat att området norr om Storgatan/intill järnvägen är känsligt för inslag av bostadsbebyggelse, och att området söder om Storgatan och kring Stora torget är känsligt för funktioner som inte ansluter till befintlig struktur i form av flerbostadshus med handel i bottenplan. Stads kärnan är därutöver känslig för åtgärder och ingrepp som försvårar möjligheten för handelsverksamheter att leva vidare. Området är även känsligt för ingrepp som påverkar äldre planstruktur, vägsträckningar och järnvägens sträckning.

Sammanfattningsvis är riksintresset känsligt för ingrepp och åtgärder som:

- påverkar möjligheten att uppleva riksintressets äldre bebyggelsestruktur, planstruktur och vägsträckningar
- försvårar möjligheten att uppleva funktionella samband mellan t.ex. järnväg och industri
- försvårar för viktiga funktioner som järnväg, handel och industri att leva vidare i samhället.

Stadsbildens känslighet

Riksintresset är överlag mycket känsligt för ingrepp som förändrar stadsbilden. Stadsbilden i centrala Gnesta är mycket känslig för nya tillägg som inte underordnar sig områdets befintliga bebyggelsestruktur, småskalighet och övergripande karaktär. Stadsbilden är känslig för rivning av viktiga symbolbärande byggnader som är viktiga för förståelsen av riksintressets funktionella samband. Stadsbilden är även känslig för nya tillägg som bygger för eller skymmer värdebärande vyer, utblickar, siktlinjer och stadsfronter. Särskilt vyerna från järnvägen, utmed Storgatan, Stora torget samt Gnestahöjden.

Sammanfattningsvis är stadsbilden känslig för ingrepp/åtgärder/tillägg som:

- skymmer viktiga symbolbyggnader/landmärken
- avviker från områdets enhetliga bebyggelsestruktur, avseende t.ex. skala och karaktär.
- utgör dominerande inslag i stadsbilden
- bryter eller bygger för viktiga vyer, utblickar och siktlinjer
- bryter viktiga visuella samband, t.ex. mellan järnväg och industri

Känslighet för hög bebyggelse

Hela de centrala delarna av tätorten är mycket känsliga för inslag av hög bebyggelse som inte ansluter till riksintressets övergripande småskalighet. Detta gäller särskilt den äldre stadsmässiga bebyggelsen utmed Storgatan och Stora torget med en skala på 2-4 våningsplan. Olika delar av riksintresset har olika förutsättningar. I Gnestahöjden gäller andra förutsättningar än vid Stora torget. Här är det viktigt att Gnestahöjdens bebyggelsestruktur fortsatt kan upplevas från andra delar av tätorten, då denna är en viktig del i stadsbilden.

Känslighetskarta: siktlinjer, vyer och visuella samband

TECKENFÖRKLARING

- Riksintresseområdets avgränsning
- Känslig vy från järnvägen
- Känsliga siktlinjer, vyer och utblickar
- Känsligt visuellt/funktionellt samband
- Känsligt landmärke och blickfång
- Enskilda byggnader som är särskilt känsliga för rivning och ändring
- Bebyggelse känslig för rivning och ändring (stödande uttryck utanför riksintresset)
- Symbolbyggnad/landmärke som är mycket känsliga för att byggas för

Rekommendationer för bevarande och utveckling

Följande rekommendationer är framtagna för att visa på hur miljöbalkens hushållningsbestämmelser kan efterföljas och riksintresset skyddas mot påtaglig skada. Först presenteras ett antal övergripande förhållningssätt, följt av preciserade riktlinjer för att bevara riksintressets värdebärande uttryck och egenskaper. Riktlinjerna syftar till att visa på hur en god förvaltning och utveckling av riksintresset kan planeras och genomföras. Rekommendationerna tar utgångspunkt i länsstyrelsens mål för att tillgodose riksintresset.

Övergripande förhållningssätt

- Vid framtida utveckling av Gnesta tätort ska riksintressets värdebärande uttryck bevaras. (Se exempel under nästa rubrik)
- Riksintressets värdebärande uttryck ska fortsatt kunna upplevas och utläsas i landskapet. Stödjande uttryck i anslutning till riksintresset bör värnas.
- Vid planläggning inom riksintresset bör värdebärande byggnader, strukturer och andra kulturhistoriska uttryck ges skydd i detaljplan.
- Antikvariska underlag bör krävas i samband med planärenden inom och i anslutning till riksintresset.
- Antikvarisk medverkan bör krävas i samband med ändring av värdefull bebyggelse inom riksintresset.
- Viktiga funktioner i samhället som som är betydande för riksintresset ska ges förutsättningar att finnas kvar, t.ex. järnvägen och handel.

Riktlinjer för att bevara riksintressets värdebärande uttryck och egenskaper

Plan- och bebyggelsestruktur

- Stationssamhällets funktionsseparerade bebyggelsestruktur med järnväg- och industri avskild från handel och bostäder ska bevaras och vara fortsatt läsbar.
- Den stadsmässiga bebyggelsestrukturen med byggnader vända mot gaturummet i centrala Gnesta, ska bevaras. Detta gäller Storgatan, Dagagatan och Stenstagatan.
- Det terränganpassade gatunätet i villaområden på och i anslutning till Gnestahöjden ska bevaras. På Gnestahöjden ska den oregelbundna och myllrande bebyggelsestrukturen värnas. Utmed Storgatan och Dagagatan ska de stora tomterna värnas.
- Gatunät enligt stadsplan från 1924 ska bevaras.
- Stora torget med funktion som handelsplats ska bevaras och användas.
- Gnestas småskaliga volym med enhetliga bebyggelsehöjder ska bevaras.

Bebyggelse, vegetation och andra strukturer

- Bebyggelse från ca 1860–1940 ska bevaras och underhållas så att det kulturhistoriska värdet består. Detta omfattar både volym och arkitektonisk utformning. Bebyggelsens årsringar ska vara läsbara.

- Bebyggelsemiljöernas särpräglade karaktär ska bevaras och nya tillägg anpassas och underordnas sig denna.
- Industrimiljöer som speglar verksamheter och näringar som varit betydande för Gnestas utveckling, t.ex. mejeri, bryggeri och såg, ska bevaras.
- Byggnader med uttryck för handel och verksamheter i bottenplan ska bevaras, t.ex. skyltfönster.
- Stadsfronten mot järnvägen ska bevaras.
- Stenmurar, trappor, trädgårdar och andra strukturer från stationssamhället tid ska bevaras.
- Gnestas karaktäristiska landskap med skogsdungar ska präglade stadsbilden och naturområden bevaras.

Visuella samband, siktlinjer och vyer

- Det visuella sambandet mellan järnväg och industri samt mellan stationsbyggnad och stadsmässig bebyggelse intill Stora torget och utmed Storgatan ska fortsatt kunna upplevas och får inte brytas.
- Värdebärande siktlinjer, vyer och utblickar ska värnas och bör inte byggas för.
- Landmärken och symbolbyggnader ska fortsatt vara framträdande inslag i stadsbilden.
- Gatu- och platsnamn som kopplar mot riksintresset ska bibehållas.

Riktlinjer vid exploatering

- Eventuell tillkommande bebyggelse inom och i anslutning till riksintresseområdet ska anpassas till områdets befintliga skala.
- Placering av ny bebyggelse ska göras med stor hänsyn till områdets befintliga bebyggelsestruktur.
- Nya tillägg i anslutning till särskilt känsliga miljöer i riksintresset ska underordna sig den befintliga bebyggelsen avseende skala, placering och utformning.
- Hänsyn ska tas till stads- och landskapsbilden vid alla nya tillägg.
- Avstyckning av tomter i villaområden bör undvikas. Åtgärder som inte är anpassade efter landskapets topografiska förutsättningar, som t.ex. markutfyllning och sprängning, bör undvikas.
- Vid eventuell exploatering i anslutning till särskilt känsliga byggnader vid järnvägen bör det finnas ett respektavstånd mellan ny bebyggelse och järnvägen för att inte visuella samband ska brytas. Exakt avstånd behöver utredas i planskede.

För mer detaljerade rekommendationer för riksintressets olika delar, se råd och riktlinjer under de särskilt värdefulla områdena i avsnitt 5 på sida 42.

Principer för olika avvägningssituationer

Ett riksintresse kan bara vägas mot andra riksintressen, inte mot intressen som kommunen bedömer som viktiga i allmänhet. Förbudet mot att vidta åtgärder som påtagligt kan skada riksintresset gäller oberoende av om den planerade åtgärden vidtas inom eller utanför det utpekade riksintresseområdet. Det är åtgärdens påverkan på områdets riksintressanta värden som ska bedömas och som avgör åtgärdens tillåtlighet.

Ändringar, åtgärder och tillägg som utförs inom och i anslutning till riksintresset kräver således alltid anpassning för att säkerställa att åtgärder inte riskerar att skada riksintressets värden.

Hänsyn till stads- och landskapsbilden

I vissa situationer kan en ny byggnad behöva underordna sig den befintliga bebyggelsen. I andra fall kan anpassningen ligga i placeringen, volymerna och fasadmaterial, medan formspråket mycket väl kan vara av avvikande araktär. I ett område med byggnader av hög kvalitet från skilda tider kan anpassningen ligga i valet av arkitektonisk kvalitet och kvaliteten i detaljutförandet. Ibland kan en ny årsring öka en plats värden och kvaliteter.

Se avsnitt 6 om lagstiftning för att läsa mer om vad lagstiftningen säger om hänsyn.

Hantering av riksintressen

- Riksintressen ska skyddas mot påtaglig skada. Det är åtgärdens påverkan på områdets riksintressanta värden som ska bedömas och som avgör dess tillåtlighet.
- Inom riksintresse får inte åtgärder som påtagligt kan skada riksintressets utpekade värden utföras.
- Vid risk för påtaglig skada kan ett riksintresse bara vägas mot andra riksintressen, inte mot intressen som kommunen bedömer som viktiga i allmänhet.
- Även åtgärder som utförs utanför riksintressets gränser kan påverka riksintressets värden negativt och kan därför vara otillåtna.
- Det är viktigt att veta vilka uttryck för riksintressets värden som finns. Här är riksintresseförordningar ett centralt underlag. Riksintresseförordningar förtydligar vad i den fysiska miljön som skyddas av riksintresset.
- Att bo inom ett riksintresse innebär ett ansvar. Åtgärder som vidtas av enskilda fastighetsägare kan påverka riksintresset på olika sätt. Det är därför viktigt att ta reda på vad som gäller och ta kontakt med kommunen eller länsstyrelsen.

Stärkande åtgärder

Riksintressets värden kan användas för att stärka Gnestas identitet och bidra till att öka platsens attraktionskraft för såväl invånare som besöksnäring. Genom varsamma åtgärder och förändringar inom riksintresset kan dessa bidra till att kulturmiljöns värden stärks och berikas. Det kan till exempel handla om återgärder som:

- Återskapar, stärker eller bygger vidare på läsbarheten av det kulturhistoriska sammanhang som ligger till grund för utpekandet.
- Inverkar positivt på betingelserna att använda och förvalta kulturmiljön, som förbättrar tillgängligheten till eller möjligheterna att på olika sätt använda och röra sig inom miljön.

För riksintresset Gnesta [D 44] kan stärkande åtgärder bidra till att främja ett fortsatt bevarande och levandegörande av riksintresset.

Förslag på stärkande åtgärder för riksintresset:

- Möjliggör ett bevarande och skydd av riksintressets värdebärande uttryck som omfattar både helhetsmiljöer, delmiljöer, strukturer och enskilda byggnader och objekt.

Se sida 30-31 för riksintressets värdebärande uttryck.

- Eftersträva att stödja insatser och verksamheter som bidrar till att främja en hållbar utveckling av Gnestas kulturmiljöer, t.ex. handel, industri och kulturella verksamheter. Det kan även handla om att hitta nya funktioner för byggnader som förlorat sin äldre funktion, till exempel genom återbruk av industrimiljöer.
- Vid utvecklings- och förändringsprojekt, möjliggör att projekten kan bidra med att stärka, reparera eller återskapa exempelvis siktlinjer, sammanhang, rumsligheter eller andra aspekter som stärker den visuella läsbarheten och attraktiviteten av den riksintressanta miljön.
- Tillgängliggör riksintresset och underlätta för människor att förstå och ta del av kulturmiljön. Detta kan göras genom att sätta upp informations-skytar på platser där många människor rör sig och där tydliga uttryck för riksintresset kan upplevas, t.ex. vid järnvägsstationen och Stora torget. Det kan också handla om att tydliggöra miljöns historia genom gatu- och platsnamn.
- Andra åtgärder kan vara sådana som återskapar förlorade värden eller ersätter försvunna uttryck. Det kan exempelvis handla om att återskapa karaktären hos äldre bebyggelse som har fasadisolerats.

Stärkande åtgärder enligt RAÄ:s handbok för riksintressen

Med stärkande åtgärder för riksintresset åsyftas inte primärt att återskapa försvunna enskildheter, utan snarare att genom fysisk planering tillskapa eller återskapa samband, till exempel strukturer, siktlinjer, rörelsestråk och andra former av rumslighet, som förbättrar kulturmiljöns läsbarhet. Med läsbarhet avses möjligheterna att förstå och uppleva kulturmiljön.

Att integrera kulturmiljöfrågan i planering, utveckling och förändring kräver en tvärsaktuell dialog som i första hand utgår från miljöns förutsättningar och möjligheter, istället för att fokusera på konsekvenser och skada. Detta ger möjligheter att skapa en gemensam målbild och utgångspunkter. Här behöver kulturmiljöns behov och potential i relation till den specifika platsen och aktuellt projekt lyftas fram. Här bör diskussionen som förs handla om vilken roll platsens kulturhistoriska innehåll kan spela nu och i framtiden.

Kulturmiljön stärker och berikar projektet:

- Platsens kulturhistoriska innehåll utgör en särskild kvalitet och resurs för boende, verksamhet och besökare.
- De kulturhistoriska värdena inspirerar och bidrar till att skapa andra mervärden i miljön – sociala, estetiska, miljömässiga, ekonomiska m.fl.

Projektet stärker och berikar kulturmiljön:

- Projektet medverkar till att läsbarheten av det kulturhistoriska sammanhang som ligger till grund för utpekandet stärks
- Projektet medför att tillgängligheten eller möjligheten att använda, bruka, förvalta och röra sig inom miljön förbättras.

4. Särskilt värdefulla områden

Särskilt värdefulla områden

Det här avsnittet beskriver särskilt värdefulla områden i Gnesta tätort. De utpekade kulturmiljöerna har ett sådant värde som motsvarar plan- och bygglagens (PBL) begrepp **särskilt värdefulla bebyggelseområden**. Urvalet är gjort utifrån vilka miljöer som på ett särskilt tydligt sätt belyser Gnestas kulturhistoriska sammanhang och identitet.

Tematisk indelning

De värdefulla områdena har delats in i fem olika teman utifrån vilken typ av miljö det är: *industrimiljöer, stationssamhällets bostadsbebyggelse, järnvägsmiljön, stadsmässig bebyggelse och agrara bebyggelsemiljöer och landskapsrum*. Varje utpekade område innehåller en värdemotivering som beskriver varför miljön bör bevaras, en kort beskrivning av miljön/miljöernas kulturhistoriska karaktär och nuläge, följt av en precisering av värdebärande karaktärsdrag, egenskaper och uttryck. Därefter följer råd och riktlinjer för hur området ska hanteras i den framtida planeringen.

Områdenas avgränsning

Urvalet av särskilt värdefulla områden utgår från vilka miljöer som på ett särskilt tydligt sätt belyser Gnestas kulturhistoriska sammanhang och identitet. Miljöernas avgränsning har gjorts med hänsyn till landskapets bärande strukturer, markanvändning och bebyggelsens karaktär. Inom en utpekad miljö kan det finnas inslag som inte besitter höga kulturhistoriska värden. På samma sätt kan det finnas byggnader eller anläggningar med höga kulturhistoriska värden utanför ett särskilt värdefullt område.

Riksintresse för kulturmiljövården

Vissa av miljöerna ligger inom riksintresse för kulturmiljövården. Dessa miljöer har har följande symbol.

Miljön ligger inom riksintresse för kulturmiljövården och regleras genom miljöbalken 3 kap. 6 §.

Gällande lagrum – PBL

Förvanskningsförbudet

Områden och byggnader skyddas av plan- och bygglagen genom förvanskningsförbudet (8 kap. § 13). Förbudet innebär att dessa inte får förvanskas, men är inte ett förbud mot förändring. För att undvika förvanskning ska värdebärande karaktärsdrag, uttryck och särarter värnas vid ändring och tillägg. Om en väsentlig egenskap går förlorad eller områdets/byggnadens särart/karaktär väsentligt ändras sker en förvanskning.

Varsamhetskravet

För alla miljöer och byggnader gäller varsamhetskravet (8 kap. § 17), oberoende om de är särskilt värdefulla eller inte. För varsamhetskravet gäller att ändring av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till områdets/byggnadens karaktärsdrag. Varsamhet ska tillämpas vid tillbyggnad, ombyggnad och andra ändringar, oberoende om åtgärden är lovpliktig eller inte.

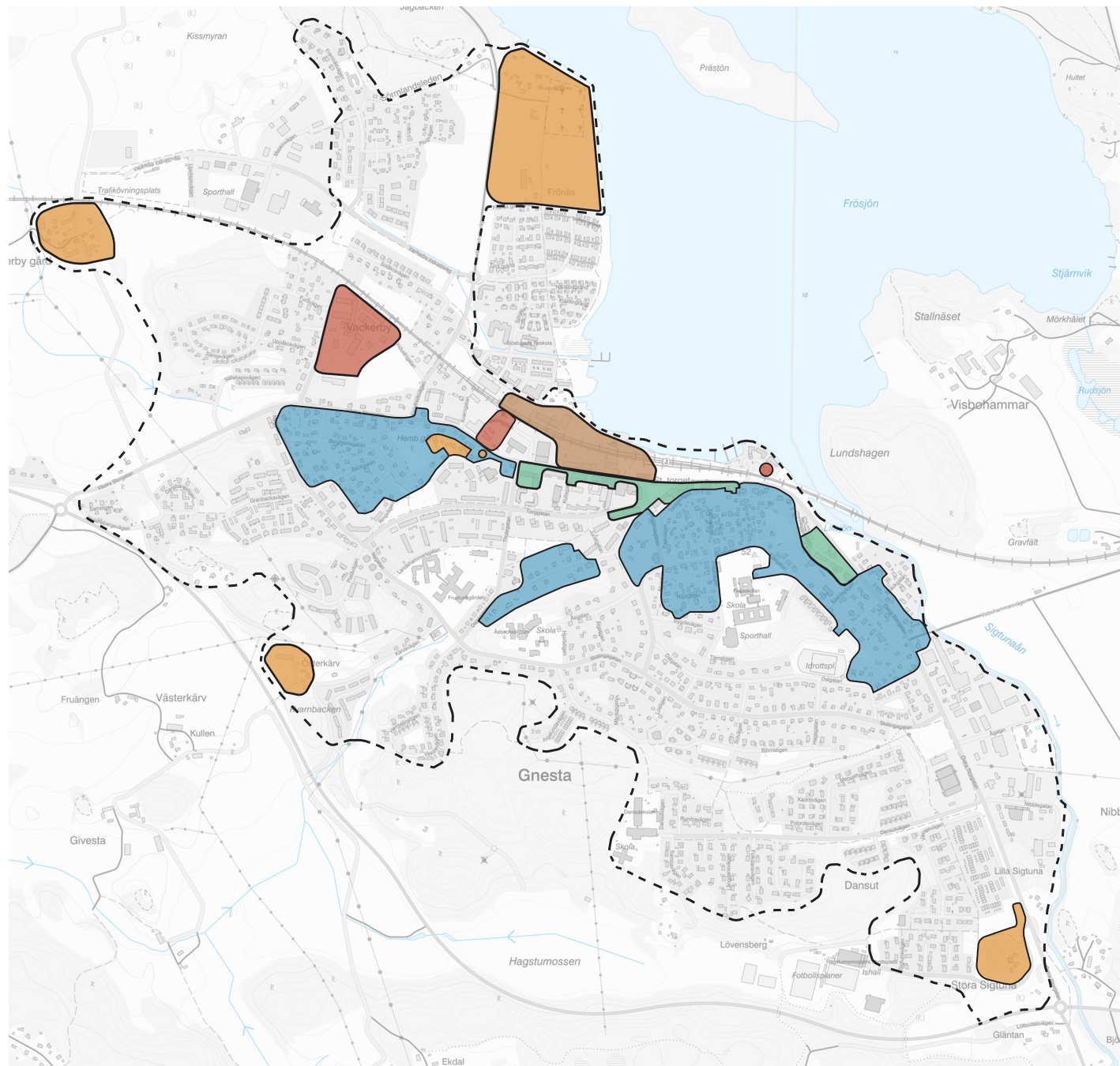
Hänsyn och god helhetsverkan

Vid ändring och nybyggnation enligt plan- och bygglagen ska hänsyn tas till kulturvärden och stads- och landskapsbilden enligt hänsynskravet (2 kap. § 6). Detta avser t.ex. placering och utformning av ny bebyggelse inom ett särskilt värdefullt område. Hänsynskravet innebär att tillägg behöver anpassas till områdets karaktärsdrag för att uppnå god helhetsverkan.

Läs mer om lagstiftningens krav i avsnitt 6.

TECKENFÖRKLARING

- Utredningsområdesgräns
- Särskilt värdefullt område
- Industrimiljöer
- Stationssamhällets bostadsbebyggelse
- Järnvägsmiljön
- Stadsmässig bebyggelse
- Agrara bebyggelsemiljöer och landskapsrum

Karta som visar den tematiska och geografiska avgränsningen av de särskilt värdefulla områdena. Karta: Lantmäteriet

Särskilt värdefulla områden: Industrimiljöer

Motiv till bevarande

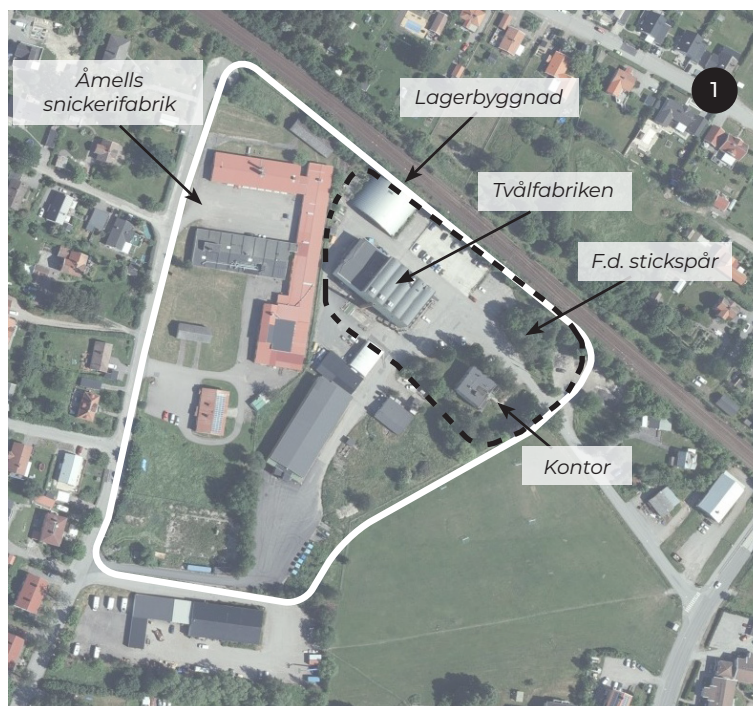
Miljöernas kulturhistoriska värde grundar sig framförallt i deras välbevarade exteriör och deras obrutna samband med järnvägen. Utbyggnaden av industrin är starkt kopplad till järnvägen och anläggandet av Västra stambanan. Industrianläggningarna utgör tydliga exempel på industriarkitektur från skilda årtionden och speglar därigenom Gnestas industriella utveckling från 1870- till och med 1960-talet. Tvålfabriken och Åmells snickerifabrik är fortfarande delvis aktiva industrier vilket ger dem höga industrihistoriska kontinuitetsvärden.

Tvålfabriken med tillhörande byggnader har höga arkitekturhistoriska värden på grund av dess märkvärdiga former och höga arkitektoniska kvalitet kopplat till arkitekten Ralph Erskine. Tvålfabrikens synlighet i landskapet och mejeriet och bryggeriets synlighet från järnvägen medför att industrianläggningarna har höga miljöskapande värden. Tillsammans är de olika industrimiljöerna viktiga för läsbarheten av Gnesta stationssamhälles såväl som för förståelsen av tätortens senare utveckling och utbyggnadsfaser.

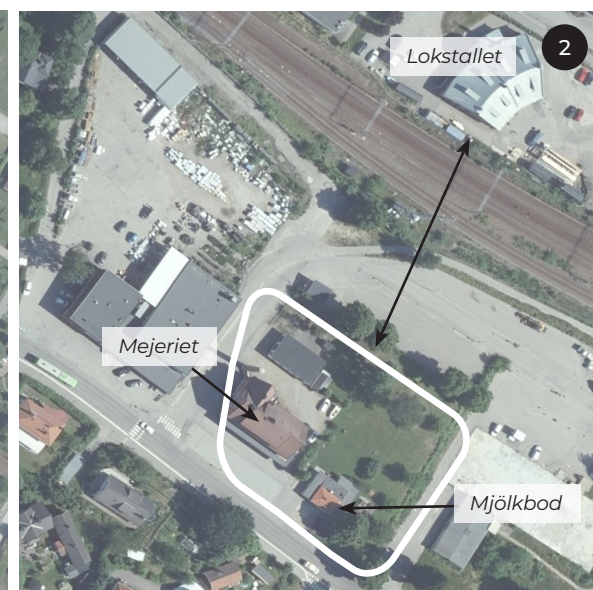
Miljöerna som helhet bör betraktas som särskilt värdefulla områden enligt plan- och bygglagen.

Delmiljöerna Bryggeriet och Mejeriet ligger inom riksintresse för kulturmiljövården och regleras genom miljöbalken 3 kap. 6 §.

1 Åmells snickerifabrik och Tvålfabriken

2 Mejeriet

3 Bryggeriet

Kort områdeshistorik

Järnvägen blev under 1800-talet en livsnerv för den svenska landsbygden och medförde att en rad nya samhällen och industrier etablerades. I och med Gnestas relativa närhet till Stockholm fick ortens industrier betydelse för huvudstadens livsmedelsförsörjning. Närheten till Stockholm gjorde det också möjligt för större verksamheter och industrier att etableras på orten. Den första större industrin som etablerades i Gnesta var en kortlivad tändsticksfabrik som var verksam 1872–76. Därefter följde fler industrier med tillverkning av bland annat möbler, mejeriprodukter, rengöringsmedel och drycker som Pommac. Industrins blomstringsperiod på orten var mellan 1870-talet och 1960-talet, varefter många industrier lades ner. Här fanns en av Nordens största fröodlare, Bertil Gustafssons fröhandel AB, vars gamla kontorsbyggnad finns kvar på Stenstagatan. Av de många industrier som verkat på orten finns endast ett fåtal bevarade, varav några särskilt välbevarade exempel som bryggeriet, mejeriet, snickeriverksamheten och tvålfabriken.

Beskrivning

Området består av tre geografiskt avgränsade delmiljöer: bryggeriet, mejeriet och tvålfabriken/Åmells snickerifabrik. Alla miljöer ligger i anslutning till järnvägen. Mejeriet, tvålfabriken och Åmells snickerifabrik är belägna söder om järnvägen i samhällets västra delar, medan bryggeriet är lokaliserat norr om järnvägen, på Bryggeriholmen, i samhällets östra del.

Bryggeriet

Den äldsta bevarade industribyggnaden i Gnesta är bryggeriet som uppfördes omkring 1903. Byggnaden ritades av arkitekt Arvid Ahrnborg. Bryggeriverksamheten etablerades redan på 1870-talet och tillverkade främst starköl men även olika läksorter som Pommac. Verksamheten var aktiv fram till ca 1962, då den såldes och flyttades till Wårby bryggerier. Ursprungligen upptogs hela bryggeriholmen av byggnader kopplade till bryggeriet, samt en disponentvilla. Merparten av byggnaderna revs 2006. Det enda som finns kvar idag är tegelbyggnaden och den intilliggande banvaktsstugan från 1862. Tegelbyggnaden bevarar till stor del ursprunglig karaktär, men byggnadsdelar som fönster- och dörrpartier är utbytta. Sedan 2010 huserar olika kulturverksamheter i byggnaden under namnet ArtLab.

Mejeriet

Av Gnestas två mejerier finns endast ett kvar idag. Mejeriet uppfördes på initiativ av Mjölcentralen, Lantmännens mjölkförsäljningsförening. Mejeriet stod klar 1926 och var i bruk fram till 1962. Den bevarade miljön omfattar mejeribygnaden från 1926, en ganska kraftigt ombyggd mjölkbod från 1945, samt två garagebyggnader och delar av en anlagd trädgård. Det ena garaget bedöms vara samtida med mejeriet och det andra tillkom 1945 i samband med ombyggnad av mjölkcentralen då även mjölkboden byggdes. Idag inhyser mejeriet gym och bostad och den gamla mjölkboden är pizzeria. Mejeriet har även haft ett viktigt historiskt samband till lokstallarna på andra sidan järnvägen, varifrån mjölk lastades till tankvagnar via underjordiska rörledningar.

Ovan: Bryggeribygnaden som tidigare innehöll brygghus och maltvindar, jästkällare och ångpannehus.

Nedan: Mejeribygnaden från 1926 i tegel till vänster och före detta mjölkboden till höger. Mejeriets ovanvåning inrymde ursprungligen kontor. Trädgården som skymtar bakom mjölkboden anlades på 1940-talet.

Tvålfabriken/Bergströmska fabriken

Tvålfabriken ligger i Gnestas västra delar. Fabriksanläggningen uppfördes år 1950 på uppdrag av Bergström & Co för tillverkning av kemisk industri och tvål. Den välbevarade anläggningen består av fabriksbyggnad, kontor och en hangarliknande lagerlokal, samt några senare tillkomna byggnader söder därom. Mellan fabrik och lager fanns ett stickspår som anslöt till järnvägen, delvis bevarat idag. Byggnaderna ritades av Ralph Erskine och Sören Wimmerström och visar tydligt prov på Erskines personliga stil.

På 1990-talet och 2008 genomgick fabriksbyggnaden en del förändringar då bland annat de ursprungliga fönstren byttes ut mot moderna plåtfönster. Trots detta har byggnaden och miljön som helhet en mycket välbevarad karaktär. Fabriksbyggnaden utgör idag huvudkontor för Rekal AB som köpte AB Bergström & CO på 1970-talet.

Tvålfabriken med dess karaktäristiska modernistiska och lekfulla former med bland annat friliggande betongelement och färgsstarka fasadkulörer.

Äldre fotografi föreställande bryggeriholmen med bryggeriets olika byggnader samt disponentvillan vid 1900-talets början.

Åmells snickerifabrik

Det har funnits snickeriverksamhet i Gnesta sedan sedan 1880-talet, varav Åmells snickerifabrik är den enda som finns kvar idag. Åmells har varit verksam i Gnesta sedan mitten av 1940-talet, men snickeriet grundades i Katrineholm på 1930-talet. Snickerifabriken är belägen strax väster om Tvålfabrikens tomt. Bebyggelsen består av låga, delvis sammanbyggda, längor tillkomna i olika perioder under framförallt 1900-talets andra hälft. Den långa byggnadskroppen som sträcker sig ut med tomtgränsen mot tvålfabriken är äldst, eventuellt från tidigt 1900-tal. Bebyggelsens har en välbevarad industriell karaktär som förstärks av det faktum att det fortfarande bedrivs som ett möbelsnickeri.

Åmells snickerifabrik.

Karaktärsdrag att värna

Mejeriet

- Helhetsmiljön med f.d. mejeribyggnad, mjölkbod och garagebyggnader från 1920-till 1940-tal.
- Mejeribyggnadens volym och välbevarade exteriör med drag av 1920-talsklassicism med fasader i rött tegel, markerad takfot, brant sadeltak och hög murad skorsten. Fönsterindelning och delvis bevarade originalfönster. Senare tillägg i form av lastkaj med skärmtak.
- Det obrutna visuella sambandet med järnvägen och lokstallarna varifrån mejeriprodukterna lastades på tankvagnar.
- Rester efter trädgård med äldre uppvuxna träd.
- Stenlagd yta med storgatsten framför mejeriet.
- Mejeriets obrutna samband med och synliga läge från järnvägen.
- Skorstenens symbolvärde i stadsbilden.
- Gatunamn som speglar byggnadens äldre funktion.

Bryggeriet

- Bryggeribyggnadens volym och tidstypiska industriarkitektur med rött fasadtegel, vita putsade detaljer och tandsnittsfris, rundbågiga spröjsade fönster, murad skorsten i gult tegel och svart plåttak. Större fönsterpartier som speglar industribyggnadens funktion.
- Den f.d. banvaktstugan av äldre karaktär med sockel av slaggsten, rödmålad panel och tegeltak.
- Rester efter trädgård med äldre uppvuxna träd.
- Bryggeriets obrutna samband med och synliga läge från järnvägen.
- Skorstenens symbolvärde i stadsbilden.

Tvålfabriken

- Den mycket välbevarade och sammanhållna helhetsmiljön med f.d. fabriksbyggnad, kontorsbyggnad och lagerlokal med en särpräglad modernistisk gestaltning som tillsammans speglar industriverksamhetens olika funktioner och den arkitektonisk höga ambitionsnivå som var rådande för industrin vid 1900-talets mitt.
- Fabriksbyggnadens lekfulla utformning med putsade fasader i olika kulörer, böljande avslutning mot taket, stora fönsterpartier, skorsten och utvändigt spiraltrappa.
- Den hangarliknande lagerbyggnaden med rundad plåt.
- Kontorsbyggnad med skulptural fasadutformning med friliggande betongelement.
- Dörrar och fönster i originalutförande. Fönsterband och övriga fönsterpartier har stor betydelse för byggnadens karaktärsdrag, detta gäller även för hangaren.
- Fabriksanläggningens obrutna samband med och synliga läge från järnvägen samt stickspår på tomten.

Åmells snickerifabrik

- Helhetsmiljön med industribyggnader från olika tidsperioder som bildar årsringar och visar på verksamhetens utveckling över tid.
- Bebyggelsens övergripande låga volym med en blandning av fasadmaterial som plåt, trä och tegel.
- Äldre spröjsade fönster och portar.

Råd och riktlinjer

- Industrimiljöernas bebyggelsestruktur och ursprungliga volym ska bevaras.
- Bebyggelsen ska vårdas och underhållas och dess säregna arkitektoniska uttryck värnas.
- Byte eller ändring av byggnadsdelar bör utföras med stor försiktighet och omsorg om byggnadens gestaltning. Byte av ursprungliga byggnadsdetaljer som fönster och portar ska undvikas.
- Värdebärande strukturer som markbeläggning, stickspår och äldre vegetation ska bevaras.
- Industrimiljöernas historiska samband med och synliga läge från järnvägen ska värnas.
- Vid planläggning och ändring ska miljöerna och byggnaderna skyddas från förvanskning och ovarsamma åtgärder.
- Antikvariska underlag bör krävas i samband med ändring inom hela området.

Särskilt värdefulla områden: Stationssamhällets bostadsbebyggelse

Motiv till bevarande

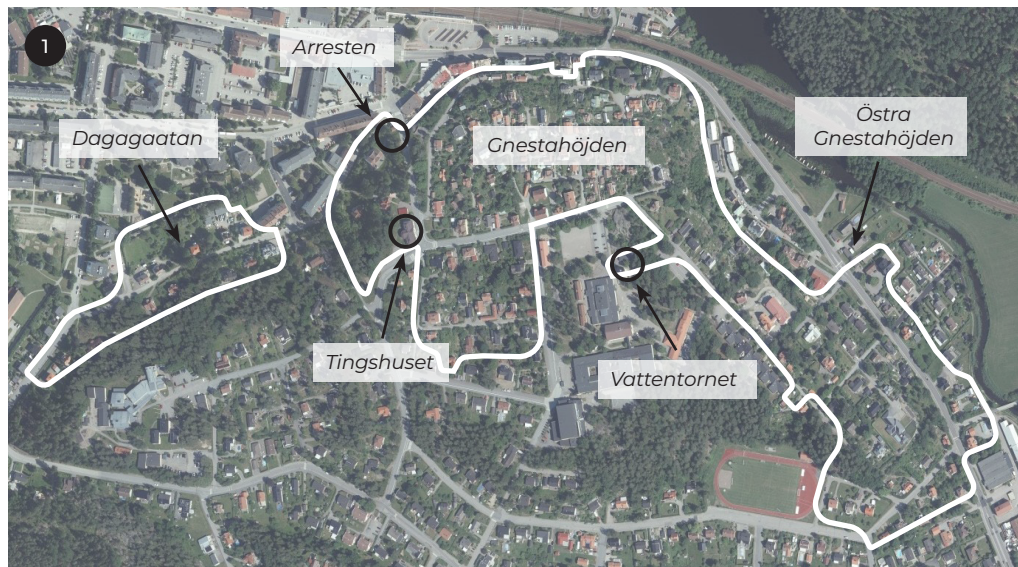
Villaområdena har som helhet höga kulturhistoriska värden genom dess möjlighet att berätta om stationssamhällets framväxt från 1860-talet till och med ca 1940-talet. Den enklare arbetarbebyggelsen på Gnestahöjden speglar samhällets tidiga etablering och är ett pedagogiskt exempel på hur samhällets mindre bemedlade bodde. Områdets värden uttrycks genom dess myllrande bebyggelsestruktur med slingrande gatunät, små och oregelbundna tomter med varierad bebyggelse och många uthus. Den mer påkostade villabebyggelsen utmed Östra Storgatan och Dagagatan speglar de sociala skiktningar som växte fram i samhället, där de med ekonomisk möjlighet kunde uppföra villor närmare centrum enligt tidens rådande arkitektoniska ideal. Därtill finns trädgårdsstadens ideal representerat i östra Gnestahöjden och i samhällets västra delar.

Många av de enskilda villorna inom området har genomgått mer eller mindre omfattande förändringar under årens lopp, men området uppvisar ännu tydliga spår av de ideal som varit rådande sedan stationssamhället etablerades fram till 1940-talet. Områdena är tillsammans särskilt viktiga för läsbarheten av Gnestas utveckling som samhälle.

Miljöerna som helhet bör betraktas som särskilt värdefulla områden enligt plan- och bygglagen.

Gnestahöjden ligger inom riksintresse för kulturmiljövården och regleras genom miljöbalken 3 kap. 6 §.

1 Gnestahöjden, Östra Gnestahöjden och Dagagatan

2 Villabebyggelse söder om Västra Storgatan

Arresten

Tingshuset

Vattentornet

Kort områdeshistorik

Gnestahöjden togs i anspråk för bebyggelse i samband med järnvägens anläggande då en stor del av de ditresta arbetarna behövde boende. Rallare och hantverkare var hänvisade till den billiga kuperade marken på Gnestahöjden då de värdefulla dalgångarna till stor del fortfarande användes till jordbruk. Efter att järnvägsarbetena avslutats blev en stor del av arbetarna kvar och så småningom etablerades en rad olika hantverksverksamheter på platsen. Den äldsta bebyggelsen på höjden är från 1860-talet till och med 1900-talets första decennier. Något senare bebyggdes även de östra delarna av Gnestahöjden ovanför Stenstagatan samt Dagagatan. Husen närmast centrum utmed Dagagatan uppfördes för högt uppsatta tjänstemän eller köpmän och speglar deras ställning i samhället. Det stora ljusa bostadshuset i två våningar vid Dagagatans början uppfördes av SJ på 1860-talet som bostad för stationsinspektören och baningenjören. Bebyggelsen i villaområdet söder om Västra Storgatan tillkom omkring sekelskiftet 1900 fram till och med 1930-talet, men även här finns enstaka äldre villor insprängda.

Beskrivning

Området består av två delmiljöer: äldsta Gnestahöjden som även innefattar Östra Gnestahöjden och Dagagatan, samt ett villaområde söder om Västra Storgatan i samhällets östra delar. Flera byggnader är försedda med skyddsbestämmelsen q i gällande detaljplan.

Äldsta Gnestahöjden

Gatunätet utgörs av smala slingrande gator inramade av staket, häckar och träd. Tomterna är tätt bebyggda med bostadshus och ekonomibyggnader vilket ger bebyggelsestrukturen ett myllrande uttryck. Husen har en karaktär av enklare panelarkitektur med dekorativa

Östra Gnestahöjdens villabebyggelse som slingrar sig upp på slänten, med vattentornet i bakgrunden. Vy från öster.

snickerier och inslag av olika arkitekturstilar beroende på när husen är uppförda eller ombyggda. Husen är generellt målade i ljusa oljefärger eller rödfärg. På tomterna finns äldre fruktträd, syrenhäckar och lövträd vilket bidrar till den lummiga karaktären. Placeringen på höjden gör bebyggelsen väl synlig från samhällets lägre delar och erbjuder vyer över Frösjön.

Östra Gnestahöjden och Dagagatan

Det östra partiet av Gnestahöjden ovanför Stenstagatan och utmed Östra Storgatan har ett mer ordnat planmönster med rakare gator. Tomterna är stora naturtomter med tillvaratagen vegetation enligt trädgårdsstadens ideal. Många av husen här är generellt större och har en annan utformning än äldre Gnestahöjden i arkitekturstilar som jugend, nationalromantik och mer påkostad panelarkitektur. Även här är husen målade i ljusa oljefärger eller rödfärg.

I området finns även värdefulla byggnader som innehaft en viktig samhällsfunktion. Högst upp på Tings-

husgatan ligger tingshuset från 1908. Längre ner i backen i korsningen Dagagatan ligger en f.d. arrestlokal som nyttjades under marknaderna i Gnesta. Högst upp på Gnestahöjden, väl synligt i hela samhället, ligger vattentornet från 1914, som fick sitt vatten via det pumphus som fortfarande finns kvar en bit öster om samhället utmed vägen mot Visbohammar.

Villabebyggelse söder om Västra Storgatan

De västra villaområdena är liksom Gnestahöjden placerade på ett höjddparti i landskapet. Planmönstret här är präglat av trädgårdsstadens ideal med ett organiskt gatunät som följer terrängen. Villabebyggelsen har inslag både av det sena 1800-talet samt mer likartade villor av egenhemskaraktär från 1920- och 1930-talet. I områdets norra delar utmed Västra Storgatan har bebyggelsen en mer stadsmässig karaktär där byggnaderna ofta ligger i liv med gatan och mer individuellt utformade byggnader och butiksfronter. På tomterna finns ofta äldre uthus och garage bevarade. Här samsas stilideal som jugend och nationalromantik med modernism.

Äldsta Gnestahöjden

Bilderna ovan skildrar Gnestahöjdens äldsta delar och dess myllrande bebyggelsestruktur. Gatunätet är slingrande med tydligt inramade gaturum. Tomterna är små och lummiga med enkla bostadshus och uthus i en oregelbunden placering.

Östra Gnestahöjden och Dagagatan

Ovan: En av de påkostade panelarkitekturvillorna på Dagagatan med stor lummig tomt. Mitten: Villabebyggelse utmed Östra Storgatan. Nedan: Ett av husen uppe på östra Gnestahöjden som bebyggdes vid 1900-talets början.

Villabebyggelse söder om Västra Storgatan

Ovan: Villor utmed Västra Storgatan, varav några är från 1800-talets andra hälft. Mitten: Blandad villabebyggelse. Nedan: En av de bäst bevarade byggnaderna i jugend/nationalromantisk stil på Ringvägen.

Karaktärsdrag att värna

Äldsta Gnestahöjden

- Områdets enhetliga bebyggelsekaraktär.
- Oregelbunden plan- och tomtstruktur med slingrande gatunät och ofta grusade gator. Tättliggande och oregelbundet placerad villabebyggelse.
- Små terränganpassade tomter med bevarad vegetation och berg i dagen.
- Bebyggelsens placering i linje med gatan som tillsammans med häckar och staket skapar tydligt inramade gaturum.
- Panelklädda villor om 1-1,5 våningsplan med socklar av natursten och sadeltak med rött lertegel. Färgsättning i ljusa oljefärger eller rött. Fasaddetaljer i form av lövsågerier.
- Siktlinjen från Tingshusbacken mot järnvägsstationen.
- Utblickar mot samhället och Frösjön.

Östra Gnestahöjden och Dagagatan

- Gatunätets mer organiserade struktur, delvis med rätvinkliga gator.
- Bebyggelsens placering, ofta indragen på tomten.
- Varierad villabebyggelse om 1-1,5 våningsplan i olika stilar och karaktär. Fasader i puts eller trä.
- Stora naturtomter med påkostade villor med utpräglad jugendkaraktär eller panelarkitektur utmed Dagagatan och Östra Storgatan samt kvarteren ovanför Stenstagatan.

Villabebyggelse söder om Västra Storgatan

- Kvarvarande äldre bebyggelse från 1800-talet till och med ca 1940.
- Gatunätet som tydligt exempel på trädgårdsstadens planeringsideal med slingrande gator.
- Varierad villabebyggelse om 1-1-5 våningsplan i olika stilar och karaktär. Fasader i puts eller trä.

Tingshuset, vattentornet och arresten

- Tingshusets klassicistiska utformning med naturstenssockel, putsade fasader och valmat sadeltak.
- Den f.d. arrestbyggnaden i rödmålad panel med ursprungliga/äldre fönster och luckor.
- Vattentornets arkitektoniska utformning i nationalromantisk stil med putsade fasader och plåttak och dess funktion som landmärke i stadsbilden.

Övergripande för alla delmiljöer:

- Äldre gårdsbyggnader i form av stugor, ekonomibyggnader och uthus.
- Ursprungliga/äldre byggnadsdetaljer i form av exempelvis dörrar och fönster som är viktiga för områdets övergripande karaktär.
- Trädgårdar med äldre fruktträd, lövträd och syrénbuskar som omgärdas av trästaket, stenmurar eller låga häckar. Grusade och stenbelagda gångstigar.

Råd och riktlinjer

- Villaområdenas plan- och bebyggelsestruktur ska bevaras.
- Bebyggelsens låga och enhetliga volym ska bevaras.
- Bebyggelsen ska vårdas och underhållas och dess säregna arkitektoniska uttryck värnas.
- Byte eller ändring av byggnadsdelar bör utföras med stor försiktighet och omsorg om byggnadens gestaltning. Byte av ursprungliga byggnadsdetaljer som exempelvis fönster och portar ska undvikas.
- Värdebärande strukturer som markbeläggning, stenmurar, staket, trappor och äldre vegetation ska bevaras.
- Hänsyn ska tas till värdefulla siktlinjer och utblickar inom området.
- Vid planläggning och ändring ska miljöerna och byggnaderna skyddas från förvanskning och ovarsamma åtgärder.
- Antikvariska underlag bör krävas i samband med ändring inom hela området.

Särskilt värdefulla områden: Järnvägsmiljön

Motiv till bevarande

Miljön har ett mycket högt kulturhistoriskt värde genom dess möjlighet att berätta om järnvägens betydelse för stationssamhällets etablerande och framväxt. Lokaliseringen och utformningen av bebyggelsen speglar tydligt uppdelningen mellan olika funktioner kopplade till järnvägen och även om banmästaren som var knuten till verksamheten.

Stationsbyggnadens placering i hjärtat av samhället speglar dess status som en av samhällets representativa byggnader. Godsmagasinen och lokstallet är viktiga uttryck som vittnar om järnvägens betydelse som transportmedel, och även om industrin och handelns betydelse för ortens expansion. Vattenhästen berättar om stationens ursprungliga funktion som påfyllningsstation av vatten för ånglok.

Station och lokstall är pedagogiska exempel på järnvägsarkitektur från det tidiga 1900-talet ritade av SJ:s chefsarkitekt Folke Zettervall och visar på den omsorg som lades på gestaltningen av järnvägens byggnader. Stationen är utformad efter ett tydligt mönster enligt tidens nationalromantiska ideal.

Tillsammans berättar järnvägen och tillhörande bebyggelse om hur stationssamhället och särskilt järnvägsmiljön var organiserad med stationsbyggnad, lokstall, vattenhäst, godsmagasin och banmästarbostad. Många äldre byggnader från järnvägen är idag rivna, vilket gör det desto viktigare att bevara den bebyggelse som finns kvar.

Miljöerna som helhet bör betraktas som särskilt värdefulla områden enligt plan- och bygglagen.

Hela miljön ligger inom riksintresse för kulturmiljövården och regleras genom miljöbalken 3 kap. 6 §.

Kort områdeshistorik

Järnvägen blev under 1800-talets mitt en livsnerv för den svenska landsbygden och medförde att en rad nya samhällen etablerades runtom i landet. Sträckan Järna-Gnesta invigdes år 1861, och året därpå var hela Västra stambanan mellan Göteborg-Stockholm färdigbyggd. Stationen i Gnesta var från början en påfyllningsstation för kol och vatten, men öppnade snart för gods- och persontrafik. Gnesta följer stationssamhällets klassiska bebyggelsemönster där järnvägsbebyggelse och industri placerades separerad från bostad och handel.

Järnvägsområdet har genomgått flera ändringar under årens lopp, vilket har medfört att en del byggnader och strukturer kopplade till järnvägen har försvunnit. Ett sidospår till järnvägen revs bland annat så sent som 2006. Bebyggelsestrukturen i stort är dock bevarad. Det fanns ursprungligen trädplanteringar på bangården som är borta idag.

Beskrivning

I dagens järnvägsmiljö ingår stationsbyggnad, lokstall, tre godsmagasin, en före detta banmästarbostad och en vattenhäst från stationssamhällets tid. Järnvägsområdet är lokaliserat norr om Västra Storgatan, med lokstallet placerat norr om järnvägen. Stationsbyggnaden är ett byggnadsminne och ett par av de äldre godsmagasinen har skyddsbestämmelser i gällande detaljplan.

Stationen och vattenhästen

Nuvarande stationsbyggnad stod klar 1907 och ritades av Folke Zettervall, SJ:s dåvarande chefsarkitekt. Den ersatte då ett äldre stationshus i trä. Byggnaden är uppförd i nationalromantisk stil enligt tidens ideal. Det

fanns ursprungligen en järnvägsrestaurang i byggnaden. Bakom stationen står en av de ursprungliga vattenhästarna vars funktion var att fylla på ångloken med vatten. Den hade ursprungligen en annan placering men flyttades hit i samband med omdragning av spåren år 2006. Vattenhästen en av få som finns bevarade längs med Västra stambanan. Stationsbyggnaden är ett byggnadsminne sedan 1968.

Lokstallet

Lokstallet uppfördes år 1905 i bangårdens västra ände, och ersatte då ett äldre lokstall som låg i den östra änden. I lokstallet utfördes underhållsarbete av loken. Byggnaden är en så kallad rundloksstall och ritades även den av Folke Zettervall. På bangården framför lokstallet fanns tidigare en kolbrygga och en vändskiva. När stambanan elektrifierades år 1926 avtog behovet och lokstallet togs ur bruk. Idag håller bland annat en snickarverkstad till i lokalerna, jämte flera andra kulturella verksamheter.

Banmästarbostaden

I samband med en utbyggnad av bangården år 1945 anställdes en överbanmästare, varefter en ny banmästarbostad uppfördes bakom stationen. Banmästarbostaden stod färdig 1950 och ersatte då en äldre banmästarbostaden som rivits. Bakom denna fanns ursprungligen en banvaktsexpedition där det idag är parkering. Den äldre tillhörande trädgården försvann 2006 då man anlade gångvägar till järnvägsviadukten. Banmästarbostad är kraftigt ombyggd och inrymmer idag Frösjö vårdshus. Av SJ:s många personalbostäder finns förutom banmästarbostaden endast en tjänstebostad på Dagagatan kvar.

Ovan: Folke Zettervalls stationsbyggnad från 1907.
Mitten/Nedan: Lokstallet med sina många portöppningar.

Godsmagasinen

De tre kvarvarande godsmagasinen med faluröda träfasader utmed Västra Storgatan utgör mycket karaktäristiska inslag i stadsbilden. Alla tre magasinerna är placerade med långsidan mot järnvägen. Magasinet närmast stationen är placerat intill järnvägsspåret, medan de andra två ligger i liv med gatan. Detta är ett resultat av att spåren har flyttats längre norrut. Runt husen finns öppna hårdgjorda ytor som till stora delar upptas av parkering och planteringar. Det högre magasinet om tre våningar (ej i bild), långts bort på Västra Storgatan, uppfördes runt 1930-talet för Bertil Gustavssons fröhandel. De lägre sammanbyggda magasinerna (ej i bild) härstammar från 1860-talet. De har båda blivit kraftigt ombyggda på 1990-talet. Det mest välbevarade magasinet är det närmast stationen, uppfört omkring år 1950. Byggnaden uppfördes efter typritningar från Kungliga Järnvägsstyrelsen och har en för tiden karaktäristisk utformning med betongsockel, röda panelklädda fasader och ett stort flackt sadeltak med kraftigt utskjutande takfötter som bärs upp av konsoler.

Ovan: Godsmagasinet från 1950 närmast stationen med bevarad lastkaj.

Nedan: Godsmagasinet sett från Västra Storgatan.

Den före detta banmästarbostaden norr om järnvägsspåret, idag värdshus/restaurang.

Ovan: Äldre fotografi av stationsbyggnaden.
Källa: Sörmlands museum

Nedan: Den ursprungliga vattenhästen från järnvägens första tid, vilken flyttades till nuvarande plats i samband med ombyggnad i början av 2000-talet.

Karaktärsdrag att värna

- Områdets övergripande bebyggelsestruktur.
- Stationsbyggnaden i nationalromantisk stil med asymmetrisk planform, fasader i rött tegel med dekorativ mönstermurning, tidstypiska småspröjsade fönster och branta valmade takfall med skiffer. Vestibulens förhöjda säteritak och stora rundbågiga fönster.
- Lokstall med halvcirkelformad planform kännetecknande för rundloksstall. Mönstermurade röda tegelfasader med putsade detaljer och stora småspröjsade fönster. Flera stora portöppningar som speglar byggnadens ursprungliga funktion.
- Godsmagasin klädda med faluröd panel. Funktionella detaljer som t.ex. lastkaj i de fall de finns bevarade. Godsmagasinet placering nära järnvägen med långsidan mot spåret.
- Äldre uppvuxna träd inom järnvägsområdet.
- Vattenhäst i stål bakom stationsbyggnaden.
- Ursprungliga/äldre byggnadsdelar som portar och fönster på samtliga byggnader.
- Visuella och funktionella samband mellan järnvägen och bebyggelse.

Råd och riktlinjer

- Järnvägsmiljöns bebyggelsestruktur och värdebärande karaktärsdrag ska bevaras.
- Bebyggelsen ska vårdas och underhållas och dess säregna arkitektoniska uttryck värnas.
- Byte eller ändring av byggnadsdelar bör utföras med stor försiktighet och omsorg om byggnadens gestaltning. Byte av ursprungliga byggnadsdetaljer som fönster och portar ska undvikas. Funktionella detaljer som lastkaj ska bevaras.
- De funktionella sambanden mellan järnvägen och dess bebyggelse ska vara fortsatt läsbar.
- Vid planläggning och ändring ska miljöerna och byggnaderna skyddas från förvanskning och ovarsamma åtgärder.
- Antikvariska underlag bör krävas i samband med ändring inom hela området.

Särskilt värdefulla områden: **Stadsmässig bebyggelse**

Motiv till bevarande

Miljön har ett högt kulturhistoriskt värde genom dess möjlighet att berätta om Gnestas betydelse som stationssamhälle. Stadskärnan kring stationen med torg och intilliggande stadsmässig bebyggelse utgör en mycket välbevarad helhetsmiljö som speglar järnvägen och stationssamhällets blomstrings-tid i stort såväl som Gnestas stärkta ställning vid 1900-talets början.

Placeringen av den representativa bebyggelsen framför stationen vittnar om järnvägsstationens ställning som hjärtat i samhället. De välbevarade bostadshusen från omkring sekelskiftet 1900 med aktiva butiker och verksamheter i bottenplan är mycket viktiga för förståelsen av stadskärnans historiska funktion som handelsplats. Gnestas bokhandel har ett kontinuitetsvärde som en av de tidiga verksamheterna som etablerades på orten.

Stenstagatans välbevarade karaktär med en blandning av en- och flerbostadshus, f.d. verksamheter och ekonomibyggnader vittnar om hur boendeförhållandena såg ut utanför stadens finrum, där exempelvis mindre verksamheter som mejeri och stall låg sida vid sida med bostadshusen.

Miljöerna har även ett högt miljöskapande- och stadsbildsmässigt värde: den påkostade bebyggelsen som kantar Östra Storgatan och bildar en front mot järnvägen är en del av Gnestas siluett och ett bärande uttryck för Gnestas stadsbild.

Miljöerna som helhet bör betraktas som särskilt värdefulla områden enligt plan- och bygglagen.

Bebyggelsen öster om Stora torget samt utmed Stenstagatan ligger inom riksintresse för kulturmiljövården och regleras genom miljöbalken 3 kap. 6 §.

Kommunhuset
Elektron

Den långa trappan
upp till Gnestahöjden

Stora torget med gestaltning från ca 1960. I bakgrunden syns stationsbyggnaden och till vänster en av de yngre längorna i funktionalistisk stil som tillkom runt 1930-talet.

Kort områdeshistorik

Merparten av bebyggelsen i delmiljön utmed Östra och Västra Storgatan är från stationssamhällets första tid ca 1870–1910. Bebyggelsen utmed Stenstagatan tillkom vid 1800-talets slut eller omkring sekelskiftet 1900. Alla miljöer har inrymt både bostäder och verksamheter. Vid Stora torget fanns det handelshus, hotell och butiker sedan 1870-talet och framåt. På Stenstagatan fanns verksamheter som mejeri, likkistfabrik, hovslagare och konditori. Många av husen var flerfamiljshus med verksamheter i bottenplan, men även enfamiljshus förekom. Bland de mer kända verksamheterna kan nämnas hotellen vid Stora torget och Bertil Gustafssons fröhandel som etablerades år 1905. Vid torget och utmed Västra Storgatan kompletterades bebyggelsen av flerbostadshus i form av längor med butiker i bottenplan på 1930- och 40-talet, vilka fick en stram funktionalistisk utformning med putsade fasader. Gnesta bokhandel är en av få verksamheter som finns kvar sedan 1800-talet.

Beskrivning

Området består av två delmiljöer: stadsmässig bebyggelse kring Stora torget och Östra och Västra Storgatan samt Stenstagatan. Bebyggelsen består i huvudsak av flerbostadshus med verksamhet och butik i bottenplan. På Stenstagatan förekommer även enbostadshus. Bebyggelsen vid Stenstagatan har generellt en något enklare karaktär än husen vid Stora torget, som fått en mer representativ utformning på grund av läget intill stationen. Husen speglar den arkitektoniska ambitionen som fanns för stationssamhällena vid tiden för uppförandet. Flera av de äldre husen har genomgått mer eller mindre omfattande förändringar exteriört, men uppvisar ännu tydliga spår av de arkitekturideal som var rådande kring sekelskiftet 1900.

Övergripande bebyggelsestruktur

Vid Stora torget ligger husen tätt placerade som en enhetlig fasad mot järnvägen. Eftersom det var dessa byggnader man möttes av från järnvägen skulle dessa ha en representativ fasad som en del av stadens framsida. Några av husen har senare byggts om och på, men de bevarar en övergripande karaktär från tiden när de uppfördes. Husen är till stor del placerade direkt intill en brant slänt vilket inte möjliggör för gårdar. Utmed Stenstagatan, liksom längre västerut utmed Östra Storgatan, är bebyggelsen glesare vilket skapar öppna ytor, eller släpp, mellan husen. I släppen, som är av varierad storlek, finns små gränder med sidoentreeer, stenmurar, trappor, ekonomibyggnader och trädgårdar tillhörande bostadshusen. Stenstagatan var tidigare en del av Östra Storgatans sträckning och utgjorde infarten till Gnesta. Idag är gatan avskärmad och upplevs som en egen enklav av äldre bebyggelse. Kyrkobyggnaden som ligger vid Stenstagatans början, sett från Östra Storgatan var ursprungligen en missionskyrka, Ådalskyrkan. Intill torget och utmed Västra Storgatan finns några yngre flerbostadshus från 1930–1950-talet.

Stora torget

Torget framför stationen har använts som samlingsplats sedan stationssamhällets första tid, men har omdanats i flera skeden. Till en början var torget en öppen yta som nyttjades för torghandel med marknad. Efter bilismens inträde i samhället fick torget en mer definierad form och bilvägar skapade en avgränsad torgyta i mitten. Torget fick huvudsakligen sin nuvarande gestaltning med damm, gräsytor, trädplanteringar och gångstigar omkring år 1960. Det fanns då även en kiosk på torget.

Ovan: Bebyggelse utmed Östra Storgatan.

Nedan: Vid Stora torget vänder sig fasaderna mot gaturummet och skapar en inramning av torget. Idag har dessa en karaktär av stenstadsbebyggelse med fasader i puts och tegel, men några av byggnaderna var ursprungligen klädda med panel.

Ovan: Det rosa huset med vita knutar längre upp på Östra Storgatan uppfördes sent 1800-tal eller kring sekelskiftet 1900 och inrymde förr Humbles konditori. Det putsade mörkrosa huset intill uppfördes 1903 och hade en funktion som handelshus. Här fanns ursprungligen flera handlare med varsin butikslokal i bottenplan, däribland skoaffär, herreklipping och lampaffär. Huset hade vid uppförandet panelade fasader. Mellan dessa står en lägre uthus-/bodlänga med panelade fasader, som också är från tidigt 1900-tal.

Nedan: Tegelhuset i jugendstil uppfördes 1902. Det putsade gula huset intill inhyste Stora hotellet som invigdes 1904. Byggnaden var ursprungligen en röd tegelbyggnad.

Ovan: Till vänster syns det f.d. järnvägshotellet från 1891, ursprungligen en träbyggnad i två plan. Huset har senare byggts på med en våning och fasaderna putsats. I bottenplan fanns bland annat manufaktur. Intill järnvägshotellet syns "Bokhandelshuset" som är Gnestas äldsta stadsmässiga byggnad från omkring 1860-tal. Huset uppfördes av köpmannen Klas Emil Widergren. Här har det även funnits garnbutik och färghandel. Butiksägaren bodde i våningen ovanför.

Nedan: På Stenstagatan fanns det en mängd olika verksamheter i äldre tid. Det gula flerbostadshuset var ursprungligen kontorshus för Bertil Gustafssons fröhandel. Närmast i bild syns två mindre bostadshus som även inhyst verksamheter, varav den ena var smedja.

Ovan: Exempel på välbevarad bebyggelse på Stenstagatan. Ursprungligen hade praktiskt taget alla bostadshusen på gatan någon tillhörande verksamhet eller industri. Få verksamheter finns kvar idag, men den röda byggnaden bakom det gula bostadshuset inrymmer idag en färghandel.

Nedan: Stenstagatan sett från Östra Storgatan söderifrån. Närmast i bild syns den idag kraftigt ombyggda f.d. missionskyrkan. De två intilliggande rosa husen kallas Betesda-husen och hade sannolikt en koppling till kyrkan.

Karaktärsdrag att värna

Östra och Västra Storgatan

- Östra/Västra Storgatans funktion som huvudgata.
- Stadsrummet med stationsbyggnad, torgbildning och stadsmässig bebyggelse med karaktär av äldre stenstad som bildar front mot järnvägen.
- Flerbostadshus med butiker och verksamheter i bottenplan.
- Bebyggelsestruktur med tätliggande hus och "släpp" mellan husen.
- Husens placering i linje med gatan med långsidan vänd mot gaturummet.
- Bebyggelsens enhetliga volym om 2-3 våningsplan med vindsvåningar.
- Variation av arkitekturstilar från jugend till funktionalism.
- Påkostade fasader med dekorativa detaljer i form av t.ex. putsade omfattningar, hörnpilastrar och smidesbalkonger. Fasadmaterial i huvudsak tegel och puts, få eller låga socklar. Varierade takformer med torn, målade plåttak.
- Funktionalistiskt utformade fasader i puts med markerad bottenplan i påkostade material som sten. Stora fönsterpartier, ett fåtal bevarade entréer i trä.
- Trätrappan upp till Gnestahöjden.

Stora torget

- Torgets funktion som mötesplats med öppna ytor.
- Torgets gestaltning med damm, planteringar och grusbelagda gångar.

Stenstagatan

- Blandning av bostadshus, verksamheter och ut-husbyggnader.
- Husens placering i linje med gatan, alternativt med en bit förgårdsmark framför.
- Släpp och trädgårdar mellan husen.
- Varierad volymverkan om 1-3 våningar med vindsvåning.
- Variation av arkitekturstilar, många hus av enk-lare karaktär. Fasader i puts eller panel, socklar av natursten. Höga sockelvåningar. Detaljer som dekorativa balkonger. Tak i plåt eller rött lertegel.

Övergripande för båda delmiljöer:

- Äldre stenmurar, trappor och vegetation och
- Äldre gårdsbyggnader i form av stugor, ekonomi-byggnader och uthus.
- Ursprungliga/äldre byggnadsdetaljer i form av exempelvis dörrar och fönster som är viktiga för områdets övergripande karaktär.
- Trädgårdar med äldre fruktträd, lövträd och syrénbuskar som omgärdas av trästaket, stenmurar eller låga häckar. Grusade och stenbelagda gångstigar.

Exempel på "släpp" eller öppningar mellan husen. Här på Östra Storgatan.

Råd och riktlinjer

- Bebyggelsens låga och enhetliga volym ska bevaras.
- Byggnadernas bottenplan ska fortsatt nyttjas för butiker och verksamheter.
- Torget ska bevaras och fortsatt erhålla en funktion som handelsplats.
- Undvik att bebygga mellanrummen/släppen mellan husen utmed Stenstagatan och Östra Storgatan.
- Värdebärande strukturer som stenmurar, trappor och äldre vegetation ska bevaras.
- Bebyggelsen ska vårdas och underhållas och dess säregna arkitektoniska uttryck värnas.
- Större exteriöra ändringar som tilläggsisolering eller tillbyggnad mot allmän plats ska undvikas.
- Byte eller ändring av byggnadsdelar bör utföras med stor försiktighet och omsorg om byggnadens gestaltning. Byte av ursprungliga fönster och portar ska undvikas.
- En tidsenlig färgsättning ska vara vägledande vid ombyggnad.
- Vid planläggning och ändring ska byggnaderna skyddas från förvanskning och ovarsamma åtgärder.
- Antikvariska underlag bör krävas i samband med ändring inom hela området.

Särskilt värdefulla områden: **Agrara bebyggelsemiljöer och landskapsrum**

Motiv till bevarande

De kvarvarande agrara miljöerna inom och i utkanten av Gnesta tätort har höga kulturhistoriska värden genom dess möjlighet att skapa förståelse för hur det agrara landskapet var uppbyggt innan järnvägens framdraging och stationssamhällets framväxt. Att miljöerna är få till antalet gör dem särskilt viktiga att bevara. Gårdsmiljöerna utgör tydliga exempel på olika tiders byggnadsskick och bebyggelsemönster. Miljön kring kyrkan med prästgården och stall är viktig för förståelsen för kyrkans betydelse i samhället innan stationssamhället etablerades. Äldre vägsträckningar och den bevarade miljön kring Oppgården är även viktig för dess koppling till den skjutverksamhet som länge var betydande för Gnesta.

Miljöerna som helhet bör betraktas som särskilt värdefulla områden enligt plan- och bygglagen.

Vackerby i Gnestas västra utkant.

Kartan visar en övergripande bild av utbredningen av äldre agrar bebyggelse i Gnesta. Bebyggelsen är huvudsakligen belägen i utkanten av samhället. Miljöerna har delvis förlorat sitt agrara sammanhang då kopplingen till jordbrukslandskapet är brutet.

Beskrivning och historik

Idag finns sex agrara miljöer bevarade inom utredningsområdet: Frustuna kyrka, Frönäs, Stora Sigtuna, Österkärnv, Vackerby samt Gnesta by (där hembygdsföreningen har sina lokaler idag). Den agrara bebyggelsen är belägen i samhällets utkanter och upplevs idag som små kluster i landskapet. Ofta uppfördes gårdarna i höjdlägen i landskapet medan de låglänta markerna nyttjades för jordbruk och betesmarker.

Frustuna och Frönäs

Frustuna kyrka uppfördes på 1100-talet men har byggts om och till i flera omgångar. Dess nuvarande utseende fick kyrkan år 1939. Kyrkan var i äldre tid sockencentrum med bland annat skola, sockenstuga och kyrkstall, varav de två sistnämnda finns kvar idag. Väster om kyrkan ligger resterna efter Frustuna by. Gården består idag av en manbyggnad i form av en parstuga samt två friliggande flygelbyggnader, möjligen från 1700-talet. Bredvid kyrkan ligger prästgården Frönäs från 1875, idag församlingshem. På en höjdsträckning en bit söder om kyrkan ligger en arrendatorbostad från 1915 med tillhörande ekonomibyggnader. Här finns än idag ett aktivt jordbruk.

Stora Sigtuna

Stora Sigtuna är en gård med medeltida anor som nämns första gången i skrift från 1300-talet. Idag består gården av två bostadshus samt två friliggande flyglar som alla bedöms vara uppförda under 1800-talet. Tvärs över gatan från Stora Sigtuna fins även Lilla Sigtuna som historiskt har hört till gården och bedöms ha uppkommit i slutet av 1800-talet.

Frustuna kyrka i bakgrunden. Till vänster en av Frustuna gårds flygelbyggnader, höger i bilden syns det gamla kyrkstallet.

Gnesta by

Gnesta by går likt Sigtuna att beläggas till 1300-talet i skrift under *Gnyttlistum*. Vid 1600-talets slut bestod byn av två gårdar med gästgiveriverksamhet. Oppgården hade även skjutstrafik och postbefordring då landsvägen till Stockholm och allfartsvägen mellan Strängnäs och Nyköping passerade strax söder om byn. Vid 1800-talets mitt hade gården vuxit till tre gårdar: Oppgården, Mellangården och Nedergården. Byn finns idag bevarad som Frustuna hembygdsgård. Alla tre manbyggnader finns kvar, liksom flera ekonomibyggnader. Oppgården är delvis uppförd under 1700-talet medan de andra två manbyggnaderna tillkom under 1800-talet. Marken runtomkring har tagits i anspråk för bostadsbebyggelse under 1900-talet.

Vackerby

Vackerby nämns första gången i skrift vid 1300-talets slut. Byn bestod på 1700-talet av fyra gårdar, varav tre låg på byns nuvarande plats och en fjärde en bit nordväst om denna. Vackerby har i stort behållit sin äldre bystruktur och karaktär och flera av dagens byggnader bedöms vara uppförda under 1800-talet.

Österkärnv

Österkärnv går likt övriga agrara miljöer inom utredningsområdet att beläggas till 1300-talet. Då omnämns det som Kärnv och antas peka på både Öster- samt Vesterkärnv. Österkärnv består idag av två bostadshus och en lada som bedöms vara uppförda under 1800-tal eller tidigt 1900-tal. Utöver detta finns även ett modernare bostadshus på platsen.

Ovan: Gårdsmiljö vid Frustuna kyrkomiljö.

Mitten: Äldre gårdsbebyggelse vid Stora Sigtuna.

Nedan: Gnesta by med Oppgårdens huvudbyggnad i gult.

Karaktärsdrag att värna

- Äldre by- och gårdsstrukturer.
- Bebyggelsens placering i landskapet, ofta placerad i höjdlägen och/eller i gränsen mellan skog- och åkermark.
- Bebyggelsens agrara karaktär med mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader som speglar olika tiders byggnadsskick.
- Äldre trädgårdar, ädellövträd, alléer, stenmurar, hägnader och andra gårdsstrukturer.
- Frustuna kyrkomiljö med f.d. sockenstuga och kyrkstall.
- Visuell koppling mellan kyrkan och Frustuna.
- Öppna sammanhängande landskapsrum med åker-, ängs- och betesmarker.
- De låglänta öppna jordbruksmarkerna möjliggör för utblickar över landskapet.
- Äldre vägsträckningar.
- Kvarvarande jordbruksmark som fortsatt kan hävdas.

Råd och riktlinjer

- Vid tillägg i en by eller gård är det viktigt att nya byggnader placeras inom befintlig struktur.
- Ny bebyggelse bör inte placeras på närliggande jordbruksmark, utan vid skogsbyn och på höjder i landskapet.
- Bebyggelsen ska så långt som möjligt bevaras och underhållas.
- Bebyggelsens agrara karaktär ska bevaras och material som ansluter till dess byggnadstradition förespråkas.
- Ekonomibyggnader är viktiga för förståelsen av tidigare verksamheter och bör bevaras.
- De öppna landskapsrummen som är viktiga för förståelsen för det agrara landskapet bör värnas.
- Gårdsstrukturer och äldre vegetation ska bevaras.

5. Historisk fördjupning: Gnestas framväxt

Historisk fördjupning: Gnestas framväxt

Gnesta och dess omgivning utgjorde fram till järnvägens framdragnings vid 1800-talets mitt ett utpräglat jordbrukslandskap omgivet av gårdar, torp och säterier – en tydlig kontrast till det samhälle som finns här idag. Efter järnvägens etablering började ett stationssamhälle med industrier, bostäder och samhällsfunktioner ta form. Gnesta övertog samtidigt rollen som Frustunas sockencentrum från Önnersta.

Gnesta under medeltid och förindustriell tid

Bysamhällen och gårdar

Frustuna kyrka uppfördes under 1100-talets slut och Gnesta omnämns för första gången i skrift i slutet av 1300-talet under namnet Gnytlitum. Under medeltiden var Gnesta en by i en relativt tätbefolkad bygd. Här fanns flera andra gårdar och byar som också kan beläggas till 1300-talet, däribland Vackerby, Öster- och Västerkärva samt Stora Sigtuna som finns kvar än idag.

Gästgiverier och skjutstrafik

Vid slutet av 1600-talet bestod Gnesta by av två gårdar som båda hade funktion som gästgiveri, i kartmaterial omnämnda som Gästgiverigårdarna. Både riksvägen och landsvägen till Stockholm samt allfartsvägen mellan Strängnäs och Nyköping passerade strax söder om bytomten varför det utgjorde en naturlig knutpunkt för en alltmer tilltagande trafik. Under 1700-talet var byn även utgångspunkt för postbefordring och en omfattande skjutstrafik.

Omkring 1800-talets mitt hade byn vuxit till att omfatta tre gårdar: Oppgården (som även inhyste gästgiveriet), Mellangården och Nedergården. Byggnader från alla tre gårdar återfinns idag på hembygdsgårdens tomt. Poststationen som i samband med stationens öppnande hade lämnat Gästgiverigården flyttade år 1906 in i den nya tågstationen. Gästgiveriet och skjutstationen var dock fortsatt aktiva och hade vid sekelskiftet 1800/1900 den näst största omsättningen av alla gästgiverier i Sörmland. Verksamheten var fortsatt aktiv till och med 1926 då den slutligen utkonkurrerades av andra kommunikationsmedel och Gnestas järnvägshotell.

Stationssamhällets framväxt

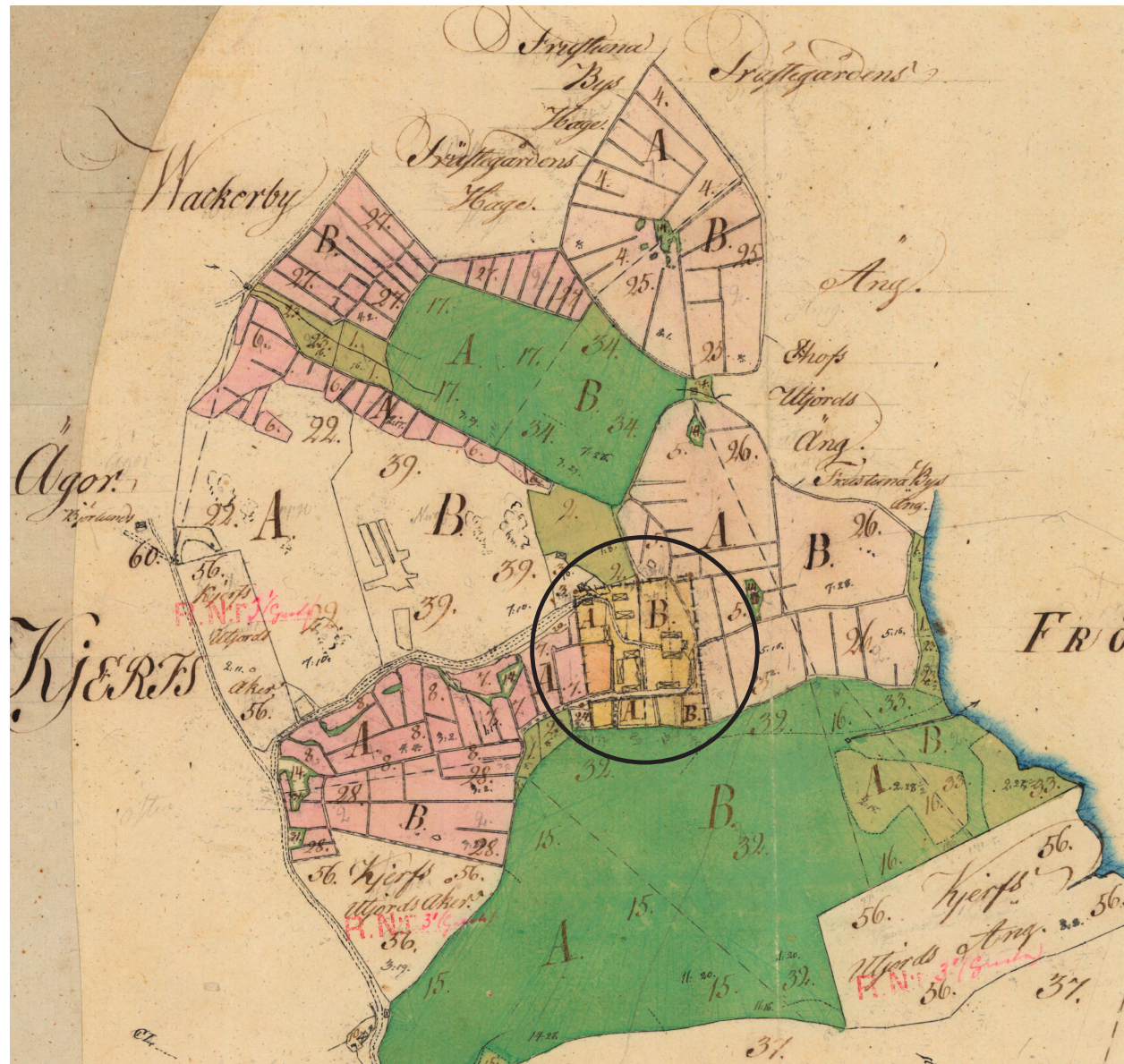
Järnvägen kommer till Gnesta

Gnesta stationssamhälle växte fram under 1800-talets andra hälft som ett direkt resultat av järnvägens framdragnings. År 1856 inleddes anläggandet av Västra stambanan utmed sträckan Stockholm–Göteborg, vilken drogs rakt genom Gnesta. Sträckan Gnesta–Järna öppnades för trafik 1861 och tillät då en omfattande trafik till och från Stockholm. Att man valde att anlägga en station i Gnesta berodde på ånglokens behov av kol och vatten: påfyllningsstationer för bränsle behövde finnas med jämna mellanrum för att tågtrafiken skulle fungera. Som följd etablerades nya samhällen med industrier utmed järnvägen och de stadsnära hållplatserna fick stor betydelse för de större städernas livsmedelsförsörjning.

Ovan: Ägomätning över Gnesta bys ägor från 1689. Byn består av två gårdar som i kartan omnämns som två "Cronohemman och Giästgifwargårdar" som var till "åker och allt utrymme båda lika stora". Källa: Lantmäteriet historiska kartor.

Höger: Storskifteskarta över Gnesta by 1814. Vid 1800-talets början består byn fortfarande av två gårdar. Källa: Lantmäteriet historiska kartor.

Ett samhälle tar form

Järnvägen ledde till omfattande förändringar för bygden. Under tiden som järnvägen byggdes började många av de ditresta arbetarna etablera sig mer långvarigt runt sin arbetsplats. Som följd växte ett litet samhälle fram kring den blivande järnvägsstationen. Den främsta platsen för bosättning skedde på Gnestahöjden där många rallare och så småningom även hantverkare bosatte sig. Det kom senare att etableras ett handels- och hantverkscentrum runt Mosebacke med verksamheter, butiker och små verkstäder, ofta inhysta i bostadshusen. Här fanns bland annat sadelmakarverkstad, snickerifabrik, tryckeri och tapetserarverkstad.

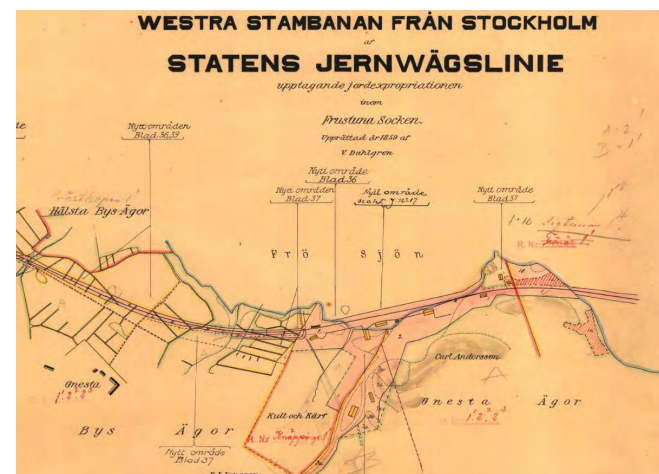
Förutom de bostäder som arbetarna själva uppförde på Gnestahöjden anlade SJ en samling personalbostäder framför stationen som i stil och karaktär följde det dåvarande stationshuset. Mellan 1862 och 1900 utgjorde dessa byggnader bostäder för järnvägens personal vars privatliv och yrkesliv på så sätt vävdes samman. Idag är dock dessa byggnader rivna. Detta sätt att anlägga bostäder för personalen alldeles i närheten av stationen upprepades enligt samma plan vid anläggandet av andra samtida stationssamhällen, bland annat i Björnlunda, Skebokvarn och Kilsbo.

Industrier etableras

Under de efterföljande årtiondena etablerades ett flertal industrier, bland annat en kortvarig tändsticksfabrik år 1872 som efter endast fyra års verksamhet brann ner. Under 1880-talet etablerades ett mejeri och 1896 öppnade bryggeriet på bryggeriholmen. De två senare verksamheterna blev mer långvariga och stängde ner först i början av 1960-talet. I början av 1900-talet öppnade Bertil Gustafsson fröhandel och flyttade in i det då nybyggda fröhandelshuset på Stenstagatan. Denna verksamhet var under en tid Nordens största odlare och försäljare av fröer och lever i något förändrad form kvar i dagens Blomstergården.

Järnvägen, industrialiseringen och befolkningsökningen gick hand i hand och Gnesta utvecklades snabbt till ett fullt utbyggt samhälle med arbetsplatser, affärer och samhällsservice. 1883 hade tätorten vuxit så till den grad att man med sina 779 bofasta invånare bildade ett municipalsamhälle.

Ovan: Häradsekonomiska kartan 1897-1901 som visar det tidiga stationssamhällets bebyggelsestruktur. Källa: Lantmäteriets historiska kartor.

Nedan: Karta över järnvägsområdet från 1859. Källa: Lantmäteriets historiska kartor.

Till vänster: Vy över Gnestahöjden från vattentornet i början av 1900-talet. Källa: Sörmlands museum

Municipialsamälle och centralort

Sedan järnvägen anlades hade samhället mer och mer antagit rollen som centralort – en funktion som tidigare det närliggande Önnersta i Björnlunda hade haft. Övertagandet tog fart efter det att Önnerstas marknader flyttade till Gnesta och snart hade alla samhällsnyttiga verksamheter som apotek, bank, arrestlokal och speceriaffär flyttat till Gnesta. Samhällets tillväxtkraft under 1800-talet speglas inte enbart av de samhällsnyttiga verksamheterna utan även av de boendes egna företagande. Som centralort erbjöd Gnesta goda möjligheter för den enskilde att utveckla egna verksamheter. Vid sekelskiftet 1800/1900 fanns i Gnesta 39 företag med varierande antal anställda, många mindre enpersonsföretag i form av butiker eller hantverksverksamheter.

Stationssamhällets blomstringstid

De närmsta årtiondena innan och efter sekelskiftet 1800/1900 var väldigt bygnadsintensiva. 1907 moderniserades järnvägsanläggningen och den gamla stationsbyggnaden ersattes av dagens stationshus ritat av Folke Zettervall, dåvarande chefsarkitekt vid Statens Järnvägar. 1891-1904 byggdes de representativa stenhusen framför stationshuset vid Stora torget. 1914 får Gnesta sitt andra vattentorn och 1917 tas det första elverket i bruk. 1908 byggs tingshuset och 1919 byggs Gnesta folkskola som en ersättare till en äldre skolbyggnad från 1884 på samma område. Innan dess hade eleverna varit hänvisade till Ehrendals skola uppförd 1869 eller Frustunas kyrkskola från 1856. 1924 får Gnesta sin första stadsplan vars avtryck än idag är utläsbart i vissa delar av samhället. Många av dessa byggnader står kvar än idag som karaktärsbyggnader och påminner om stationssamhällets blomstringstid.

Ovan: Gnesta station med personalbyggnader år 1865.
Källa: Sörmlands museum

Faktaruta: Stationssamhällen

Ett stationssamhälle är ett samhälle som har växt fram i anslutning till en järnvägsstation. Flera stationssamhällen uppstod under 1800-talets andra hälft i samband med anläggandet av järnvägen, däribland Västra stambanan. Kring stationerna växte sedermera ett samhälle fram med industrier, bostäder, butiker och olika näringar.

Stationssamhällena uppfördes vanligtvis enligt ett etablerat mönster med en fram- och baksida, där mer officiella byggnader som järnvägshotell, restaurang och handelshus låg samlade framför stationsbyggnaden. Bakom stationen, ofta på andra sidan järnvägsspåret, förlades istället industri, godsmagasin och andra komplementbyggnader till järnvägen.

I Gnesta placerades endast ett fåtal industribyggnader och lokstall norr om spåret. Istället utgör Storgatan en slags avdelare mellan samhällets mer representativa funktioner och industrin. Villabebyggelsen uppfördes vanligtvis lite i samhällets utkanter. Denna bebyggelsestruktur och uppdelning är fortfarande tydligt avläsbar i Gnesta idag. Idealet för stationssamhällena var ett rätvinkligt gatunät – i detta avseende avviker Gnesta, som har ett mer organiskt utformat gatunät med en huvudgata som löper genom samhället.

Ovan: Vybild över nuvarande Stenstagatan. I bild syns bland annat Bertil Gustafsson fröhandel. Okänt årtal, sannolikt i början av 1900-talet. Källa: Sörmlands museum.

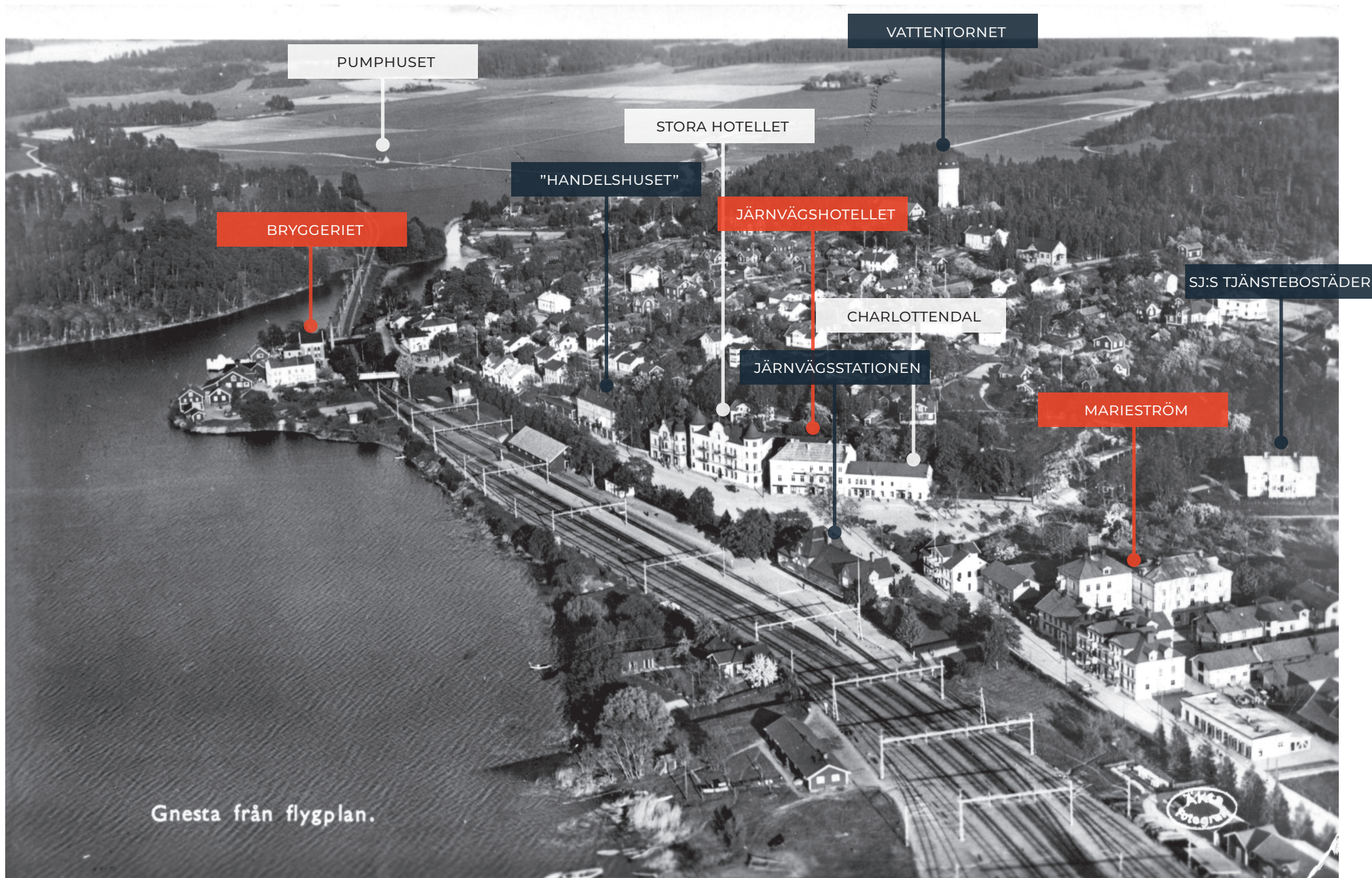
Nedan: Gnesta station kring 1900-talets mitt. Källa: Järnvägmuseet.

Ovan: Stenstagatan, i bild syns bland annat Bethesdahusens karaktäristiska balkonger. Okänt årtal, sannolikt i början av 1900-talet. Källa: Sörmlands museum.

Nedan: Stora hotellet och Östra Storgatan fotograferat från järnvägsstationen. Källa: Sörmlands museum.

Ovan: Vybild över bryggeriholmen Lundshagen. Okänt årtal, sannolikt i början av 1900-talet. Källa: Sörmlands museum.

Nedan: I förgrunden en numera riven byggnad som fick ge plats åt det som idag är COOP och biblioteket. Okänt årtal, sannolikt i början av 1900-talet. Källa: Sörmlands museum.

Flygfoto av Gnesta efter 1940.

Folkhemmets utbyggnad

I och med att Södra stambanan anlades via Järna och Nyköping i början av 1900-talet fick Gnesta uppleva något av ett avbrott i den tidigare snabba utvecklingen. Utbyggnaden avstannade och det var inte förrän i början 1930- och 40-talet som samhället återigen expanderade med grupphusbebyggelse i samhällets utkanter på tidigare oexploaterad jordbruksmark. Då bebyggdes området längs med Skillingagatan samt en del mindre områden i Gnestas västra delar med egna hemshus. Vid samma tid moderniserades centrumbebyggelsen och under 1940- och 1950-talet tillkom ytterligare bebyggelse i form av flerbostadshus, både i centrum med butiker i bottenplan och utspritt i samhället. 1952 bildades Gnesta landskommun, medan Gnesta municipalsamhälle bestod till och med 1955 då landskommunen omorganiserades.

Under 1940- och 1950-talet skedde även en utbyggnad av Gnestas industrier då bland annat Åmells snickerifabrik etablerade sig i Gnesta och den Bergströmska fabriken, även kallad Tvålfabriken, uppfördes i samhällets västra delar.

Bilism och kommunikationer

Under 1920- och 30-talet blev bilismen allt mer påtaglig i Gnestas utveckling då bensinstationer, bilverkstäder och åkerier etablerades. 1940-talet innebar även ett utökande av lokaltrafiken då järnvägssträckan belades med dubbelspår samtidigt som stationsområdet kompletterades med busstorg.

Ekonomiska kartan, Gnesta 1953.
Källa: Lantmäteriets historiska kartor

Butikshus vid östra storgatan. Okänt årtal, sannolikt efter år 1950. Källa: Frustuna hembygdsförening

Flygbild över torget. Okänt årtal, sannolikt efter år 1950. Källa: Sörmlands museum

Centrala Gnesta. Okänt årtal, sannolikt 1940-tal. Källa: Sörmlands museum

Det sena 1900-talets expansion

Centrumomvandlingens tid

År 1960 hade tätorten 2 269 invånare – en befolkningsökning på mer än det dubbla sedan 1900. På 1960-talet nåddes Gnesta av den rivningsvåg och stadskärneomvandling som sedan dess har kommit att prägla många svenska städer stadskärnor. En omfattande omdaning av stadskärnan skedde och flera äldre byggnader revs samtidigt som ett antal nya märkesbyggnader uppfördes. Bland dessa märks idag särskilt kommunhuset Elektron och Konsumhuset. Kommunhuset invigdes 1960 och inrymde flera funktioner under samma tak, bland annat bibliotek, ungdomsgård och samlingslokaler, helt i linje med tidsandan. Under 1970-talet ändrades Östra Storgatans sträckning vilket fick en stor påverkan på bebyggelsen vid Stenstagatan. Konsumhuset byggdes kraftigt om under slutet av 1900-talet och inrymmer idag Gnestas bibliotek.

Gnesta expanderar söderut

Under samma tid köpte kommunen gården Stora Sigtuna varpå en omfattande villabebyggelse etablerades vid Dansutområdet. Gnesta kommun gick under 1970-talet upp i Nyköpings kommun för att under 1990-talet återigen bilda en egen kommun tillsammans med Daga. Under 1990-talet drogs även landsvägen genom Gnesta om och bands ihop med väg 57, från att tidigare ha passerat genom samhället utmed Storgatan. Ett nytt kommunhus uppfördes år 1995 i form av en magasinsliknande byggnad vid Västra Storgatan som man passande nog valde att kalla Proton, mitt emot Elektron.

År 2001 börjar man anlägga villaområden vid Frönäs och 2006 byggdes stationsområdet om för att kunna hantera SJ:s snabbtåg, vilket medförde att

spårområdet omdanades. Samtidigt revs en stor del av den äldre bebyggelsen på Bryggeriholmen för att göra plats för ny bostadsbebyggelse. Sedan dess har expansion skett framför allt norr om järnvägen på de områden där man bland annat uppfört ett antal flerbostadshus.

Interiörbild från Elektron. 1972. Källa: Sörmlands museum

Centrala Gnesta fotograferat från pendelparkering öster om stationshuset. Okänt årtal, sannolikt 1980-tal. Källa: Frustuna hembygdsförening

Rivning av kvarteret Marieström. 1968. Källa: Sörmlands museum

Utsnitt från ekonomiska kartan 1959. En stor del av det Gnesta som etablerades innan 1940 är fortfarande intakt. Grupphusområdet vid Skillingagatan har börjat ta form medan bostadsområdena vid Österkär, runt Furuliden och Dansut ännu inte är anlagda. De stora gulmarkerade ytorna utgör åker- eller betesmarker.

Källa: Lanmäteriets historiska kartor

Utsnitt från ekonomiska kartan 1982. Det sena 1900-talets expansion är i full gång. Dansut är vid tiden för kartans uppmätning helt utbyggt samtidigt som mer och mer av jordbruksmarkerna i Gnestas utkanter börjar tas i anspråk.

Källa: Lanmäteriets historiska kartor

6. Lagar, planer & program

Planer & program

Befintliga ställningstaganden

Översiktsplan 2050

Följande går att läsa om kulturmiljö i Gnestas översiktsplan.

Under kapitlet Inriktning Gnesta 2050 – bo, verka, leva skriver kommunen följande:

[...] Hållbar landsbygdsutveckling är en förutsättning för att bruka naturen och samtidigt bevara det sörmländska landskapet med sin rika biologiska mångfald och kulturmiljö. [...] Kulturmiljön berättar om kommunens historia och äldre tiders markanvändning. Kulturmiljön bidrar till en ökad förståelse för platsens historia och kan bidra till en ökad besöksnäring. Kulturmiljön är en viktig del av den Sörmländska landskapsbilden och det är därmed av stor vikt att utpekade områden med kulturmiljövärden bevaras och utvecklas i den långsiktiga planeringen.

Under kapitlet Strategier – Framtida mark- och vattenanvändning framgår även kommunens övergripande inställningar till kulturmiljö:

Särskild hänsyn ska tas när ny bebyggelse planeras i anslutning till värdefull kulturmiljö.

Kommunens ställningstaganden gentemot sina riksintressen beskrivs under kapitlet Intressen – Riksintressen och andra allmänna intressen.

Områden med kulturhistoriska värden som anses vara så höga att deras bevarande har betydelse för hela landet, kan enligt 3 kap. miljöbalken utpekas till riksintresse för kulturmiljövården. I Gnesta finns det sju områden av riksintresse för kulturmiljövården. Några av dem sträcker sig även utanför kommunens gränser. Inom ett riksintresseområde får inte områdets värde eller betydelse påtagligt skadas. Riksintresset väger alltid tyngre än ett eventuellt motstående allmänt intresse. Kommunen ska prioritera områden av riksintressen i sin fysiska planering. Vid planering av ny bebyggelse i eller i anslutning till ett riksintresse för kulturmiljövården ska lämpliga utredningar göras för att säkerställa att tillkommande bebyggelse utvecklar riksintressets värden och inte påtagligt skadar värdena. Exempel på lämpliga utredningar kan vara ett gestaltungsprogram, byggnadsinventering eller en kulturmiljöanalys för platsen.

För samtliga riksintressen gäller att ny bebyggelse inom eller i anslutning till riksintresset inte bör påverka landskapsbilden. Vindkraftverk och större industrier är exempel på anläggningar och bebyggelse som är främmande för landskapsbilden och ska därmed ges annan placering än i eller i anslutning till ett riksintresseområde.

Om riksintresseområdet [D44] Gnesta stationssamhälle specifikt skriver kommunen:

[...] För att tillgodose riksintresset är det viktigt att strukturer från andra halvan av 1800-talet till början på 1900-talet bevaras och förvaltas. Bebyggelsen från denna tidsperiod ska underhållas och det är viktigt att byggnadernas karaktär bevaras. Det är också viktigt att järnvägstrafiken genom samhället vidmakthålls och att det även fortsättningsvis finns handel och service i centrum. Vid planering av ny bebyggelse ska områdets kulturhistoriska värden beaktas. Det handlar bland annat om att grundläggande stadsplanestrukturer från tidigt 1900-tal bevaras samt att den nya bebyggelsen får en utformning och arkitektoniskt[sic!] uttryck som harmonierar med befintlig bebyggelse. För att säkerställa att kulturhistoriska värden beaktas vid ny- och ombyggnation ska en kulturmiljöanalys göras för Gnesta tätort.

Detaljplaner inom utredningsområdet

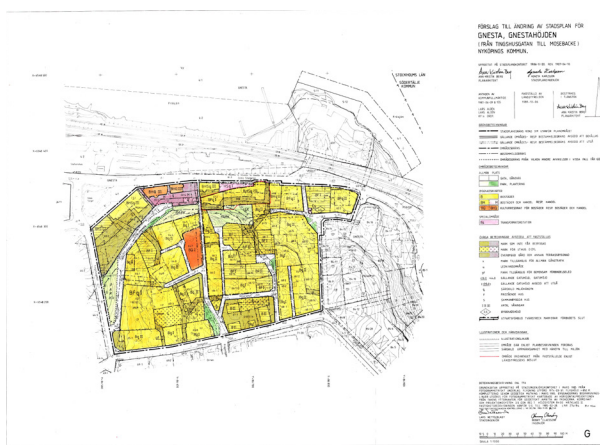
Inom utredningsområdet finns detaljplaner med skydd av kulturvärden. Nedan nämns de planer som berör riksintresset.

Detaljplan P 89-29

Planen omfattar centrala Gnestahöjden. Flera byggnader har fått skyddsbestämmelser (q). En del av området utgör även kulturresevat. I detaljplanen specificeras det mer noggrant som:

Med ändamålsbeteckning samt Q betecknat område skall utgöra resevat för befintlig, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Åtgärd får inte vidtas som minskar bebyggelsens kulturhistoriska värde.

Ny byggnad får uppföras med i huvudsak samma omfattning som den befintliga byggnaden och en utformning som ansluter till den kulturhistoriska miljön endast då befintlig byggnad förstörts eller till väsentlig del skadats av våda.

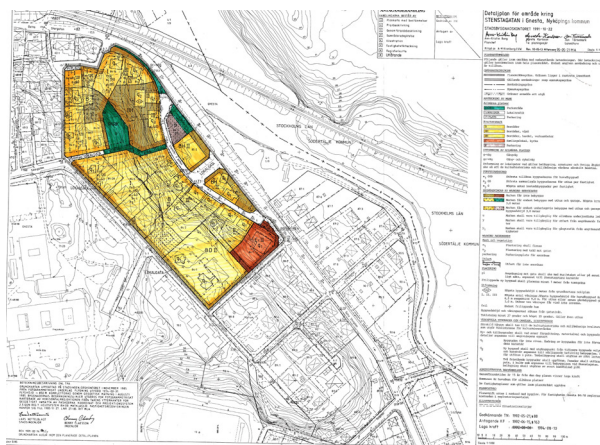
Detaljplan 92-4

Planen omfattar Östra Gnestahöjden. Flera byggnader har fått skyddsbestämmelser (q). I detaljplanen specificeras det mer noggrant som:

q1 - Byggnaden får inte rivas. Ändring av byggnaden får inte förvanska dess karaktär.

q2 - Ny byggnad skall med utgångspunkt från tidigare byggnads volym och karaktär anpassas till närliggande befintlig bebyggelse. Fasad får utföras i puts. Takbeläggning skall utgöras av rött lertegel.

q3 - Två fristående byggnader skall uppföras i puts, i kulör som anpassas till bebyggelsen vid Stenstagatan. Takbeläggning skall utgöras av svart bandfalsad plåt.

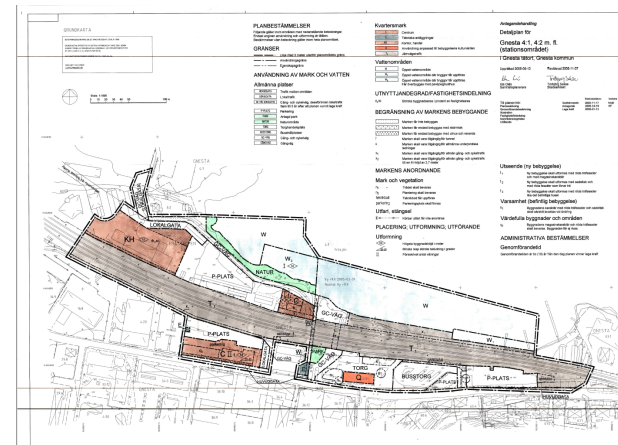

Detaljplan P 06-2

Planen omfattar delar av järnvägsområdet. I planen finns bestämmelser som bland annat reglerar utformning av ny bebyggelse (f) och bestämmelser som skyddar befintlig bebyggelse (k och q). I detaljplanen specificeras det mer noggrant som:

q1 - Byggnadens magasinskaraktär och röda träfasader skall bevaras. Byggnaden får ej rivas.

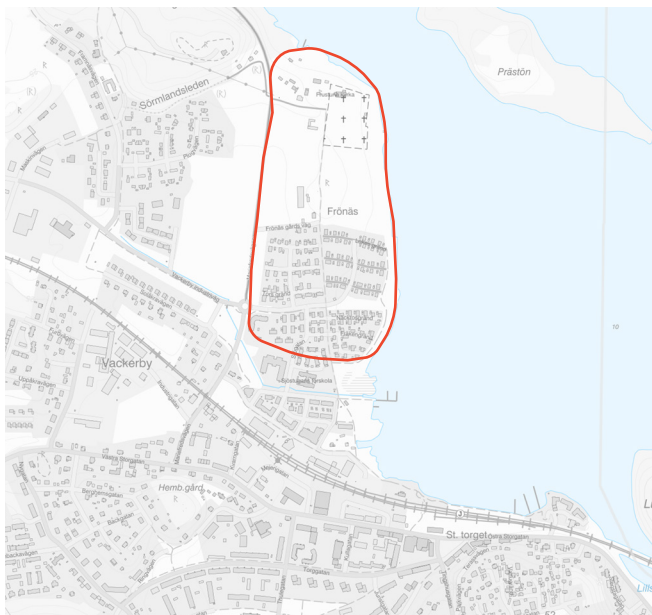
k1 - Byggnadens karaktär med röda träfasader och sadeltak skall särskilt beaktas vid ändring.

Regionalt kulturintresse för kulturmiljön

Länsstyrelsen pekar ut regionala kulturmiljöintressen. Enligt 1 kapitlet 1 § i miljöbalken ska balken tillämpas så att värdefulla kulturmiljöer skyddas och vårdas. Miljöbalkens allmänna hänsynsregler och bestämmelser enligt 2 kapitlet omfattar också kulturmiljön.

Inom regionala intressen ska åtgärder som skadar de kulturhistoriska värdena så långt möjligt undvikas. Inom utredningsområdet finns ett regionalt intresse: *nr. 58 Frustuna kyrka, kyrka och prästgård*. Området i sin helhet omfattar kyrkomiljön vid Frustuna kyrka och prästgård samt numera jordbruksmark, numera delvis bebyggd med bostäder.

Riksintressen för kulturmiljövården

Riksintresset Gnesta stationssamhälle [D 44]

Motivering:

Stationssamhälle från västra stambanans tillkomst, med stadsmässig bebyggelse som speglar järnvägsortens framväxt från 1857 till modern tid.

Uttryck för riksintresset:

Plan med stadsmässiga drag med bebyggelsen vänd mot järnvägen och bostadsbebyggelse från järnvägens första tid till decennierna kring sekelskiftet. Bakom detta ett område med småskalig oregelbunden bebyggelse från samhällets första tid.

Byggnadsminnen

Länsstyrelsen ansvarar för att peka ut byggnadsminnen, vilka skyddas genom kulturmiljölagen 3. kap.

Inom utredningsområdet finns ett byggnadsminne: Gnesta stationshus, Gnesta 4:31. Gnesta stationshus är en stationsbyggnad från 1907. Uppförd efter ritningar av Folke Zettervall, dåvarande chefsarkitekt för SJ:s arkitektkontor.

Skyddsbestämmelser

1. Byggnaden får inte flyttas eller rivas, vare i helhet eller delar därav.
2. Byggnaden får inte om, till eller på annat sätt förändras utvändigt.
3. Ingrepp får inte göras i byggnadens stomme.
4. I byggnaden får inte göras ingrepp i, eller ändring av, äldre fast inredning. Till fast inredning hör bland annat dörrar, dörrfoder, fönster och fönsteromfattningar, taklist och golv.
5. Byggnaden ska underhållas så att den inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten ska utföras på sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet ska ske med material och metoder som är anpassade till byggnadens egenart.

Kyrkligt kulturminne

Inom utredningsområdet finns en kyrka som klassas som kyrkligt kulturminne enligt kulturmiljölagen.

Frustuna kyrka

Kyrkobyggnad ursprungligen uppförd under 1100-talet, nuvarande tappning från slutet av 1800-talet.

Lagstiftningens krav

Kulturmiljölagen (1988:950)

Kulturmiljölagen (KML) inleder med att klargöra att det är en nationell angelägenhet att vi ska skyddar och vårdar kulturmiljön och ansvaret delar vi tillsammans: såväl myndighet som enskilda personer är skyldiga att visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av värdefulla byggnader liksom fornlämningar, fornfynd, kyrkliga byggnadsminnen och vissa kulturföremål.

Byggnadsminnen i 3 kapitlet:

KML 3 KAP

1 § En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på parker, trädgårdar eller andra anläggningar.

I fråga om en byggnad av sådant värde som avses i första stycket och som tillhör staten gäller de bestämmelser som regeringen meddelar om statliga byggnadsminnen. Om ett statligt byggnadsminne övergår till en annan ägare än staten, ska det därmed utgöra ett byggnadsminne enligt denna lag.

Bestämmelserna i detta kapitel gäller inte en byggnad som är fornlämning eller kyrkobyggnad enligt denna lag.

Lag (2013:548).

Skyddets innebörd och omfattning

2 § När en byggnad förklaras för byggnadsminne, skall länsstyrelsen genom skyddsbestämmelser ange på vilket sätt byggnaden skall vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras.

Om det behövs får föreskrifterna också innehålla bestämmelser om att ett område kring byggnaden skall hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas. Lag (2000:265).

3 § Skyddsbestämmelser skall så långt möjligt utformas i samförstånd med byggnadens ägare och ägare till kringliggande markområde. Ägaren får inte åläggas mera omfattande skyldigheter än vad som är oundgängligen nödvändigt för att bibehålla byggnadsminnets kulturhistoriska värde. Hänsyn skall tas till byggnadens användning och ägarens skäligen önske

Miljöbalken (1998:808)

Kulturmiljövårdens riksintressen regleras i miljöbalkens 3 kap. 6 §, och ingår i miljöbalkens hushållningsbestämmelser.

Riksintressena regleras i miljöbalken, som fastslår att mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet så långt möjligt ska skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada miljön. Bedömningen av vad som är en påtaglig skada utgår från områdets läsbarhet. Det vill säga hur väl miljön fortsättningsvis kommer att karaktäriseras av eller återspegla det riksintressanta sammanhang som ligger till grund för utpekandet.

Kommunens ansvar

Kommunen ska redovisa områden av riksintresse i sina översiktsplaner och hur dessa ska tillgodoses i den kommunala samhällsplaneringen. I den fysiska planeringen avgränsas riksintressena som geografiska områden, men skada kan uppstå även av åtgärder utanför den fysiska gränsen.

Av översiktsplanen ska framgå hur kommunen avser att tillgodose de redovisade riksintressena och följa gällande miljö kvalitetsnormer 3 kap. 6 § PBL, Översiktsplanen ska utformas så att innebörden och konsekvenserna av den tydligt framgår. Lagtextens formulering innebär att översiktsplanen inte endast ska redovisa och avgränsa de av staten utpekade riksintressena, utan även visa hur anspråken kan tillgodoses.

För att översiktsplanen ska fungera vägledande för efterföljande beslut ska planen ange en översiktlig planeringsinriktning för områden.

Relevanta paragrafer kopplat till kulturmiljö

1. kap § 1 Kulturmiljölagen

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön.

Ansaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön.

Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.

Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.

Lag (2013:548).

Plan- och bygglagen (2010:900)

3 kap. Översiktsplan

2 § Översiktsplanen ska ange inriktningen för den långsiktiga utvecklingen av den fysiska miljön.

Planen ska även ge vägledning för beslut om

1. hur mark- och vattenområden ska användas, och
2. hur den byggda miljön ska användas, utvecklas och bevaras.

Planen är inte bindande. Lag (2020:76)

4 § Kommunen ska i översiktsplanen redovisa de förhållanden som med hänsyn till de allmänna intressena i 2 kap. kan ha en väsentlig betydelse för sådana beslut som avses i 2 § andra stycket. Riksintressen enligt 3 eller 4 kap. miljöbalken ska alltid redovisas.

Av planen ska det även framgå hur kommunen anser att

1. riksintressen ska tillgodoses,
2. gällande miljö kvalitetsnormer enligt 5 kap. miljö balken ska följas, och
3. förhållanden av väsentlig betydelse i övrigt bör beaktas. Lag (2020:76).

Plan- och bygglagen (PBL 2010:900)

I Plan- och bygglagen (PBL) hanteras särskilt värdefull kulturmiljö genom förvanskingsförbudet, varsamhetskrav och prövning av lokalisering samt avvägningarna mellan allmänna och enskilda intressen.

Vid ändring i den byggda miljön ska alltid bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sådant sätt som är lämpligt med hänseende till en god helhetsverkan.

Om en väsentlig egenskap går förlorad eller om områdets särart/karaktär väsentligt ändras sker en förvanskning. För att undvika en förvanskning måste därför bärande karaktärsdrag, egenskaper och särarter identifieras och pekas ut. Dessa ska skyddas och ligga till grund för val av ändringar och vidare exploatering, för att det kulturhistoriska värdet inte ska minska. Förvanskingsförbudet gäller alltid, och ska följas av alla, såväl kommunen som fastighetsägare och hyresgäster. Förvanskingsförbudet ska tillämpas vid alla åtgärder som berör miljön.

Kommunens ansvar

Kommunen har enligt lagstiftningen ett särskilt ansvar vid planläggning och frågor om lov i särskilt värdefulla miljöer. Det är kommunens ansvar att det allmänna intresset bevakas och prioriteras. Kommunen har även ett uttalat ansvar att skydda de särskilt värdefulla kulturmiljöerna vid planläggning.

Relevanta paragrafer kopplat till kulturmiljö och stadsbild

Kulturmiljö i Plan- och bygglagens andra kapitel

2 kap. 6 § 1 stycket

Vid planläggning, i ärende om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärden på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

Kulturmiljö i Plan- och bygglagens åttonde kapitel

8 kap. 1 § - Utformning

En byggnad ska

1. vara lämplig för sitt ändamål,
2. ha en god form-, färg- och materialverkan och
3. vara tillgänglig och användbar för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga.

8 kap. 13 § - Förbud mot förvanskning

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Första stycket ska tillämpas också på

1. Andra anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7 §,
2. tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser,
3. allmänna platser,
4. bebyggelseområden.

8 kap. 17 § - Varsamhetskravet

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Boverkets föreskrifter för särskilt värdefulla byggnader/bebyggelseområden (BFS 2011:6)

En byggnad kan vara en sådan särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13 § PBL antingen för att den har sådana värden i sig eller för att den utgör en väsentlig del av en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Vad som sägs om byggnader gäller även för bebyggelseområden.

En byggnad kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. Exempel på detta är:

- Byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt.
- Byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden, olika gruppers livsvillkor, stadsbyggnadsideal eller arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster.
- Byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen. Exempel på detta är:

- Byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration eller emigration.
- Byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid.
- Byggnader som präglas av en stark arkitektonisk idé.

En byggnad kan också vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.

En byggnad kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang. Exempel på detta kan vara byggnader som haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

I begreppet särskilt värdefull byggnad ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang har få mot-svarigheter som kan belysa samma förhållande.

Byggnader från tiden före 1920-talets bebyggelseexpansion, som har sin huvudsakliga karaktär bevarad, utgör idag en så begränsad del av byggnadsbeståndet att flertalet av dem kan antas uppfylla något av kriterierna för särskilt värdefull byggnad.

Nationella mål och riktlinjer

Miljömålen

Det finns 16 miljömål i Sverige beslutade av riksdagen, vilka utgör den gemensamma plattformen för arbetet med vår miljö. Flera av dessa miljömål berör Gnesta kommun och dess kulturmiljö. Nedanstående beskrivningar är riksdagens definition av miljömålen.

God bebyggd miljö

”Städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.”

Ett rikt odlingslandskap

”Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks.”

Levande sjöar och vattendrag

”Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas.”

Levande skogar

”Skogens och skogsmarkens värde för biologisk produktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden bevaras samt kulturmiljövärden och sociala värden värnas.”

Källa: sverigesmiljomal.se

Nationella kulturmiljömålen

I regeringens proposition ”Kulturmiljöns mångfald” (2012/13:96) presenteras bland annat de nationella mål som tagits fram för arbetet med kulturmiljön i Sverige. Målen är framtagna för att styra arbetet för statliga aktörer samt inspirera och vägleda kommuner och regioner. Enligt de nationella kulturmiljömålen ska det statliga kulturmiljöarbetet främja:

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

Referenser

Tryckta källor

Andersson, Bernhard (red.) (1991). *"Ja skulle ner te Gnesta-"*. Gnesta: Gnesta dokumentationsgrupp

Andersson, Bernhard (red.) (1993). *Från mjölkörning arla till barrskogsdans särla*. Gnesta: Gnesta dokumentationsgrupp

Andersson, Bernhard (red.) (1998). *Nästa Gnesta!*. Gnesta: Frustuna hembygdsförening

Bratt, Ivan (1995). *Dramatiserad vandring i Gnestas historia*. Gnesta: Frustuna hembygdsförening

Bratt, Ivan (2006). *Gnesta i ord och bild: från landsbygd till centrum*. Gnesta: Frustuna hembygdsförening

Bratt, Ivan (2008). *Gnesta förr och nu*. Gnesta: Ivan Bratt

Glimtar från forna tiders Gnesta. (1991-). Gnesta: Gnesta dokumentationsgrupp, Frustuna hembygdsförening

Gnesta med omgivning: kulturhistorisk bebyggelseinventering (1980), utförd av Södermanlands museum

Strandberg, Svante (2007). *Gnesta - Stockholm. Sörmlandsbygden* (Nyköping). 2008 (76), s. 125-136

Sörmlandsbygden. Årg. 56 (1988:1): Södermanlands hembygdsförbunds årsbok / redaktör Margareta Elg

Sörmlandsbygden. Årg. 56(1988:2) : Södermanlands hembygdsförbunds årsbok / redaktör Margareta Elg

Otryckta källor

Eklund, Mattias (2020): *Antikvarisk konsekvensanalys Detaljplan Gnesta 16:3, 16:7, 16:8, 16:9*. Stockholm: Nyréns Arkitektkontor

Eklund, Mattias, Thörner, Linda, Landén, Ellen (2019) : *Kultur- miljöutredning 16:3, 16:7, 16:8, 16:9*. Stockholm: Nyréns Arkitektkontor

Elektroniska källor

Banvakt - <https://banvakt.se>
Järnvägsrelaterade fotografier

Digitalt museum - <https://digitaltmuseum.org>
Äldre fotografier

Gnesta kommun - <https://www.gnesta.se>
Detaljplaner, handlingar och rapporter

Gunnar Ekeving - <https://www.ekeving.se>
Järnvägsrelaterade kartor och ritningar

Lantmäteriet - <https://minkarta.lantmateriet.se>
Lantmäteriets historiska kartor - <https://historiskakartor.lantmateriet.se>
Kartor, ortofoton och äldre flygfoton, äldre kartor

Sörmlands museum - <https://www.sormlandsmuseum.se/>
Äldre fotografier, inventeringar och rapporter

Stockholms universitetsbibliotek - <https://kartavdelningen.sub.su.se/kartrummet/>
Äldre kartor

Kontakt

Johanna Bergmark

johanna.bergmark@wsp.com

T 010-721 13 05

Kulturmiljögruppen Stockholm-Globen

WSP Sverige AB

121 88 Stockholm-Globen

Besök: Arenavägen 7

Tel: +46 10 722 50 00

Org nr: 556057-4880

www.wsp.com

WSP är ett av världens ledande analys- och teknikkonsultföretag. Kulturmiljökompetensen på WSP är bred. Våra ca 20 medarbetare finns över hela landet och har kompetenser som bland annat bebyggelseantikvarier, samhällsplanerare, arkitekturhistoriker, konstvetare, kulturgeografer och arkeologer. Tillsammans ser vi till att WSP kan försörja myndigheter, företag, exploatörer, allmänheten och privatpersoner med tydliga underlag och utredningar, efter de senaste rönen inom kulturmiljöfältet.

